

Ézsiás Erzsébet

A „BOLDOGÍTÓ TUDÁS”

Vásáry István életpályája

Ézsiás Erzsébet

A „BOLDOGÍTÓ TUDÁS”

Vásáry István életpályája

Lexica Kiadó

Előszó

A könyv megjelenését támogatta:

MTA

Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökség

*A cím Júszyf Balaszagúni 1069-ben készült didaktikus
elbeszélő költeményének, a Kutadgu Bilig-nek a címére utal,
amely a keleti török irodalom első jelentős emléke*

Borítóterv: Madarassy István

Fotók: családi archívum

Minden jog fenntartva

ISBN 978-963-89273-9-2

©Ézsiás Erzsébet

©Lexica Kiadó

Kevés embernek adatik meg, hogy életpályáját túlzó önértékeléstől mentesen, vagy ellenkezőleg, rezignáltság nélkül foglalja össze. Ha csak azt az egyszerű kérdést vesszük, hogy miképpen lesz valakiből tudós, máris érezzük, hogy bölcsességre találni nagy ajándék. Nem is szólva arról, hogy amit Vásáry István bölcsességen ért, az egészen más dimenziója annak az emberi életvalóságnak, ahol a tudománynak is sok szava van. Vásáry István vallomásai szépen tárják fel előttünk a bölcsességre találás történetét: a messze múltba nyúló életközösségek, a származás, a család, a hagyományok, a sokfelé indázó tapasztalatok, a késztetések és készségek, az egyenes utak és zsákutcák, a tudósi és közszolgai pályafutás és a személyes életvonatkozások mind-mind, az életidőben előre haladván itt vannak előttünk. És egyszerre nemcsak a szaktudós tudományos teljesítményei vagy éppen a határterületek, a viták, a nézetek és ellennézetek sorakoznak elénk – legkevésbé ezek! –, hanem az a visszatekintésben is érvényre jutó felismerés, hogy a legbensősegebb szaktudást is csak összefüggéseiben lehet jól szemlélni (ahogy erről Vásáry István többször részletesen is szól). De ezek az összefüggések szellemi természetűek. Ezért nem az anekdotázó jelleg dominál itt, még akkor sem, amikor röviden és olykor visszatérően szól felmenőiről, elődeiről, iskoláiról, tanítóiról és mestereiről, tudós társairól, tanítványairól, közéleti fő- és mellékszereplőkről, a 20. század derekától ívelő személyes sorsáról. Amikor külszolgálatba állt a rendszerváltás után, ebben ugyanolyan igyekezettel járt el, mint tudományos munkájában – egy olyan világban, ahol történelmileg, nyelvileg és olykor érzelmileg is folyton eredetünket kerestük mi, magyarok. Több ezer évről csak óvatosan lehet beszélni, ezt minden tudós tudja. Az egyéni életről pedig csak szépen és szabatosan, komolyan és méltányosan – ezt pedig a bölcsek tudják. Életét így foglalja össze: „szerencsésnek tartom magam, nincsenek nagy vágyaim, a kicsik pedig mind teljesültek.” Ezért mondja, hogy hálás Istennek: „mert minden idejében jött, erőlködés nélkül.”

Ezek a zárómondatok épp az ellenkezőjét jelentik annak, mint azt gondolnánk, hiszen hogy mi történt idejében, azt a 20–21. századi magyar sorokban még utólag is nehéz belátni. Amikor pedig azt mondja: „erőlködés nélkül” kapta meg a munkája gyümölcsét, azzal éppen roppant fáradságát helyezi szelíden, nem ironikus, hanem transzcendens nézőpont alá. A tudós szerencséje tehát nem szerénykedő póz, hanem életszemlélet, olyan alázat, melyben kibomlik: tudja, hogy az emberi élet rejtett, igazi értelme csak akkor sejthető meg, ha Isten kezébe tesszük a sorsunkat.

Bogárdi Szabó István

I. fejezet

Kis családi történelem

„A történelem végeredményben megmagyarázhatatlan.”

(Szerb Antal)

Szerb Antal önmagáról mintázta filosz hősét, dr. Bátky Jánost, az embert, „aki felett nyom nélkül múltak el az épeszű századok”, mert beletemetkezett szerelmetes szakmájába, a filológiába. Mindig is rokonszenveztem ezzel a tudósi magatartással. Jósorsom most olyan alannal hozott össze, aki nagyon hasonló Bátky Jánoshoz: igazi filozfként négy nyelvet beszél (még többen olvas), és a középkori Belső-Ázsia avatott tudora, ma az egyik első szakember a hazai orientalisztikában. Ugyanakkor szerény, mint minden igazi tudós, aki egész életében azzal foglalkozott, amit szeretett.

Szerencsés vagyok: egyrészt nincsenek háborús emlékeim, mert már a „felszabadulás” után születtem, 1945. május 4-én. Másrészt bár a szüleim elváltak, ez nem okozott törést, mert nagycsaládban nőttem fel. Velünk élt anyai dédapám és anyai nagyapám is, aki pótolta az apámat. Visszahúzódó kisgyerekként inkább felnőttek között éreztem jól magam. Ismertem az apámat, mert vasárnaponként megjelent, de mégsem vele éltem. Anyai nagyszüleim neveltek az első tizennyolc évemben, ez a két nemzedékkel korábbi értékrend lett számomra a minta. Nagyapám, Jausz Béla pedagógusként remekül irányított, bár lágy és humánus ember volt, a tanulásban követelő. Hálával emlékszem rá, mert nagy szerepe van abban, hogy így alakult az életem. Néha úgy érzem, én vagyok az egyik utolsó bölény, aki egy letűnt világ értékeit a mában is szeretné megőrizni és továbbadni. Számomra az, hogy konzervatív és magyar vagyok, evidencia. Egy állapot, nem kell állandóan bizonygatnom mások és magam előtt, egyszerűen nem tudok más lenni.

Magyarországon a német szál szinte minden családban jelen van. A Jausz-család II. József császár alatt települt be Poroszországból. Az ősök előbb a Bácskába mentek, de a dédapa, Jausz Vilmos, aki evangélikus teológiát végzett, Sopronban lett ahébernyelvtanára. A dualizmus korában, egészen az első

Anyámmal 1948-ban

Dédszüleim, Török Imre és felesége,
Szathmáry Ilona fiatalon, 1892 ...

világháborúig a betelepült nemzetiségek többnyire egymás között házasodtak. Így a dédnagymama, Wulsten Emma is német származású volt. Ebből a házasságból született Jausz Béla 1895-ben, Sopronban. Az evangélikus gimnázium után elvégezte Budapesten az Eötvös Kollégiumot német-magyar szakon.

Már anyai dédapám száz százalékosan magyar érzelmű volt. Dédanyám a hírek szerint sosem tanulta meg jól a nyelvet, de ő is magyar érzésű volt. Bennem tehát három-negyed részben magyar, és egy-negyed részben német vér csorog. Anyai nagyapám, Jausz Béla 1914-ben bevonult önkéntesnek, és végigharcolta az első nagy háborút. Csak utána fejezte be az egyetemet, majd beházasodott egy alföldi családba. Ez úgy történt, hogy egy katonatársa és jóbarátja, Török Tibor meghívta magukhoz Kisújszállásra. Ez már a Nagykunság. Beleszeretett a család nagylányába, így lett Török Ilona a nagyanyám. Az apja, Török Imre a kiegyezés évében, 1867-ben született Debrecenben, de református lelkészként Tiszaroffra, Kunhegyesre, majd esperesként Kisújszállásra nevezték ki. A nagyszüleim a háború után házasodtak össze, és ebből a házasságból született 1922-ben az édesanyám, Jausz Judit, aki ma is él.

1936-ban anyai nagyapám a debreceni egyetemre került, az egyetem gyakorló gimnáziumának igazgatójaként, ezért költöztek be a városba. Így jön össze az apai és anyai ág, végül is minden szál Debrecenig megy vissza. Csak a nagyszüleimet ismertem mindkét ágról, illetve az egyik dédapámat, Török Imrét, aki 1953-ban halt meg.

Több generáció lakott együtt a Márvány utca 33-ban, egy nagy, százhusznégyszáz méteres lakásban. Ebben is szerencsém volt, mert sok-sok rokon vett körül. Akkoriban rendes polgári környéknek számított, jobbfejta emberek éltek ott. A házzal szemben volt az Ugocsa mozi, ahová sokat jártam gyerekkoromban, ma könyvtár működik a helyén. Egy emelettel

alattunk lakott Kádár Gyula ezredes, a VKF-2, a katonai elhárítás parancsnoka 1943–44-ben, aki tevékenyen részt vett az angolszász orientáció kidolgozásában. Ezért a németek elvitték az 1944. március 19-i megszállás után, de elvitték az oroszok is 1945-ben Szibériába, és csak a Sztálin halálát követő enyhülés után, 1955-ben került haza, ahol még egy évig fogva tartották. A felesége semmit sem tudott róla, majd szívinfarktust kapott, mikor 1956 szeptemberében ajtót nyitott neki. Ettől fogva ismertem őt haláláig, a két család összejárt. Az átélt élmények dacára rendkívül derűs, kiegyensúlyozott emberként nem szidta az oroszokat, sőt elmondta, hogy az orosz nép Szibériában legalább annyit szenvedett az ínségtől, mint a rabok. Később megírta a Tények és tanúk sorozatban a visszaemlékezéseit, de csak 1944-ig, Sopronkőhidáig, mert hiszen másképp a szovjet fogság története nem jelenhetett volna meg a hetvenes években.

Nálunk otthon a „nőuralom” abban nyilvánult meg, hogy nagyanyám, Török Ilona régimódi úriasszonyként volt a főnök. Nagyapám be nem tette a lábát a konyhába. Hagyományos, konzervatív családmóddal volt a miénk: nagyapám, Jausz Béla a szellemi tekintély, ő hozta a döntéseket. Nagyanyám gondoskodott a család jólétéről. Tizennégy éves koromig többet voltam vele, mint anyámmal, akinek dolgoznia kellett. Öregkorában sokat morgott-beszélt, nem tudta megemészteni, hogy mindenük odaveszett Debrecenben. Nagyapám nagyon visszafogottan – mert ők olyan korban nőttek fel, amikor mindenki uralkodott magán – mindig rászólt: – Elég volt, Ica!

Ekkor nagyanyám abbahagyta az örökös morgást. Felnőtt voltam már, mikor a nagymamám meghalt rákban, egy évig szenvedett, de otthon ápolták. Régen ritkábban vitték az embereket kórházba, bár nagyapám

....idős korban, 1939

A kisújszállási kertben
(Török Ilona nagyanyám, Jausz Béla nagyapám, dédanyám,
anyám gyerekként, dédapám, Török Tibor és Kató)

ott halt meg alig több mint három hónappal szeretett felesége halála után. Meghatározó, hogy egykeként nőttem fel, felnőttek között. A legjobb emlékeim a vendégségek, amikor figyeltem a nagyok beszélgetéseit. Nem tudom, koraérett lettem-e ettől, de mindenestre zárkózott és visszahúzódó gyerek voltam. Igazán mély érzelmi kapcsolat a nagymamámhoz fűzött, mert folyton vele voltam, egymás rezdüléseit is ismertük. Persze anyámhoz is szoros kapcsolat fűz mind a mai napig. Most jár a kilencvenharmadik életévemben, és az öregkor nyűgeit leszámítva, jól van. Amikről mesélni szokott, az történelem alulnézetben.

A családi szálak tehát Debrecenben futnak össze. A Bihar megyei származású Vásáryak több generációja élt ebben a városban, de az előzmények Nagyszalontáig nyúlnak vissza, ahogy ezt egy 1870-ben megjelent könyv igazolja. „A Vásáry család 1412-ben vezetett be a szalontai határhoz tartozó Vásári pusztát birtokába” – szerepel az 1552-es birtokösszeírás oklevelében, amelyben egyébként Toldi Miklós neve is ott van, persze a sokadik ősé Nagy Lajos vitéze óta. Nagy Lajos udvarában élt ugyancsak az egyik oldalági Vásáry-ős, Miklós esztergomi érsek, akinek nevét említi a Magyar Anjou Legendárium, mert Károly Róbert magyar király kíséretében Nápolyba ment, és két kódexet vitt ajándékba. Az Arany család nemességi pere később együtt zajlik Vásáryékkal a 18. század elején, mert bár Szalonta szabad hajdúsági mezőváros volt, Lipót császár ezt egy tollvonással eltörölte. A per még Arany János életében is tartott, de végül elvesztették, így legnagyobb költőnk nem rendelkezett kutyabőrrel. Nagyszalonta kétszer pusztult el a török időkben. 1598-ban csak pár évre vált lakatlanná, a néphagyomány ezt „kis futásnak” nevezi. A szalontai csatáról Szalárdi krónikája is megemlé-

kezik. A második pusztulás dátuma 1658, ekkor a lakosok – köztük Vásáry András – Debrecenbe menekülnek, és nagy részük már sosem tér vissza. Ez a „nagyobb futás” negyven évre elnépteleníti a környéket.

A Vásáryak tősgyökeres debreceni családdá váltak. Történetük a 13. századtól ismert, mivel mindig vonzott a történelem, tanulmányoztam a családfánkat. Egy Szügyi Roland nevű nemes az őszünk, nevét a Nógrád megyei Szügyről, a birtokáról kapta. Ő az első kimutatható felmenő, akinek Nagyszalonta környékén szerzett birtokairól – Kisvásári és Nagyvásári – kapta a család a nevét. Bihari nemesek voltak egészen a török időkig, amikor elszegényedtek. Mikor véget ért a százötven éves török uralom, újra bizonyítani kellett a birtokjogot a Habsburgok által felállított Neoacquistica Commissio előtt. Mivel a török kori háborúk során a legtöbb családi irat elveszett, ezt nem tudták, így Esterházy Pál herceg szerezte meg a birtokot zálogba, akárcsak az Arany családot. A Vásáryak egyik ága ekkor Debrecenbe ment, és városi polgár lett. Ettől kezdve a felmenőim itt éltek, és a helyi civis családokkal házasodtak össze. A civisek városi parasztpolgárok, akik még őrzik a nemesi öntudatot, ezt a típust Szabó Magda írta meg legjobban.

Mindenki gazdálkodó volt a családukban, kivéve nagyapámat, első Istvánt, aki 1887-ben született, és elsőként lett értelmiségi. A családfát is ő csináltatta, megvan egészen az 1700-es évekig, az előző századokra pedig némi hiátussal. Mindenki színmagyar volt, a civisek egymás között házasodtak. Nálunk több generációt hívtak Istvánnak, nagyapám, apám is István, én vagyok a harmadik. Ennek a folyamatnak vettem véget, amikor Zoltánnak és Ákosnak neveztem el a fiaimat.

Az első Vásáry István, a nagyapa kétszer volt Debrecen polgármestere. Személye Vekerdi László szerint tisztességét és következetességét tekintve egyedül Bibó Istvánhoz mérhető. Életútja arra is jó

kezik. A második pusztulás dátuma 1658, ekkor a lakosok – köztük Vásáry András – Debrecenbe menekülnek, és nagy részük már sosem tér vissza. Ez a „nagyobb futás” negyven évre elnépteleníti a környéket.

Az első Vásáry István, a nagyapa kétszer volt Debrecen polgármestere. Személye Vekerdi László szerint tisztességét és következetességét tekintve egyedül Bibó Istvánhoz mérhető. Életútja arra is jó

Török ükszüleim, 1870-es évek

Jausz Béla nagyapámmal és anyámmal

példa, hogy egy tisztességes embert Magyarországon minden rendszer a víz alá nyom. Egykori gazdasztjének fia, Veress Géza történész könyvet írt róla *Vásáry István politikai pályafutása* címmel, amely a Csokonai Kiadónál jelent meg 1999-ben. Ebben foglalkozik azzal a perrel, amelyet a Gömbös-kormány indított a hivatalban lévő polgármester ellen, aki Bethlen István elkötelezett híve volt, és mint ilyen, németellenes. 1935-ben bűnvádi eljárást indítottak ellene vagyoni hűtlenség címén. Annyira meghurcolták, hogy nyomást gyakoroltak azokra, akik még szóba álltak vele az utcán, például Ady Lajos tankezületi főigazgatóra, a költő öccsére vagy a Déri Múzeum igazgatójára.

Egyedül Baltazár püspök próbálta védeni a támadásokkal szemben. Vásáry azonban nem hátrált meg: „Családom 250 éve büszkén viseli a debreceni polgárság méltóságát... Hiszem, hogy ez a gyalázat el fog múlni, és azok fejére hull vissza, akik előidézték.” Végül is egy pengő (!) büntetésre ítélik, akárcsak a fenti könyv szerzőjének apját. A belügyminiszter kényszernyugdíjazza, de a fegyelmi vétségek alól felmentik. Elégtételként 1939-ben Debrecen képviselőjeként bejut a parlamentbe.

Nagyapámról ma utca van elnevezve Debrecenben, az egykori Ságvári utca helyén. Vagy tizenöt évvel ezelőtt ültem a debreceni villamoson, és egyszer csak bemondta a hangozós bemondó: „Vásáry István utca következik”. Majd hanyatt estem, hogy bemondják a nevem! Aztán persze rögtön rájöttem, a nagyapámról van szó... Ő a családban elsőnek hagyott fel

Vásáry István debreceni polgármesterként a harmincas években

a gazdálkodással, és a Református Kollégium és a jogakadémia elvégzése után megszerezte az államjogi doktorátust Kolozsvárott. 1909-ben a városházán helyezkedett el, majd végigjárta a hivatali ranglétrát, és végül magas tisztséget ért el: polgármester lett, két ciklusban is: a húszas évek végén először, a negyvenes években másodszor. Szívvel-lélekkel kötődött a városához és Bethlen István pártjához, vagyis ellensége volt a jobbra tolódó, fasizálódó Gömbös-érának. Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején a központosított hatalom csorbította a megyei vezetés jogait, amit próbáltak kivédeni az alispánnal együtt, de nem sikerült. Nagyapám ellen ekkor egy koncepció per kreáltak – akkor is szép világ volt nálunk a politikában! –, gazdasági visszaélések miatt felfüggesztették az állásából. Nagy boszorkányüldözés folyt ellene. Mindezt apámtól tudom, aki gyerekként átélte, és jól emlékszik arra, hogy nagyapám a pisztolyát az íróasztal fiókjában tartotta. Azt mondogatta: – Ha ez így megy tovább, főbe lövöm magam!

Ezt egy kisgyerek nem felejt el.

A Bethlen-párt megszűnésével csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz. Kisgazdaként és ellenzékiént parlamenti képviselő lett, ami végül is elégtételt jelenthetett neki a koncepció per után. Kifejezetten nemzeti irányultságú, józan magyar politikus volt, ellenezte a szélsőjobboldalt, a német orientációt. Ezért rágalomhadjáratot folytattak ellene a nyilasok, ez bevált módszer a hitványok kezében. Csak annyiban volt más világ, hogy talán még létezett az ethosz, valamifajta erkölcsi kódex, amely szerint a régiek működtek a vallásos, polgári nevelés hatására, és ami ma nincs meg a politikában. Apám öregúrként élte meg a rendszerváltozás utáni gazdasági botrányokat, és azt mondta, a harmincas években ennél kevesebért is főbe lőtte volna magát egy bankigazgató, aki elsíbolta a kisemberek pénzét.

Veress Géza monográfiája tárgyalja a negyvenes-ötvenes éveket is, mert bár Vásáry István a következő rendszerben is állt a vártán, a hatalom akkor sem köszönte meg neki a hűségét. 1944 őszén, amikor a választott polgármes-

Anyai nagyanyám,
Török Ilona

ter cserben hagyja a városát, a főispán őt nevezi ki Debrecen első emberének. Október 19-én bejönnek az oroszok, akik szintén megerősítik ebben a tisztségében, tiltakozását ezzel hárítva el: „Sztálin elvtárs lényegesen idősebb, és mennyi millió ember igazgatását elvállalja.” Így lesz a december 22-én megalakuló, Dálnoki Miklós Béla vezette Ideiglenes Nemzeti Kormány pénzügyminisztere. Hamar szembe kerül azonban a Kommunista Párttal, és ellene van a velük kötendő kiscgazda koalíciónak. Neki lesz igaza, mert hamarosan lefejezik a Kiscgazdapártot, amely 1945-ben még fölényesen nyerte meg az első magyar választást. 1946. március 12-én, mivel nem értett egyet a pártvezetőségnek a baloldal javára engedményeket tevő politikájával, a munkáspártok nyomására tizenkilenc társával együtt kizárták a Független Kiscgazdapártból. Részt vett a Magyar Szabadság Párt megalapításában, 1946. március 15-étől, Sulyok Dezső mellett, a párt társelnöke. A párt 1947. július 21-i önfeloszlatása után a Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakozott, de november 18-án tizenegy társával kilépett. Rövidesen visszavonult a közélettől. Sulyok és Pfeiffer emigrálása ellenére Vásáry István – mint mindig -- marad. Meg is kapja „jutalmát”: negyven év szolgálat után megvonják a nyugdíját, elveszik a házát a Péterfia utca 30-ban, amely száz éve a család tulajdona. Baltazár Dezső református püspök házába költözött, majd 1953-tól haláláig Anna leányánál lakott Debrecenben. Elvégez egy répaátvevő tanfolyamot, így a selypi cukorgyárban kap időnyomunkát. 1955-ben hal meg, a diktatúra legsötétebb éveiben.

Nagyapám második polgármesteri ciklusa a teljes összeomlásakor is tartott, amikor már látszott, hogy elvesztettük a háborút. Mikor 1944 őszén a közeledő fronttól való félelmükben sokan elhagyták a várost – anyámék is –, ő nem hagyta el a helyét. Debrecen később ugyan tizedannyit szenvedett, mint a főváros, de ezt előre nem lehetett tudni. A pánikhelyzetben senki sem tudta, mi lenne jobb. Nagyapám nem hagyta ott a nyáját, és polgármesterként ő hívta össze 1944. december 22-én az Ideiglenes Kormányt, ami ott alakult meg a híres Debreceni Kollégium oratóriumában. Pénzügyminiszteri posztot kapott benne, amit 1945 nyaráig végzett, a legrosszabbkor, hiszen kitört az infláció. A kommunisták egy ideig felhasználták a nemzeti érzelmű, polgári elemeket, de aztán fokozatosan kiszorították őket a hatalomból. Teljes balratolódás következett, beindult a szalámi taktika, a Kiscgazdapárt

feldarabolása. Kommunista nyomásra 1946-ban jobboldali elhajlás címen sokakat kizártak a pártból, köztük nagyapámat is. A szovjet fegyverek árnyékában borzasztó gazságok történtek, de ez kevésbé viselte meg őt, mert küzdő szellem volt. Sulyok Dezsővel, egy pápai ügyvéddel és kiscgazda politikussal rögtön megalakították a Magyar Szabadság Pártot, ami egy év múlva feloszlatta magát. Ezután Pfeiffer Zoltán Magyar Függetlenségi Pártjához csatlakozott, amit betiltottak. Nagyapám belső emigrációba menekült: kivonult Baltazárék Debrecen környéki tanyájára, Zelemérre, ahol nem keresték, így úszta meg a letartóztatást. Anyagilag és fizikailag azonban koldusként kellett megélnie öreg éveit egy aktív pályán. Apám és Anna nagynéném tartotta el, utóbbinál élt Debrecenben, de sokszor meglátogattak minket Pesten. Apám egyetlen testvére, Anna nemcsak nagynéném, hanem keresztanyám is volt, a nyolcvanas években halt meg. Ma már nem él Vásáry néven rokon a városban, csak anyai ágon páran, akik persze más nevekre hallgatnak. Tízéves voltam, mikor apai nagyapám meghalt, nincs túl sok emlékem

róla. Debrecenben temették el, ahol két nagy családi kriptá van, a Vásáry és a Jóna. Nagyanyám, akit már nem ismertem, Jóna Róza volt, egy civis gazda lánya. Nagyapám szép, küzdelmes életet élt, bár öreg korára nagyon sötét világot kellett megélnie, az ötvenes évek kilátástalanságát, még sem lett megtört ember. Apám hasonlított rá, őrá pedig én. Nem érte meg a forradalmat, mert ha él, biztosan részt vesz benne. Mint ahogy az öccse, Vásáry József bele is keveredett. Itt jön be a család másik ága.

A Vásáry felmenők közül a dédapának, Vásáry Andrásnak nyolc gyereke volt. Ezek egy kivételével, aki fiatalon elhunyt, mind

Anyám nagyapámmal Debrecenben

Ötévesen, egykeként

megérték 1945-öt és a kommunista hatalomátvételt. Életük – szinte kivétel nélkül – tragédiába fordult: kitelepítés, börtön, öngyilkosság jutott nekik osztályrészül, holott semmi más bűnük nem volt, mint hogy nemzeti érzelmű polgároknak születtek. Erzsébet, a legidősebb, aki nem ment férjhez, hogy idős édesanyját ápolhassa, nem bírván elviselni a családot ért tragédiát, öngyilkos lett. Vásáry Miklós és Gábor Újfehértón gazdálkodtak, a birtokot előbb a németek, majd az oroszok dúlták fel, végül 1949-ben kulákká minősítették őket. Miklóst elvitte az ÁVH, és hamis vádak alapján tizenöt év börtönre ítélte, már betegen szabadult a forradalomkor. Vásáry József gazdasági akadémiát végzett, a debreceni Gazdaegyesület alelnöke volt, 1938-ban belépett az Eckhardt Tibor vezette Kisgazdapártba, amelynek színeiben a háború után földművelésügyi államtitkár lett. A kizárás után kitelepítették Budapestről. 1956-ban aktívan belekeveredett a forradalomba. A letartóztatás elől 1957-ben emigrált, nem akármilyen segítséggel, a belga királynő közbenjárására engedték ki feleségével együtt Belgiumba, ahol a gyereke éppen koncertezett. Az ő fia ugyanis a világhírű zongoraművész és karmester, Vásáry Tamás, aki ma a Magyar Rádió főzeneigazgatója.

Tamás apámnak első unokatestvére, nekem pedig unokabátyám. Vásáry József végig nagyapámmal együtt küzdött, kisgazda képviselő és felsőházi tag lett a háború előtt. Az ötvenes években meghúzta magát, de a forradalom alatt újra kezdtek szervezni a Kisgazdapártot, és ebbe elsőként belekeveredett. 1957 elején azonban látta, hogy nagy baj van. Tamás akkor éppen Belgiumban turnézott, csodagyerekként Kodály Zoltán és Fischer Annie is korán felkarolta őt. József elment egy régi kisgazda ismerősehez, az akkor már kommunista pártpotentát Dobi Istvánhoz – volt egy-két

ilyen kisgazda áruelő, például Ortutay Gyula kultuszminiszter – , elmondta, hogy fél a letartóztatástól. Így kapott útlevelet a fiához. Megjelent a két öreg Tamásnál azzal, hogy itt vagyunk. Szegény sosem akart diszszidálni, de az élet belekényszerítette. Nagy nemzetközi karriert csinált, ilyen híres talán nem lett volna, ha itthon marad. De mégis hazahúzta a szíve, a nyolcvanas években részben, majd a rendszerváltozás után végleg hazatelepedett Londonból. Tamás édesanyja, Baltazár Erzsébet a húszas-harmincas évek ismert debreceni református püspökének, Baltazár Dezsőnek a lánya. Egyedül ez a püspök védte nagyapámat a koncepciós per idején. A Vásáryak a 16. század óta reformátusok és a házasságok révén is csak reformátusok kerültek be a családba; a dualizmus előtt vegyes házasságok nem igen kötöttek. Anyai nagyapám volt az első evangélikus, aki bekerült egy tiszántúli református családba. A nagyapám testvérei közül csak Józsefet ismertem, és Miklóst egyszer láttam, már betegen. Kiváló ember volt, úgy buktatták le, hogy fegyvert rejtettek el nála, hosszú éveket töltött börtönben. Az ő unokái, Miklós és Viktória fiatal felnőttek, mindkettő a gödöllői egyetemet végezte és a mezőgazdasági és közgazdasági tudományok területén jeleskednek. Így tehát már csak Miklós és István ága él ebből az egykori nagycsaládból.

A szüleim Debrecenben ismerkedtek meg. A házasságuk igazi háborús történet. Apámat 1942-ben behívták, majd kivitték az orosz frontra. Ők akkor már jegyben jártak. Bár a családnak nem volt semmi kifogása, azt mondták, várják meg a háború végét. Nyilván azért, mert a nagyszülők is így házasodtak össze az első világháború után. De a szerelmes és türelmetlen fiatalok nem fogadtak szót, így 1944 nyarán, amikor apám szabadságot kapott, ripsz-ropsz összeházasodtak. A nászutat a hortobágyi kilencclukú hídnál levő csárdában töltötték. Nyilván itt fogantam én, mintegy szerelemgyerekként. Apám két hét múlva visszament a frontra, egyszer találkoztak még, 1944 szeptemberében, amikor az engem váró anyámat felmenekítette Budapestre. Ki tudta akkor, hogy ha Debrecenben maradnak, megúszhatták volna a főváros szörnyű ostromát! Apám 1945 januárjában, az összeomlás után dezertált, és elindult haza a frontról. Csodával határos módon eljutott a budai hegyekig, de ott belefutott egy orosz csapatba, és hadifogolyként elhurcolták. Először a romániai gyűjtőtáborba, Foksányba, majd a Szovjetunióba vitték. Csak azért nem

Szibériába deportálták, mert megtudták, hogy apja az Ideiglenes Kormány pénzügyminisztere. Így egy kiemelt lágerbe került – ami azt jelenti, nem kellett kényszermunkát végeznie – Moszkva környékére, a krasznogorszki fogolytáborba. Ma ez már Moszkva külvárosa. Jó társaság vette körül, oda vitték a jobb foglyokat, írókat, festőket, muzsikásokat – köztük Örkény Istvánt és Beamter Jenőt –, valamint magas rangú személyeket, mint ifj. Kállay Miklóst, a miniszterelnök fiát, vagy Újszász Istvánt, a magyar kémelhárítás vezetőjét, Karády Katalin szerelmét. Ott „nyaralt” Moszkva alatt, ahogy ő fogalmazta. Isteni gondviselés, hogy túlélte, mert a tifuszi járvány idején, aki vizet ivott, az elpusztult, apám napokig faszenet evett, így menekült meg. A család sokáig nem kapott hírt felőle, apám pedig azt sem tudta, hogy megszülettem. Ennek a híre csak később jutott el hozzá, de csak annyi, hogy gyereke van. Azt, hogy fiú-e vagy lány, csak később tudta meg.

Örkény István mindezt megírta a *Lágerek népe* című, 1947-ben napvilágot látott könyvében. Ő katonaként esett hadifogságba 1943 januárjában Voronyezsnél, a nagy Don-áttörésnél. Több mint négy évet húzott le különböző lágerekben, köztük a krasznogorszki fogolytáborban, ahol Vásáry István is, akivel ismerték egymást. 1945 nyarán 765 új fogoly érkezett – a meglévő tizenhatezer közé – Foksányból. Ebben a szállítmányban volt benne az édesapa is, akire éppúgy illenek az író szavai, mint a többiekre: „A fogság úgy kezdődött, hogy az ember kiszakadt a hazájából, magára maradt. Védtelen lett, kagyló a héja nélkül.” A tisztek a speciál lágerbe kerültek, a kiemelt káderek közé, akik között háborús bűnösök is voltak, mint Budapest német városparancsnoka, Wildenbruch SS-tábornok, akit később kivégeztek. Örkény István szó szerint megír egy, az édesapáéhoz hasonló esetet az ivanovói táborból, mikor Kovács Péter zászlós csak azt tudja, hogy Erdélyben megszületett a gyereke, de nem tudja, fiú vagy lány. Az író 1946 karácsonyán szabadul, üzenetekkel a tarsolyában. Az már a kultúrpolitikára jellemző, hogy fogságban írt darabját, a *Voronyezst* Várkonyi Zoltán, az akkori Művész Színház igazgatója akarta bemutatni, de betiltották.

Anyám 1946-ban, a hazatért Örkénytől tudta meg, hogy apám él, és fogságban van. Bár nagyapám Vásáry István is nyomoztatott utána, felhasználva kapcsolatait. Amikor például itt járt Bíró „elvtárs”, Rákosi Mátyás testvére delegációban, valakin keresztül megüzenték apámnak, hogy megszületett a gyereke, de a hírvivő nem tudta a nemét.

Jausz Béla anyai nagyapámmal

Béla nagyapám és velem terhes anyám. Én ide születtem, aminek egyrészt az az előnye volt, hogy nagycsaládban nőttem fel, másrészt Katótól nem vették el a lakást, hogy társbérleteket csináljanak. Gyerekkoromban, a házunkban többen éltek így. Debrecenbe nem volt visszaút, mert elvették és kifosztották a nagyszüleim házat. Nagyanyám soha életében nem ment vissza, mert nem akarta látni a rombolást. Buda ostromát, amely legtovább, február 13-ig tartott, a légópincében élték át. Alig volt élelem, holott egy terhes nőnek többet kellene ennie. A mi házunk megúsza, de a szomszéd házat, egy nyilas pártirodát felrobbantottak. Mikor bejöttek az oroszok, a nők elkezdtek kormozni az arcukat, mert hallották a híreket a megerőszakolásokról és a zabrálasokról. Hozzájuk is érkeztek oroszok, de szerencsére csak a levegőbe lőttek – mindez elég izgalom egy hatodik hónapban levő, terhes nőnek. Én már az Üllői úti klinikán születtem májusban. Akkor indultak a batyuzások vidékre az élelemért. Anyámnak a szülés után nem volt elég teje, a nagyapám ment mindennap tejért Pestre úgy, hogy a hidak még a Dunába lőve álltak, csak egy ideiglenes pontonhíd létezett. Nagyapám nélkül nem is maradtam volna élet-

Anyám az ostrom alatt volt terhes, a legnehezebb időszakban. Pincébe kényszerülve éltek, és szenvedtek az élelemhiánytól a Márvány utca 33-ban. Itt lakott a három szoba hallos lakásban nagyanyám húga, Török Katalin (Kató), akinek a férje Dr. Stein György belgyógyász tolnai sváb származású volt. Felébredt benne a német öntudat, és az összeomlás után emigrált Németországba. Kató soha többé nem hallott róla, csak kerülő hírek útján annyit, hogy meghalt. A nagy százhusz négyzetméteres lakásba beözönlött a Debrecenből felmenekült család: Török nagymamám, Jausz

Török Imre esperes

ben. Ő szervezett-intézett mindent. Mindezt csak hallomásból tudom, mert mint kisgyerekeknek természetesen kimaradtak számomra a háború utáni évek. Ez a történelmi katalizma a nagyszüleimet érintette, akik ötvenéves korukra mindent elveszítettek, és a szüleimet, akiknek erre ráment a házasságuk.

Keserédes befejezés: apám végül is megúsza a hadifogságot, életben maradt, és 1947 végén hazajött. Ekkor derültek ki az ellentétek és az, hogymégistalánkoránházasodtakössze. Létezett köztük egy ifjúkori szerelem, fellángolás – anyám huszonkét évesen ment férjhez –, ami addigra elmúlt. Hiszen a valóságban alig két hetet töltöttek együtt. Apámat viszont életben tartotta a tudat, hogy a felesége és a gyereke várja. Nála tehát

a távolság felerősítette az érzelmeket, amelyek anyámban elmúltak. Apám ugyan próbálta újra kezdeni, de anyám nem akarta. A szüleivel maradt, és egy év múlva elváltak, nem összeveszés vagy új szerelem miatt. Ezt a törést a háború okozta: talán másképp alakul az életük a hadifogság nélkül.

Az apa, második István története sem akármilyen, mert fiatalemberként éri a második világháború, elhurcolják orosz hadifogságba, és ez rányomja bélyegét életének további alakulására. Emiatt megy tönkre az első házassága, és veszíti el a fiát hosszú-hosszú évekre. 1918-ban született, és 2011-ben halt meg, 93 évesen. Fia, harmadik István egyébként sokban rá hasonlít, de a válás után sokáig csak vasárnapi apukaként volt jelen az életében. Igazán csak felnőtt korában kerülnek közel egymáshoz, és derül ki, mennyi mindenkben hasonlóak: humor, mentalitás, gondolkodásmód, életszemlélet.

Gyerekkoromban teljesen anyámék hatása alatt álltam, ami az apámmal való kapcsolatomat illeti. Ő volt a Pista, a távollevő vasárnapi apuka. Mikor tizennyolc éves lettem, közös programokat akart csinálni velem, de anyám pressziójára nemet mondtam, mert el voltam butítva. Pedig egy felnőtt férfinak szüksége van apaképre. Megőriztem apám egyik sértett levelét, és később nevetve az orra alá dugtam: „Én nem tárgyalok ilyen családi Machiavelliekkal” – írta anyámékról. Ezen akkor már mindketten jól neveltünk. De egy-két évig hideg lett a kapcsolatunk, és ez neki

Török Imre dédapámmal

nevéül külkereskedelmi vállalatnál. 1956-ban akarata ellenére beválasztották a Munkástanácsba. Bár nem csinált semmit, a forradalom bukása után kirúgták, de nem csukták le. Két évig munkanélküliként élt fordításokból. 1959-ben kapott állást a Tatabányai Szénbányászati Trösztnél, jogtanácsosként, úgy, hogy ingáznia kellett, de haladt előre a ranglétrán. Akkor jött létre a Szénbányászati Tröszt és a lengyelek közös vállalata, a Haldex, amely Katowicében nyílt meg. Apám ott kapott állást, megtanult lengyelül, és több mint tíz évig a Haldex gazdasági igazgatóhelyetteseként dolgozott. Többször meglátogattam odakint, tanultam a nyelvet, ilyenkor még fog az ember agya. Bár Katowice jellegtelen szocialista város volt, de Krakkó közelsége, a kollégák szeretete sok mindenért kárpótolta őt. Az orosz alapján könnyebb megtanulni a szláv nyelveket. Apám megtanult oroszul, de érthető módon nem szerette és igyekezett elfelejteni, mindig azt mondta, elég volt a táborban. Végül is, amit el lehet érni az életben az ő múltjával, azt elérte. Később megnősült másodszor is. Péter, a féltestvérem Lengyelországban végezte a villamosmérnöki kart, lengyel lányt vett feleségül, aki ide települt. Érdekes, a lengyel-magyar identitás vállalható, a közös történelmi szál, a közép-kelet európai mentalitás miatt. Dani, a fiuk mind a két nyelvet jól beszéli. Sajnos, Péter öt éve meghalt szívrohamban, pedig sokkal fiatalabb volt nálam. Apámnak, aki magas kort ért meg, el kellett temetnie egyik fiát. De Péter fia, Dani jó kapcsolatban van az én fiaimmal.

Anyám a válás után a Ferunion nevű külkereskedelmi vállalatnál helyezkedett el, idegen nyelvű levelezőként. Remekül beszélt németül, mert gyermekkorában, a húszas-harmincas években, Kisújszálláson német fräuleinje volt, így anyanyelvi szinten megtanult. A Ferunionnál ismerte meg a második férjét, Tallós Gyulát, akivel ötvenhét évig tartó jó házasságban élt. Mivel nem akartak rákényszeríteni, hogy apaként fogadjam el – Gyuszinak hívtam – , nem volt semmi törés. Nem akart engem nevelni, mint egy apa, ezért baráti, jó kapcsolatunk alakult ki. Gyula aranyember volt, aki több mint ötven éven át hallgatta anyámat, és mindenre rábólintott. Ez az isteni gondviselés: szerencsés párosítás. Sajnos, már hat éve meghalt, és azóta anyám egyedül él a régi lakásban emlékei között, ahol azelőtt heten is éltünk, és ő maradt ott egyedül. De mivel hetvenegy éve lakik ott, nem szabad mozdítani. Hiszen mindenkit ismer a környéken: boltosokat, szomszédokat, akik segítenek neki, ha elállítódik a tévéje, vagy a mobilja. Lemegy két emeletet, vásárol, beszélget. Vasárnaponként nálunk ebédel. Ez egy program neki, hogy hozzánk kirándul Máriaremetére. Anyámban hihetetlen vitalitás van, és bár szenved a magánytól, tíz körömmel ragaszkodik az élethez.

Karácsonyi együttlét, előtérben anyám és apám velem

Készülődés a pályára

„A kérdés útján jársz, a válasz felé menj!”

(Szultán Veled)

Én voltam az „első szabad nemzedék” – így tituláltak tizennégy évesen, amikor megkaptam a személyi igazolványt. Elemi iskolába a legvadabb Rákosi-korszakban jártam, 1951-ben kezdtem az általánost a Kiss János altábornagy utcában. Annyira szórakoztató újraolvasni a megmaradt füzetemet ennyi évtized után. Nemcsak Sztálin, hanem Ho Si Minh születésnapját is megünnepeltük, és a hős pionírokat, Zója Kozmogyenszkaját és Oleg Kosevojt éltettük (utóbbiról volt elnevezve a mai Arany János Gimnázium). Abszolút kettős nevelésben részesültem, és vallom, hogy ennél nincs jobb. Nálunk a családban mindenről beszéltek, múltból, kommunizmusról és persze arról is, hogy erről az iskolában hallgatni kell. Hagyományos polgári nevelést kaptam. Elemibe a Kiss János altábornagy utcai tanítóképző iskolájába jártam. Ideológiailag csak az első négy-öt év volt ilyen kemény, 1956 után már kevésbé vonalas anyagot tanultunk. Máig emlékszem, mikor a rajztanárunk bejelentette gyászos arccal, hogy meghalt Sztálin elvtárs, és krokodilkönnyeket sírt. Mi viszont otthon rögtön tudtuk: ennyivel is jobb a helyzet. A Táncsics Gimnázium az Alkotás utca-Márvány utca sarkán, ami a háború előtt is iskolaként működött, akkor alakult újra, és a Kiss János utcai tanári kar és az osztály nagy része is átment ide 1959-ben. Megvolt tehát a folytonosság.

1956 szeptemberében kezdtük a hatodikat, és a forradalom kitörésekor szénszünetet adtak, hosszúhetekig nem jártunk iskolába. Tizenegy éves gyerekként alulnézetben láttam a történelmet. Csak annyit fogtam fel, hogy hallgatunk a rádiót, és mindenki rendkívül boldog volt. Családom tagjai ujjongtak, hogy kimennek az oroszok. Tíz nap múlva pedig minden összeomlott. Ott jöttek be a tankok az Alkotás úton, hallottuk a dübörgésüket. Az utcánkban nem voltak nagy harcok, így nem mentünk le

Anyám fiatalon

a pincébe. Összetartott a család, mindenki otthon maradt, egy szobát fűtöttünk csak, oda vaskályhát állítottak be. Persze november 4-e után érzékeltem az aggodást és kétségbeesést, de ugyanakkor élveztem a kalandot és a vakációt, nem fogtam fel gyerekként, hogy mi veszett el.

Gimnazista koromra, 1959 után a légkör határozottan enyhülni kezdett, s ezt mi is éreztük. Jó tanáraink voltak, hatodiktól remek osztályfőnököm és magyar tanárom, Domokos Gábor. Budai polgári családok gyerekei jártak a Táncsicsba, nagyjából egyívású társaság. Nem voltam extrovertált típus, aki azonnal kapcsolatokat teremt. Ez alkati kérdés, de egyben nevelés kérdése is. Nyolc évig tiszta fiúosztályba jártam, és csak a gimnázium első osztályától lett koedukált a tanítás. Voltak barátaim, az elemiből is volt vagy tíz osztálytársam, akikkel megmaradt a kapcsolatunk. Hárman voltunk közeli jóbarátok, egyikük sebész, másikuk gazdasági szakember, a harmadik műszaki szakfordító lett. Gyerekként együtt jártunk moziba, akkor nem létezett más szórakozás. Ma a mozi már nem játszik szerepet az életemben, de a gyerekkoromat meghatározta. Az Ugocsa szemben volt a házunkkal, ott törzsvendédként minden filmet láttam, a családdal mindig az erkélyen ültünk. Jean Marais, Louis de Funès, Gérard Philippe filmjei és az olasz vígjátékok, amiket nagyon szerettem olyan sztárokkal, mint Alberto Sordi, Mastroianni, Sophia Loren, Lollobrigida. Az olasz neorealizmus fénykorát élte, és bár létezett a vasfüggöny, a hat-

vanás években mégis behozták ezeket az alkotásokat. Az Ugocsában ment egyszer egy film, amelynek vonzott az egzotikus címe: *A buharai emirátus bukása*. Mivel még nem járhattam egyedül, elrángattam valamelyik családtagomat, aki egész idő alatt szemrehányást tett nekem, hogy ilyen rémes szovjet filmre cipeltem el! Az orosz filmek között voltak jók is, a *Háború és béke* sokkal jobb az ő változatukban, mint az amerikaiban. Az orosz témájú amerikai filmek, mint például a *Doktor Zsivágó*, borzalmasak, mert épp a lényegét nem látják. Náluk mindenki olyan tiptop, jólfészült, még a

Gimnazistaként

kommunista komisszár is. Ez a műtermi valóság, ilyet az életben nem látni. A Krisztinán volt egy régi mozi, Diadalnak hívták, mi kolbászmozinak hívtuk az alakja miatt, ma az a Tabán. Az Alkotást is szerettem. Mára ezek a kis mozik mind megszűntek.

A színházak közül én még jártam a Blaha Lujza téri Nemzetiben, amelyet 1965-ben robbantottak fel. A Műegyetem összes szakértője azt mondta, hogy felújítható, és nem zavarja a metróépítést, de ezt a döntést a politika hozta. A Katona József Színházba is jártunk, meg a Vígbe, ami akkor Néphadsereg Színház volt, remek színészgárdával. Operába jóval kevesebbet mentünk. Most már inkább a zene az, ami kikapcsol, a Müpába és a Zeneakadémiára van bérletünk, az utóbbi felújított gyönyörű épületét különösen szeretjük.

Kamaszkorban meghatározó, hogy milyen tanárokkal találkozik a fiatal, akinek egész további pályaválasztását befolyásolhatja egy jó tanár. Vásáry Istvánnak ebben is szerencséje volt: osztályfőnöke, Domokos Gábor a magyar kultúra megbecsülésére tanította a diákjait, és nemzeti szellemben nevelte őket, ami akkor, a hatvanas években egyáltalán nem volt divat.

Az olvasás korán bejött az életembe, mert otthon könyvtárunk volt. Szokás szerint, amire azt mondták a felnőttek, ez még nem neked való, az érdekelt legjobban. Tízévesen nem ajánlották Boccaccio novelláit, de egyszer lopva levettem a polcról. Emlékszem, azzal kezdődött: „Volt egy bíró Pisában ...”. Mivel a város nevét magyar fonetikával olvastam, rögtön tudni véltem, miért nem szabad elolvasnom. Móriczot sem engedték hosszú ideig, de azért olvastam. Tizennégy-tizennyolc éves korom között faltam a szépirodalmat. Az osztályfőnökünk Németh Lászlót és Adyt – utóbbinak nemcsak a forradalmi verseit, hanem az isteneseit is – tanította, ami abban a világban nem volt megszokott. Nagyon hatott ránk a személyisége, akik reálpályára mentek, azok is megszerették az irodalmat. Korán kiderült, hogy elvárásolt filosz leszek, mert a nyelv, a történelem és az irodalomtörténet érdekelt már korán. A legnagyobb hatást Szerb Antal két irodalomtörténete gyakorolta rám, a magyaré és a világirodalomé, az olvasmányaimat ezek alapján választottam ki. *A világirodalom nem is olyan nagy* – írja – , *egy jól megválasztott könyvtárban elérhető*. Ha nem is olvastam el mindent, de van fogalmam az egészből, és ezt neki köszönhetem. Mindez mélyen megrögződött bennem egy egész életre, egyik legfőbb ösztönzőm volt a pályámon. A háború után újra megjelen-

tek a könyvei. Szerbné Klári néni fiát, Jánost ismertem, mert orientalista volt, tibeti szakot végzett az egyetemen. Furcsa, egzaltált, tehetséges személyiség volt, tudta, hogy nem Szerb Antal fia, csak anyja adoptálta első férje nevére. Később hallottam, hogy fiatalon öngyilkos lett. A mai napig csodálom Szerb Antal tudását, stílusát, szellemességét, ironiáját. Most is, ha valamit meg akarok tudni, leveszem a polcra a műveit.

A nyelvek szeretete együtt járt az irodalommal. Én az orosz is szerettem. Lakott az emeletünkön egy Gulovits Izabella nevű tanárnő, aki kárpátjai görögkatolikus papi családból származott és jóban volt a nagyszüleimmel. Tízévesen követeltem, hogy Izabella tanítson meg a cirill betűkre. Amikor az ötödik osztályban kötelező lett az orosz, már folyékonyan olvastam. Mind a mai napig nagyon szeretem ezt a nyelvet, később a kutatásaimnál nagy segítségemre volt. Elemista koromban anyámék angolra járattak egy bizonyos Nóra nénihez – a családuk mindig is angol orientációjú volt –, aki a Kiss János altábornagy utcában lakott. Angolul nem tanultam az iskolában, de egyetemen ez lett az egyik szakom. A gimnáziumban ezekhez bejött a latin mint választott nyelv. Magánszorgalomból foglalkoztam a némettel, lengyelül is autodidakta módon tanultam meg. Megvettem a *Tanuljunk nyelveket* sorozat lengyel kötetét, és abból kezdtem tanulni, mikor először mentem külföldre, Zakopanéba nyaralni. A török nyelvvel tizenhét éves koromban kezdtem foglalkozni. A nyelvek mindig vonzottak, és érzésem is volt hozzájuk. Ez szülői örökség, apám jól beszélt angolul, németül, lengyelül, sőt kényszerből oroszul is. Anyám németül anyanyelvi szinten tudott, de megtanulta az angolt is. Apai nagyapám is tudott angolul, ami abban az időben még ritka volt, mert az ő generációja németül tanult az iskolában. Mivel ő anglomán volt, autodidakta módon megtanulta a nyelvet, kipreparált könyveket találtam tőle, például a *Sherlock Holmes* sorozatot. Már anyai dédapám, a kisújszállási református esperes is megtanult angolul, ami a 19. században igazán ritka volt. A református egyház ugyanis kapcsolatban állt a skót egyházzal, és ő járt Skóciában, skót élményeiről egy kis könyvet is kiadott. Az USA már akkor a nagy ígéret földje volt. Dédapám, Török Imre 1928-ban, a negyvennyolcas forradalom nyolcvanadik évfordulóján, kint járt Amerikában a Kossuth-zarándoklattal, mint a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei küldöttség egyik tagja. Részt vett a New York-i Kossuth-szobor avatásán, és

a clevelandi Kossuth-szobornál ő is beszélt, erről cikkek és fotók készültek. Mintegy félezer magyar ment ki, a társadalom legszélesebb rétegeiből válogatva. Érdekességgént említem, hogy a debreceni csoportban benne volt Vásáry István nagyapám is, debreceni tanácsnökként, de ők akkor még nem ismerték egymást, és nem tudhatták, hogy húsz év múlva rokonságba kerülnek.

A német és a latin adottság volt abban a korszakban, a latin az általános műveltség és a nyugati nyelvek alapjának számított. A német után a második nyugati nyelv a családban azonban az angol volt. A francia kultúra a 20. század fordulóján fontos szerepet játszott a magyar szellemi életben – Ady és a Nyugat nemzedéke Párizsba zárandokolt –, de ez később megszűnt, nyilván a párizsi és trianoni igazságtalan béke miatt. Az első világháború utáni generációnak ez akkora trauma volt, hogy a francia nyelv és kultúra is kissé háttérbe szorult. Én is anglomán vagyok, de Amerikának már nem vagyok annyira nagy tisztelője, mint dédapám volt (igaz Amerika sem ugyanaz, mint száz éve volt).

A Táncsics Gimnáziumra azért esett a választás, mert közel volt és folytatása lett a jó szellemiségű tanítóképzőnek. A tanárok legtöbbször nem volt vonalas, kivéve a tornatanárt, az iskola párttitkárát. A magyar tanáromon kívül az orosz tanárt kedveltem, ő is engem, mert egyedül én szerettem a tárgyát. Víz Istvánt tudós hajlamú nyelvészként a finnugor is érdekelte, adott nekem ritka nyelvészeti könyveket. Harmadikban művészettörténetet tanultunk, egy mozgalmár, baloldali tanár tanította. Perczel Tamás osztálytársunk – az ismert történelmi család leszármazottja – harcias egyéniséggel állandóan provokálta. Egyébként mindenkit tanáruztunk, csak az említett tanárt kellett elvtársozni.

Volt egy kemény mag a fiúk között, hatan-heten összetartottunk. A legnagyobb élmény nyolcadik után, hogy Balatonszárszón töltöttünk egy hetet, az osztályfőnökünk felügyeletével, egy osztálytársunk családjának nyaralójában. Akkor nagyon közel kerültünk a tanárukhöz, aki fegyelmezni tudott, barátságos volt, de nem engedett bratyizni. Ez az igazi tanár, akinél tanul is az ember, meg szereti is. A kemény magból maradtak meg kapcsolatok, ha nem is rendszeresek.

Már harmadik gimnazista koromban bekerültem az országos tanulmányi verseny első tíz helyezettje közé. Akkor még a latin és az antikvitás

izgatott leginkább, így a dolgozatom címe: *A római társadalom ábrázolása Plautus és Terentius komédiáiban*. Ezután behívtak a szóbelire, a minisztérium Szalay utcai épületébe. Emlékszem, az első helyezett Ludassy Mária lett, a későbbi filozófus, a felvilágosodás kiváló szakértője. Negyedikesként a latin tanulmányi versenyen lettem második helyezett, ezt az Ókortudományi Társaság szervezte. Olyan értéke volt, hogy felvettek volna ezzel az eredménnyel az ELTE latin-görög szakára, de akkor már eldöntöttem, hogy török szakra megyek. Az érettségi tárgyaink magyar, történelem, matematika, fizika, orosz és egy választott nyelv, nekem a latin. Nincs is emlékem az érettségiről. Nem vagyok drukkos vizsgázó, mindig tanultam és önbizalommal mentem a vizsgára. Az egyetemen a lányok agyontanulták magukat, mégis mindenkit maguk elé engedtek szigorlatnál. Nekem az volt a technikám, ha tehettem, elsőként mentem be vizsgázni. De itt még azért sem izgultam, mert már tudtam, hogy felvettek az ELTE-re, a középiskolai tanulmányi versenyen elért helyezésem miatt. Utána a nagy felszabadulás: bankett az Arany Flaskó nevű vendéglő kert-helyiségében, közel a Farkasréti temetőhöz. Ma is megvan Ezüst Ponty néven, itt tartottuk két éve az ötvenéves érettségi találkozókat.

Abban az időben, a hatvanas években nem volt nyaralónk, és nagyon nem is utazhattunk. Külföldre először tizenhét évesen Zakopanába mentem, anyámék első Wartburg kocsijával, amit Gyuszi, a férje vezetett. Gyönyörű volt a táj, a hangulat. Ott ismertem meg Anetkát, akinek a kedvéért aztán komolyabban megtanultam lengyelül. Ugyanabban a vállalati üdülőben nyaralt ő is a szüleivel. A lengyelek mindig összejönnek, ünnepelnek, bohém nép. Először angolul próbáltunk beszélni, de láttam, hogy tovább kell lépni. Már nyaralás előtt elkezdtem a lengyel nyelvelőket, és a féléves levelezésünk alatt továbbfejlesztettem a tudásom. Karácsonykor meghívtam őt Budapestre, egy barátjánőjével jött. A távolság nem tett jót a kapcsolatunknak, ami elhalványult. Később még egyszer írt nekem, hogy férjhez ment, majd kiköltözött Amerikába.

Érettségi után mentem anyámékkal utoljára nyaralni, mert olyankor már az ember rúgkapál és független szeretne lenni, de még nincs kocsija meg pénze az önálló nyaralásra. Szép emlék az az 1963-as nyár, a dalmát tengerparton mentünk végig Fiumétől Dubrovnikig. Minden történelmi helyen megálltunk, Sibenik, Zeng, Split, Dubrovnik volt a csúc, azóta többször

visszamentem oda. Egész Dalmácián érezni egyrészt az olasz hatást, másrészt tele van a Monarchia emlékeivel. Az első külföldi utamra, amelyre húszéves koromban került sor, jól emlékszem: egyedül voltam Angliában. Repülőn is ekkor ültem először. Anyámék elintézték, hogy meghívással és némi pénzzel mehessek el hat hétre. Ez volt az első találkozásom a szigetországgal, amely még nagyon a régi Anglia volt, és akkor szembesültem először az angolok hűvös, tartózkodó modorával. Velük kapcsolatot teremteni szinte lehetetlen volt. Először Londonban laktam egy diákszálláson, ahol senkivel sem beszélgettem, így nem tudtam gyakorolni a nyelvet. Akkor ismerőskökhöz költöztem, akik viszont magyarul beszéltek otthon, kivéve a két gyereket, akik nagyjából egyidősek voltak velem. Borzalmas hatást tett rám az a tény, hogy mikor azt hittem, már tudom a nyelvet, az utcán egy árva szót nem értettem! A londoni cockney tájszólás iszonyú, egyszerűen nem értettem, melyik megállónál kell leszállnom a buszról és más hasonlóságok. Láttam a vidéki tájat, Windsort, Cambridge-t, ami viszont nagyon tetszett. De csak 2010-ben teljesült az a vágyam, hogy két szemesztert élhettem Oxfordban, és akkor megismerhettem közelről a régi Angliát. Idevágytam mindig az olvasmányaim alapján.

Keresztény középosztályból származom, ahol a családi hagyományhoz hozzátartozott a vallás. Mindkét dédapám pap volt, nagyanyám paplányként nőtt föl a kisújszállási református parókián, de ennek ellenére nem voltak rendszeres templomjárók, csak a nagy ünnepeken. A konfirmációt megtartották kamasz koromban, akkor megtanultam a katekizist, és komolyan vettem a vallást. De később ezt egy perc alatt el tudja sodorni az élet, ha csak nincs mögötte egy olyan család, amelyik minden vasárnap templomba jár. Tizenkilenc évesen előbb csak közömbös lettem.

Kamaszként Tallós Gyulával és anyámmal a Margitszigeten

Úgy éreztem, a reformáció csak kulturális hagyomány, nem láttam a hit lényegét. Egy másik külső hatásnak köszönhetően kerültem vissza a keresztény hithez. Húszéves koromban kapcsolatba kerültem egy barátom révén az ortodox keleti egyházzal. Ez nagy hatást tett rám, mivel az orosz világ mindig nagyon érdekelt. Az ortodoxia, nagyon leegyszerűsítve a dolgot, olyan, mint a katolicizmus, csak pápa nélkül. Vonzott a misztikája is, ami a protestantizmusban nincs meg. A protestáns világ annyira zárt a katolicizmus felé. A reformáció azon a tagadáson alapul, hogy mi nem vagyunk katolikusok, ezért ez egy érzelmi gát, amit ma is nehéz átlépni. A katolikus és az ortodox egyház a rituáléra és az ezen keresztül nyerhető misztikus élményre helyezi a hangsúlyt. A protestantizmus a szóra épít, mert az istentisztelet háromnegyed része a prédikáció. Ezért ha van egy nagyszerű lelkész, akkor virágzik és szárnyal minden, de ha unalmas és tehetségtelen, akkor leáll az egész. Egy katolikus mise akkor is mise, ha egy öreg pap bácsi esetleg nem áll a helyzet magaslatán. Az ortodoxoknál eredeti bizánci külsőségek léteznek, rendkívül cizellált istentisztelettel és szimbolikus rendszerrel. Ettől átjön a misztika, mert az emberi lélek olyan, hogy segédeszközökre van szüksége. Volt egy igazi, régi vágású orosz pap, Mihail Tolmacsov – Isten áldja az emlékét – a budapesti, Lendvay utcai orosz ortodox kápolnában. Belgrádban született, az édesapja oda menekült fehéroroszként. A belgrádi teológiát végezte el, két anyanyelvet beszélt, orosz és szerbet. Az ötvenes években, amikor Tito Jugoszláviájában nagyon rossz sora lett az orosz emigránsoknak, Budapestre jött családjával, itt élt vagy húsz évig, jól megtanult magyarul, majd Ausztráliába emigráltak. Sem Jugoszláviát, sem Magyarországot nem érezte hazájának, ő abszolút orosz volt, de az a régi Oroszország, ami benne élt, már nem volt sehol. Neki köszönhetem, hogy megsejtettem, mi a keresztény lelkiség. Az orosz ortodox egyház nagyon mélyen gyökerezik az orosz lélekben, pedig évtizedekig elnyomták. A moszkvai és leningrádi templomokban fogtam fel, hogy van egy olyan mély imádásos közösség, amelyet szavakkal nem lehet leírni. Bár a kommunizmus évtizedeiben a templomok nagy részét bezárták, de a megmaradtak tele voltak. 1990 után mindegyik újra megnyílt, és most is dugig vannak. Az oroszokban fantasztikusan erős az a mély lelkiség, ami az irodalmukban is benne van. Ezért vonzódtam hozzájuk fiatal korom óta, holott

velünk nem rokon világ. Különösen érdekelt az ikon teológiája. A nyugati egyházban a szentkép egy illusztráció, esztétikai dísz. A keleti egyházban az ikonnak teológiai jelentősége van, megszentelt tárgy, amin keresztül misztikus kapcsolatba lehet lépni azzal a lelki valósággal, amit ábrázol. Ez egy református számára, aki a reformátorok örökségeként minden liturgikus művészetben bálványimádást szimatol, különös és új élmény volt. Az ortodoxia nagy lelki és kulturális kaland volt számomra, de mikor megértettem, hogy a vallás nemcsak hit kérdése, hanem kulturálisan determinált jelenség is, őszinte szívvel visszatértem őseim évszázadokig vállalt református keresztény hitéhez. Ebben egy kiváló református lelkész segített, Cseri Kálmán a pasaréti templomból. Vele beszélgetve templomjáró módon mind a mai napig vállalom azt a keresztény felekezetet, amelybe beleszülettem. Nem vagyok bigott, történelmi esetlegességnek tartom, ki milyen hagyományban születik. Az ember öreg korára odajut, hogy egy a lényeg. Húszévesen még az igazságot keresi, rengeteg élményen megy keresztül. Hívó vagyok, keresztény, azaz Krisztus követője, de nem hiszek a kizárólagosságban, az egyedüli üdvözítő felekezetben. Az emberiség olyan gazdag, sok út van Istenhez. Én itt születtem magyarnak és kereszténynek, ezért az a sorsom, hogy magyar református legyek.

A fiatal tudós

„Az emberek nálunk megszokták, hogy a tudományos könyveket nem lehet elolvasni, amiből azt a logikailag is helytelen következtetést vonják le, hogy amit el lehet olvasni, az nem lehet igazán tudományos.”

(Szerb Antal)

Egész fiatalon eldőlt, hogy filosz leszek. Ezen belül sok minden érdekelt, gimnazistaként például vonzott az antikvitás. Harmadikos koromban erősödött meg bennem a török vonal, a keletkutatás. Hozzájutottam ugyanis Németh Gyulának egy 1930-ban megjelent könyvéhez, *A honfoglaló magyarság kialakulásához*. Ez olyan élmény volt számomra, hogy rájöttem, engem a keleti, török hatás érdekel a magyar őstörténetben. Ez adta a végső lökést a pályaválasztásomhoz. Meggyőződésem, hogy egy magyar tudósnál fontos ez az érzelmi lökés, egy angolnál biztosan nem. Nálunk azonban Kőrösi Csoma Sándor óta megvan a keletkutatásban a romantikus ihletés, ami elindítja a kutatókat, akik aztán lehet, hogy egészen máshová tévednek. Akárcsak Kőrösi Csoma, aki a magyarok eredetét akarta feltárni, ehhez képest olyan tibeti-angol szótárt írt, ami fennmaradt a nevével együtt.

A régi, patriarchális világban a filoszok mind ismerték egymást. Így anyai nagyapám, a debreceni egyetem professzora még az Eötvös Kollé-giumból ismerte Németh Gyulát, az ELTE török tanszék vezetőjét. Szólt neki, hogy az unokája török szakra szeretne menni.

Bementem az akkor hetvenkét éves öregúrhoz – egy fiatal szemében ez magas kor, mai szememmel azonban csak két évvel idősebb mint most én! –, aki kedvesen elmondta, miket olvassak. Az egyetemre magyar-angol szakra vettek fel, a tanulmányi verseny eredménye alapján, de rögtön elkezdtem harmadikként a törököt. Így az első év nehéz volt, a végén leadhattam a magyart, és másodiktól angol-török szakosként folytattam. Ami engem érdekelt, a régi magyar irodalom és a finnugor és magyar történeti nyelvészet tanulmányozása, úgyis lezajlott az első évben. Németh Gyula elsőben még

Az ifjú egyetemista

Professzoraim, akiknek sokat köszönhetek:
Németh Gyula és Ligeti Lajos

tanított, minden nap délben bejött és tartott egy órát, még szombaton is (az idő tájt még nem volt szabad szombat). Karcagi, kun származásúként kis termetű ember volt, ezért mindig azzal viccelték, hogy így néz ki egy nagykun. Fantasztikus egyéniség, különleges ember, rossz előadó, de mindig okosakat mondott. Kritikai szellemet

lehetett tőle tanulni, mert úgy bírálta a tudósokat egyfajta álnaivitással, hogy jót mondott róluk, majd hozzátett valamit, amivel finoman a viszájára fordította az egészet. Hetvenhárom évesen ment nyugdíjba, akkor a tanszék vezetését a Belső-Ázsiai Tanszék vezetője vette át, Ligeti Lajos professzor. Ez a két ember tudósi viselkedésével és világképével alapvetően meghatározta a pályámat. Akkor még a tanárokat nagyon tiszteltük, személyes kapcsolatunk volt velük, ha nem tudtam egy órára bemenni, előre szóltam.

Alig pár diák tanult azon a tanszéken. A mi évfolyamunk „óriási” volt: hat ember, négy fiú, két lány. Négyen ma is a turkológia területén maradtak. Nem tanári szakra jártunk, ezeken a kis szakokon tudósképzés folyt. Mindenki azért ment oda, mert szerette a tárgyát. Ma ezeken a kis szakokon is tömegképzés folyik. Minden orientalistának tudnia kell három nyugati nyelvet, angolt, németet, franciát, hogy szakirodalmat olvashasson, mert ennek nagy része csak idegen nyelven található. A turkológiában a második világháborúig a német nyelv dominanciája uralkodott, viszont az elmúlt hetven évben bejött az angol. Kétfelé vált az oktatás: az egyik az oszmán-török történelem volt, a másik pedig az általános turkológia, ide tartoznak az ázsiai török nyelvészet és történelem és a magyar vonatkozások. Ez utóbbit tanultam én. Fekete Lajos professzor tanította az oszmán-török történetet és oklevélolvasást. Ők a stúdiumokon kéziratos deftereket, török adóösszeírásokat olvastak. Ez a világ egyik legnehezebb dolga, mert az iratok úgy néznek ki, mintha légy piszkok lennének rajtuk,

ugyanis egy sajtóságos, szinte olvashatatlan kézírással készültek. Ez egy külön tudomány, ma sem tudnék ilyent olvasni.

Ligeti Lajossal időben többen töltöttem el, mert a második évfolyamtól kezdve ő vitt végig az egyetemen. Széles látókörű embernek ismertem meg, sokat mesélt nekünk előadásokon kívül is. A magyar orientalisztika oktatásban megvolt a folytonosság, mert Vámbéry Ármin, a nagy keletkutató utódja Németh Gyula lett a katedrán, aki 1890-ben született, Ligeti 1902-ben, tizenkét év volt köztük. Némethet fiatalon, 28 évesen nevezték ki egyetemi tanárnak – ma ez már lehetetlen volna –, az 1913-ban meghalt világhírű Vámbéry Ármin professzor katedrájára. Három középkorú orientalista jöhetett ő utána számításba, aki törökkel-arabbal-perzsával foglalkozott: Germanus Gyula, Kúnos Ignác és Pröhle Vilmos. Ligetitől tudom, hogy ez a három ember – jó magyar szokás szerint – minden rosszat elmondott egymásról, ezért végül egyiküket sem nevezték ki tanszékvezetőnek, hanem a viszonylag ismeretlen és fiatal Németh Gyulát. Ahogy Ligeti fogalmazta:

– Mert mindegyiknek mindent elhittek, amit a többiről mondott.

Ekkor lett Gyula bácsi a befutó, egészen fiatalon. Abban az időben egy katedra kitartott az illető élete végéig. Mivel ezt Ligeti Lajos is felfogta, kiment a párizsi Sorbonne-ra, a világ orientalisztikájának egyik központjába. A híres sinológus professzor, Paul Pelliot mellett dolgozott, aki kitágította a tudását Tibet, Mongólia, Kína irányába. Eljutott Belső Mongóliába, és amikor hazajött, létrehoztak számára egy új katedrát, a Belső-Ázsiai Tanszéket, amelyet 1974-ig vezetett. Ez a tanszék a mai napig működik az ELTE-n.

Mindkét tanárom nagy tudós és akadémikus volt, mindkettőjüket egyformán szerettem. Úriemberekként nyilvánosan sosem szidták egymást, legfeljebb szarkasztikus megjegyzéseket tettek egymásra. A mi szakmánkban, mint szinte minden kisebb területen, gyakori a rivalizálás. Ennek ellenére Németh Gyula mindig azt mondta nekünk:

– Járjanak Ligeti tanár úr óráira, mert sokat tanulhatnak tőle.

Az ELTE angol-török szakán 1963-ban kezd, és 1968-ban végez. Bár nem kell felvételit tennie, mire bekerül, már több nyelvet ismer; az angolon és oroszokon kívül később hozzátanulja a németet, franciát, olaszt, lengyelt, törököt és perzsát. Született nyelvtelenség, de erre szokásos szerénységével azt mondja, hogy igazán jól csak négy nyelvet ismer, a többi

elsősorban olvasási szinten tudja és kutatómunkájához szükséges források tanulmányozásánál használja.

Szerettem az angol szakot is, de első perctől fogva a török volt a jövőm. Egyedüli orientalista voltam az angol-magyar szakosok között, akik akkor alig voltak húszan. Akkor még nem látszott világosan, legalább is a „szocialista” Budapesten, hogy az angol lesz a világnyelv. Ma több mint kétszázan vannak ezen a szakon egy évfolyamon. Nagyon sok angol irodalmat olvastunk, többek között Szenczi Miklós professzor, a kiváló Shakespeare-szakértő is tanított minket. Ott nem kellett disszertálnom, csak záróvizsgát tettem. Akkor egy tárgyból kellett szakdolgozatot írni, és ez számomra a török volt. Az angol mára lingua franca nyelv lett, így a tudomány nyelve is. Írni legjobban angolul tudok tudományos prózát és cikkeket is. A mi területünkön még nem volt bevett gyakorlat, hogy kiengedjenek külföldre, mint a természettudósokat, akiknél ez már a hatvanas években működött. A természettudomány nemzetközi, de a humán tudományok nyelvhez és kultúrához jobban kötődnek. Abban az időben ráadásul Törökország NATO-ország volt, mi meg a Varsói Szerződés egyik bástyája, ezért fel sem merülhetett, hogy egy török szakos egyetemista tanulmányútra mehessen. Nem léteztek ösztöndíjak, nem voltak nyári egyetemek. Nagyon későn, huszonnyolc éves koromban jutottam el először Törökországba, egy nemzetközi konferenciára, vízummal és meghívással. A mai egyetemisták, sokszor már húszéves koruk körül éveket élnek abban az országban, amelyiknek a nyelvét tanulják. Épp ezért a mi aktív nyelvtudásunk rosszabb volt, mint a mostani fiataloké. De tudományos pályára készültünk, ellentétben a maiakkal, akiknek többsége csak a nyelvet akarja elsajátítani. Hatan voltunk akkor török szakon, köztünk két lány. Egyikük megmaradt a pályán, az MTA Könyvtárában dolgozott, oszmán-török történelem volt a területe. Másikuk viszont férjhez ment egy török üzletemberhez, őt a nyelv érdekelte, nem a tudomány.

Kis híja volt, hogy népköztársasági gyűrűs legyek. Ez volt a háború előtt a kormányzói gyűrű megfelelője, amit annak idején apám megkapott, ma pedig köztársasági gyűrűnek hívják. Ez ugyanis csak az általánostól kezdve végig tiszta kitűnő tanulónak járt, és nekem egy hármas becsúszott az első év végén, A szocializmus közgazdaságtana című tárgyból, amelyből valószínűleg ma sem tudnék jobban vizsgázni, mert oly mérték-

Ligeti Lajos emléktáblája
a Belgrád rkp. 26. falán

ben megtanulhatatlan halandzsa volt az egész. Egyébként nem feltétlenül azok boldogulnak jól az életben, akik tiszta kitűnők. Egy valamiben kell igazán jónak lenni, ami később az ember szakmája lesz.

A Kruzsok olyan tudóstársaság volt, amely hetenként ülésezett valamelyik kávéházban. A kifejezést a magyar nyelvészek hozták létre, Budenz József és baráti köre még az 1860-as években. Az orosz szó köröcskét jelent. Mivel akkoriban és ma is, a finnugristáknak oroszul jól kell tudniuk, ezért létrehoztak egy kört Kruzsok néven, hogy tanulják és gyakorolják a nyelvet. Idejártak a magyar nyelvészek, a finnugor nyelvészek és később tágabb értelemben mindenfajta filológus. Ebből lett az a heti rendszeres „kocsmái” találkozás, amely egészen a 20. század hetvenes

éveinek végéig létezett úgy, hogy előbb a nyelvészek váltak külön, aztán az orientalisták, majd a szlavisták. A nagy öregek, így Pais Dezső, majd Ligeti halála után fokozatosan szétbomlott ez a hagyomány, sajnos a „modernizációból” eredő időhiány és elszemélytelenedés ezt a társasági formát is felszámolta. A hagyományt Németh Gyula professzor újította fel az orientalisták számára. Egy fiatalembernek, amilyen Vásáry István volt a hatvanas évek végén, nagy megtiszteltetés volt egy ilyen baráti kör tagjának lenni. Tulajdonképpen többet ért, mint egy egyetemi továbbképzés.

A Kruzsok baráti körét a háború előtt a régi Erzsébet szállóban tartották. Ezt a hatvanas években újjáépítették. Ekkor áttették a székhelyüket előbb a Százéves Étterembe, majd a Pilvaxba. Ligeti létrehozta külön az orientalista klubot, Pais Dezső pedig a nyelvészekét. A Pilvaxban egyszer csak összalálkozott a két csapat, és ettől kezdve egyesültek, és keddenként jöttek össze. Ők ketten ültek az asztalfőn, mint két törzsfőnök. Oda csak végzett egyetemista kapott meghívót, én 1969-től járhattam közéjük. Pais Dezső halt meg előbb, akkor a nyelvészek felbomlottak, bár Benkő Loránd megpróbálta továbbvinni, de nem lehetett összetoborozni a társaságot. Ligeti megöregedésével megszűnt a Kruzsok, mi néhányan még feljártunk a lakására egészen a haláláig. A Belgrád rakparton

lakott, pár házra Vámbéry Ármin hajdani lakásától, ahol ma emléktábla van, akárcsak Ligeti Lajos házáén. Németh Gyula emléktáblája a Karinthy Frigyes úton van, a Kosztolányi Dezső téren pedig Pais Dezsőé. A filoszok egy része a századfordulón a Körtér környékén telepedett le, mert kötődtek a Ménesi úton levő Eötvös Kollégiumhoz. A két öreg tudós szellemileg nagy hatással volt rám, révükön megismertem egy régi tudós világot, amit ugyan nem lehet folytatni, de hozzám mindig közel állt.

Nem akartam történelem szakra menni, mert csak egy korszak érdekelt igazán, a középkor. Persze mindig is vonzott a történelem, ma is újságolvasó ember vagyok, de olyan mélységig, mint az egyetemen tanítják, csak ez a kor érintett meg. Tanultunk őstörténetet is, amit egyetlen tudományág sem sajátíthat ki. Alapvetően a történettudományhoz tartozik, de mivel kevés az írásos emlék a 10. század előtti időkről – pár oldal arab és bizánci forrás, Bíborbanszületett Konstantin császár idejéből –, nagy szerepe van a kutatásban a történeti nyelvészetnek. Az utóbbi ötven évben pedig a régészet lett egyre fontosabb, mert ez az a terület, ahol új anyagok előkerülhetnek. Annak, hogy felfedezzünk egy új írott forrást a magyar őstörténetről, száz évben egyszer ha van esélye. Így került elő a 20. század közepén egy spanyolországi arab forrás Ibn Hajján tollából, amelyik a magyarok ottani kalandozásáról szól. Nem változtatja meg alapvetően az ismereteinket, de jól mutatja, hogy Hispániában is vitézkedtünk.

A romantikus történelemfelfogás hívja kalandozásoknak, mert a magyar őstörténet szemlélete a magyar nacionalizmus korában alakult ki, és a millenniumban csúcsosodott ki. Eleve az őstörténet nem megfelelő szó, hiszen az európai nyelvekben az írásbeliség előtti korokat nevezik így. Ez inkább a korai történelem.

A kalandozások korát a külföldi szakirodalom egyszerűen rabló hadjáratnak nevezi – hiszen az is volt, zsákmányszerzés céljából sarcolták a népeket –, csak nálunk ilyen eufemisztikus a meghatározás.

Anyámmal idős korában

Az őstörténet tanulásához sok nyelvi és filológiai ismeret kellett, amit nagyon szerettem. Emellett török történeti és összehasonlító nyelvészettel is foglalkoztam, sokat írtam erről az első tíz évben. A disszertációm témája: *Egy örmény kipcak nyelvemlék: A kameneci krónika részletei*. Kamenec-Podolszk ma Ukrajnában van, de történetileg hol az oroszokhoz, hol a lengyelekhez tartozott, és a 16–17. században jelentős örmény diaszpóra is élt itt. Mindig érdekelték a kultúrák találkozási pontjai. Az örmények hasonlóan a görögökhöz és a zsidókhoz, diaszpóra nép, amely korán szétszóródott. A Krímben volt egy nagy kolónia, amelynek jelentős része a középkorban áttelepült Podóliába, a Lengyel Királyság területére. Ezek a krími örmények keresztények voltak, a liturgikus nyelvük is az örmény volt, de a hétköznapi nyelvhasználatban eltörökösödtek vagy inkább eltatárosodtak. Amikor szövegeket írtak, örmény betűt használtak török-tatár nyelven. Tehát török szöveg, örmény betűkkel. Ez az örmény-kipcak nyelv, amelyből nagy mennyiségű irat maradt fenn a 16–17. századból. Ilyen a kameneci krónika is az 1600-as évek elejéről, a török-lengyel háború leírása egy szemtanú tollából, amelynek addig csak két részét adták ki. Ligeti kortársa, Schütz Ödön rendelkezett a teljes anyaggal, és a még kiadatlan részeket elemeztem a szakdolgozatomban. Ebből született továbbfejlesztve a kisdoktorim, ami meg is jelent angol nyelven az Acta Orientalia Hungarica akadémiai folyóiratban. A magyar orientalisztika szakmai lapját Ligeti alapította, és sokáig ő vezette. Most már tizenharmadik éve én vagyok a főszerkesztője. Abban az időben nem nagyon lehetett külföldi lapokba cikket küldeni, még nagyon elszigeteltek voltunk. Magányos harcosok területe ez a tudományág, a természettudományban uralkodó teammunka nálunk nem megy. A publikációkat is mindenki maga írja, a professzor nem teszi oda a nevét a tanítványa cikke alá. Nem úgy, mint az orvosoknál vagy természettudósoknál, ahol néha sok szerző jegyez egy cikket.

Az egyetemi kis létszámú szakokon, amilyen a török is, hagyományosan a kutatásra helyeződik a hangsúly. Elsődleges céljuk a tudósképzés. A mi időnkben ezek úgynevezett nem tanári szakok voltak, és bár rendelkeztem óraadási kötelezettséggel, a munkám háromnegyed részét a kutatás és az írás töltötte ki. A szakterületünkön tökéletes szabadság uralkodott, azzal foglalkozhattam, amivel akartam, a professzorral szoros kapcsolatban.

Ligeti ajánlott témaköröket, ő tanácsolta, hogy a régi törökséggel, a türk és uigur írásbeliséggel foglalkozzam. Ezt évekig végeztem, cikkeket is írtam, de keveselltem. Végül megtaláltam a saját területemet, amellyel Magyarországon igazán senki sem foglalkozott addig: a mongol birodalomban levő törökség története és írásbelisége.

A fiatal, lelkes és felkészült tudósról senki más nem adhatna jobb képet, mint önmaga egy jóval későbbi, 2008-as könyvéhez írt előszavában: „A tudomány műveléséhez mély érdeklődés, alapos tény- és módszerbeli ismeretek (egyszóval iskolázottság) és nem utolsósorban elszántság, energia és jókedv szükségeltetik. Mindezek a tényezők abban a fiatalemberben, aki a hetvenes, nyolcvanas években voltam, talán szerénytelenség nélkül állíthatom, megvoltak.” Ezért lehetett itthon a turkológusok között az, aki olyan területet kutatott, amit előtte kevesen.

Gyakorlatilag harmincéves korom körül találtam meg azt a témát, ami végigkísért az életemen, a mongol világbirodalom és annak nyugati utódállamai, az Arany Horda és az ilkanida Irán. A magyar őstörténeti érdeklődésem nyitotta meg előttem Belső-Ázsia világát. Először a mongol kor előtti, tehát 1200 előtti periódussal foglalkoztam, ezen belül is a türk korszakkal, mint a törökség történetileg először világosan megfogható korszakával. Aztán következett a 13–15. századi mongol birodalom, amelynek alapítója, Dzsingisz kán 1227-ben halt meg. Halála után majdnem ötven évig állt fenn a Kínától a Kárpát-medencéig terjedő Nagy Mongol Birodalom. Ez volt a világtörténelem eddigi legnagyobb szárazföldi birodalma – a Szovjetuniónál is nagyobb – olyan technikai viszonyok mellett, amelyek akkor léteztek. Mindezt annak köszönhatték, hogy a szervezés mesterei voltak. Utána a Dzsingisz alapítású birodalom négy birodalomrészre bomlott szét. Engem a két legnyugatibb rész érdekelt: Irán és az Aral tótól a Kárpát-medencéig terjeszkedő Arany Horda, amelynek népessége nagyrészt török volt.

Az Arany Horda kancelláriájáról írtam később a kandidátusi disszertációm Ligetihez. Az Arany Horda utódállamát az 1250-es évektől számítjuk, Dzsingisz kán utódai hozták létre. A mongol világbirodalom négy egységre esett szét, amelyek önálló államok voltak, közös bennük, hogy az uralkodó csak dzsingiszida, azaz Dzsingisz leszármazottja lehetett. Az egyik lett Mongólia és Kína. Kubiláj mongol kán bevonult Pekingbe, és kínai császár lett, megalapítva a Jüan-dinasztiát. Kína így száz évig mongol

uralom alatt élt, utána jött a Ming-dinasztia, addigra a mongolok beolvadtak. A másik utódállam a mai Közép-Ázsia, az orosz és kínai Turkesztán területén jött létre. Vezetője az a másodszülött Dzsingiszfi Csagatáj lett, aki részt vett a muhi csatában és a magyar tatárjárásban. A 14. században aztán itt jött létre Timur Lenk birodalma, aki második Dzsingiszként világhódító akart lenni. Nemcsak időbeli különbség van köztük, hanem jellembeli is. Dzsingiszt a történészek birodalomteremtő politikai zseninek tartják elsősorban, nem vérszomjas zsarnoknak. A saját korában természetes volt, hogy az ellenséget megölték. A mongol hatalomnak, mint minden mai hatalomnak az alapja a lojalitás, a hűség a mindenkori úrhoz. Az árulót azonnal kivégezték, de ha az ellenség behódolt, szolgálatukba fogadták. Dzsingisz szervezési zseniként tudta a hatalmat delegálni, a birodalmat felépíteni. Timurnál ez nem működött. Nagy hódító volt, de hiányzott belőle a tervszerűség. Olyan akart lenni, mint Nagy Sándor, akinek alakja Keleten, még az iszlámban is élt Iszkanderként. Timur pszichésen is terhelt volt, ő tényleg vérszomjas zsarnoknak számított. Nyilván kisebbségi érzésből is, mert soha nem lehetett kán, nem volt ugyanis dzsingiszida. Törzsfőként és emírként mindig egy dzsingiszida báburalkodó nevében uralkodott. A korabeli pénzérméken, ahol a kibocsátó neve így volt feltüntetve: XY kán parancsából Timur. A legitimációt ugyanis mindig fel kell tüntetni az érméken. A birodalom központja Szamarkand volt, a mai Üzbegisztánban, amelyet ő építtetett fel, ezek az épületek ma is állnak. Mesterembereket, költőket, írókat hozatott – a perzsa költészet nagy alakjai éltek ebben a korban –, Szamarkandot, Buharát, Taskentet felvirágoztatta. Ellentmondásos személyiségként tehát egyszerre volt nagy kultúrateremtő egyéniség és öncélú, kegyetlen zsarnok. Az utódai, a timuridák a 15. századi Iránban, Afganisztánban és Közép-Ázsiában uralkodtak.

A harmadik utódállam a mai Irán, Irak és Afganisztán, ez volt az ilkánok világa. Oda Dzsingisz Hülegü nevű unokája került, Kubiláj testvére. Ez lett az egyik kutatási területem. A másik pedig a legnyugatibb rész, ami a mai Kazahsztántól, az Ural-vidéktől északra, a Don-Dnyeper vidékétől egészen a Kárpát-medencéig tartott. Ezt nevezte el az európai szakirodalom Arany Hordának. Tehát nem eredeti elnevezés, csak a 16. századtól hívják így az orosz források: Zolotaja Orda, azaz Arany Horda. A horda szó eredetije, a török-mongol orda/ordu a káni székhelyet, majd

a birodalmi hadsereget jelentette, és csak a nyugati nyelvekben a 19. században alakult ki a mai pejorativ jelentés. Azért arany, mert a káni szálást mindig aranynak hívták: az aranyzállás a legnemesebb székhely. Ezt vették át az oroszok, és az ő közvetítésükkel ismerte meg az európai kutatás. Az Arany Horda területén a lakosság többsége steppei nomád, török törzsek, kunok, kipszakok. Idetartozott a mai Románia moldvai része, tehát ez a mongol utódállam gyakorlatilag szomszédos volt a középkori Magyar Királysággal. Fővárosa Szaraj, a mai Asztrahántól, a Volga torkolatától nem messze. A szó perzsául és törökül palotát jelent (mint például a Topkapi szeraj Isztambulban), és ebből lett a szeraj szó az európai nyelvekben. Komolyan megszervezett birodalom volt, nem barbár állam, ezért kancelláriájuk is működött. Az elitet természetesen a katonaság adta. Bevételük fő része a kereskedelem, mert rajtuk át vezetett a selyemút Távol-Keletre. Fontos állomása volt a Krím, a Volga alsó vidéke, onnan tovább az Aral-tóhoz. A tatárok megértették a kereskedelem fontosságát, az orosz állam pedig nagy adót fizetett nekik. Aki meghódolt, azt nem ölték meg, alattvalóvá és adófizetővé tették. Aki viszont ellenállt, annak vége volt. Így bántak el Európával, de ugyanígy bántak el a muszlimokkal is. Bagdadot azért pusztították el, mert nemet mondott. Egyedül az ujugurok voltak okosak, akik azonnal behódoltak, így tanácsadók lettek a birodalom vezetésében. A mongol írás is az ujugurból ered. Személyes kultúrákat sosem bántottak, meghagyták a közösségeket, vallásilag indifferensek voltak. Csak azt kellett elfogadni, hogy Dzsingisz dinasztiája égi mandátummal rendelkezik, ő a Világ Ura – így is hívták – az ég megbízásából. Primitív monoteizmus volt a vallásuk, a mindennapokban pedig sámánizmus, mint a régi magyaroknál. Azt mondták, minden vallásnak megvan a helye a világban, de annyi eszük volt, hogy minden egyházat adómentessé tettek. Így a helyi klérusok nem lettek mongolellenesek. Az orosz egyházban fennmaradtak káni adománylevelek a 13–14. századból, amelyek gyakorlatilag privilégiumlevelek azzal a kikötéssel: „Ti pedig értünk és a leszármazottainkért állandóan imát mondjatok.” Az ortodox liturgiában még a középkorban is létezett egy ilyen rész: „imádkozzunk az uralkodóért és a hadseregért”. Triptichonokban maradt fent, kikről kell megemlékezni; a középkori orosz fejedelemségekben azonban gyakran ki volt hagyva az uralkodó neve, csak fejből mondták, ezzel az

ügyes trükkel nyugtatták meg a lelkiismeretüket, hogy a „pogány” tatár uralkodóért kell imádkozniuk. Egy kiváló amerikai történész „a hallgatás módszerének” nevezte ezt: mindenki, klerikusok és krónikaírók úgy tettek, mintha nem lenne tényleges tatár uralom, pedig a mongol fennhatóság a mindennapok vaskos realitása volt. Ez Kelet-Európában jól ismert módszere a túlélésnek.

Az *Arany Horda kancelláriája* című dolgozatomban leírom, hogy létrejött egy államigazgatás, a káni kancellária. Az iratokat ujugur írással írták, sőt az első írnoaik is ujugurok voltak. De szükségük volt tolmácsokra, fordítókra minden nyelvből: perzsa, arab, kínai, ujugur. Vagyis hihetetlen szerepet játszott a kultúra egyesítésében ez a nagy történelmi felfordulás. Egyik oldalon a zűrzavar és a szörnyű méretű emberáldozat, más részről egy hatalmas kulturális csere, eszmék és nyelvek keveredése indult meg. Ebben a korszakban nyelvet tudni politikailag hasznosítható tőke volt. Ez a gondolat benne van az akadémiai székfoglalómban is, amelyet később *Többnyelvűség és kulturális kölcsönhatások az Arany Hordában* címmel írtam. Sajnos, alig maradt fenn ujugur írásos emlék, amikor az iszlám győzött, arab betűvel kezdtek törökül írni. Ezeket próbáltam összeszedni, elég kevés maradt meg. A káni irattárok elpusztultak, miután a terjeszkedő orosz állam mindegyik tatár államot bekebelezte. A 16. században lett teljes a felszámolás: 1552-ben a kazanyi kánságot, rá négy évre az asztraháni kánságot is elfoglalta Rettegett Iván, aki 1547-ben vette fel a *cár* címet, mely addig csak a tatár uralkodónak dukált. Ezzel lett végleges Oroszország emancipációja a tatár uralomtól, és ettől kezdve indul meg a soknemzetiségű orosz állam kialakulása, amely Nagy Péter korában már a világ egyik legnagyobb birodalma lett.

A másik kutatási területem Irán, amely száz évig mongol uralom alatt állt, de eredeti nyelve a perzsa. Minden török szakosnak kell tanulnia arabul és perzsául is. Ez a három nyelv a közép-keleti civilizáció alapja, és lefedi szinte az egész iszlám világot. A korai törökség nem volt muszlim, a 10. századtól vették fel ezt a vallást. Az iszlám révén az arab lett a teológia nyelve. Az arabok Mohamed után pár évtizeddel meghódították a Közép-Perzsa Birodalmat, és muszlim országgá tették Iránt. Az iráni magas kultúra volt, óperzsa és közép-perzsa írásos emlékek tömege maradt fenn, az óperzsa nyelvet ékírással írták, mint az asszírok.

A nagy muszlim tudósok közül sok, mint például Avicenna (Ibn Sziná) is, mind perzsa származású. Az arab a vallás nyelve volt, a perzsa pedig az irodalomé és költészeté. A török népek is hosszú ideig csak perzsául művelték az irodalmat, ez ahhoz hasonlítható, hogy Európában sokáig a latin volt a magasabb műveltség nyelve.

Az első ezredforduló táján született meg a perzsák nagy eposza, a *Sáhnáme* (*Királyok könyve*), több mint tízezer sor Abulkászim Manszúr Firdauszi tollából. Csodálatos mű – leginkább az *Aeneis*hez mérhető –, ami azért érdekes, mert már Perzsia iszlám korszakában az egész régi „pogány” perzsa világot írja meg újperzsa nyelven. Olyan klasszikusuk, aki a perzsa nemzeti tudatnak ezer éve szerves része. Firdauszi Sáhnáméjának részleteit Devecseri Gábor fordította magyarra, Honti Dezső nyersfordítása alapján, de a *Királyok könyve* korábban is megjelent a magyar kultúrában: Sziládi Áron, Erdődi Harrach Béla, Fiók Károly és Radó Antal fordított le egyes részleteket a 19. század végén. Lényegében azonban Devecseri tette olvashatóvá, aki zseniális görög-latin műfordítóként ráértett a perzsa eredeti stílusára.

A perzsa kultúra szerelmese vagyok. Nemcsak azért, mert vonz a kultúrájuk, hanem a 13–15. századi mongol kornál, ami engem izgatott, a perzsa a legfontosabb források nyelve. Dzsingisz kán hódításáról a legalapvetőbb munka is perzsául íródott. *A világhódító történetének szerzője*, Ata-Malik Dzsuvajni 1226–1283 között élt perzsa politikus és történétíró. Elkíserte Dzsingisz unokáját, Hülegüt a bagdadi hadjáratra, és a kalifátus fővárosának elfoglalása után Bagdad kormányzója lett. Megbízható forrásmű, egészen 1260-ig tárgyalja Dzsingiszt és korát, de persze a mongolok szájíze szerint. Az iszlám legnagyobb traumája a mongol hódítás volt, mert azt tartották, hogy ezt a diadalmas vallást nem lehet legyőzni, ehhez képest jöttek a barbár hódítók, és a muszlimok tömegei kerültek idegen fennhatóság alá több mint hétszáz év önállóság után. Kénytelenek voltak alkalmazkodni, és beállni a mongolok szolgálatába. Ezt tette a bagdadi kormányzó is, aki rendkívül dicsérő hangnemben írta meg a mongol hódítást. A másik izgalmas forrás is egy perzsa történétírótól származik. Rasídaddín (1247–1318) az 1300-as évek elején írta meg újperzsául nagyméretű munkáját a mongolok történetéről. Ezrével ontja a mongol török neveket és szokásokat, már csak ezért is hihetetlenül jó forrásmű. Maga

a szerző különleges figura, könyvtárnyi irodalom van róla. Egy hamadáni születésű – ebben a perzsa városban van Mordeháj és Eszter sírja a helyi hagyomány szerint – zsidó orvos. Ifjúkorában konvertált az iszlámra, és jelentős politikai pályát futott be, nagyvezír lett a mongol kán mellett. Hetvenegy éves korában azonban udvari intrikák áldozatául esett, és lefejezték. Abban az időben természetes halállal nem igen halt meg nagyvezír. A klasszikus perzsa grammatikailag egyszerű nyelv, mint az angol, az embernek hamar sikerélménye van. A szövegek egyszerűségükben bonyolultak. Törökül megtanultam beszélni, de perzsául csak konyha-nyelvet tudok, már idős voltam, mikor kijutottam Iránba. Ennyi nyelvet nem lehet jól megtanulni a beszéd szintjén, de nincs is erre szükség a tudományban. A „mezzofantik” rendszerint nem jó tudósok. Arabból is csak passzív tudásom van. Az én szakterületemen az orosz legalább olyan fontos, mint az angol. Szerencsére már gyerekkoromban megszerettem ezt a nyelvet. Mikor az Arany Hordát kutattam, nagy segítségemre volt, mert Oroszország több mint háromszáz évig tatár fennhatóság alatt élt, ezért számos orosz forrás van a tatár-orosz kapcsolatokról. Náluk az Arany Horda története az orosz történelem része, középiskolai tananyag. Angolul és németül beszélek, franciául és olaszul olvasok.

Először olyan kutatási témát kerestem, ami a magyarsághoz is kapcsolódik. A turkológiának három ilyen pontja van. Az egyik: a korai törökség története, a honfoglalás előtti korszak török-magyar kapcsolatai és a magyar nyelv török elemei. A másik: a magyarság besenyőkun kapcsolatai. Ők az Árpád-korban települtek be folyamatosan keletről, de népi mivoltukban nem maradtak fenn, hanem a magyarságba olvadtak. A harmadik: az oszmán nyelv, kultúra és történelem, amely 1526 után másfél száz évig meghatározta a

Konferencia a Szovjetunióban
(Dmitrij Vasziljev moszkvai turkológus professzorral és
Mirkaszin Uszmanov kazanyi professzorral)

történelmünket. Bár az oszmán-török nyelvet és történelmet is tanulta minden turkológus az egyetemen, engem igazán az első két téma vonzott, sohasem akartam oszmánli specialista lenni. A besenyőkkel és kunokkal foglalkoztam, mert ők a steppei, eurázsiai kultúra előfutárai. Azon a kipszak török nyelven beszéltek, amelyen az Arany Horda törökjei is. Sőt a kunok egy része, amelyik nem telepedett be Magyarországra, az Arany Horda alattvalója lett. Ezért nyelvi vonalon szoros kapcsolat van. Így jutottam el az eurázsiai török népek, a belső-ázsiai törökség történetéhez, amelyet hosszú éveken át tanítottam, ami azt jelentette, hogy magam is keményen tanultam. Ebből nőtt ki az első könyvem, *A régi Belső-Ázsia története*, amely előbb Szegeden, majd a Balassi Kiadónál jelent meg, később törökül és németül is. A könyvírás arra sarkallt, hogy ne csak részmunkát végezzek, hanem összefoglalót is. A humán tudósoknak kétféle típusa van, persze az egyik sincs meg „vegytisztá” formában: az egyik a hihetetlenül alapos, részletező, egy témát a végsőkéig kiveséző. Az igazán új eredmények így jönnek létre. Van, aki egész életében „elpiszmog” ilyenekkel, de néha általánosítani kell a tényeket, vagyis szintetizáló munkát végezni. Nem jelent minőségbeli különbséget, ki melyik típushoz tartozik. A magyar történetírásban Szekfű Gyula inkább szintetikus alkotó volt, Hóman Bálint, a szerzőtársa pedig a részletkutatások mestere, de mindkettő mind a részletekben, mind az egészben otthon volt, így nagy közös munkájukban, a *Magyar történet*-ben tökéletesen kiegészítették egymást. Úgy indultam, hogy megtanultam a kis tényeket tisztelni, de egyre inkább erősödött bennem az igény, hogy lássam az egészet is. A monográfia-íráshoz szükséges az átfogó látásmód. Ma publikációs kényszer és túltermelés van minden tudományágban, ugyanis az előléptetések ettől függnék. Manapság kilóra mérik a monográfiákat. Ha van tíz súlyos könyved, akkor nagy tudós vagy. Olyan mennyiségű mű születik a keletkutatásban is, hogy ha valaki mindennap elolvasna két könyvet meg öt cikket, akkor sem jutna a végére. Akkor még semmit sem írt, és nem is élt. A humán tudományokban most kezd kialakulni az, ami a természettudományokban már régen megszokott: a hihetetlen mértékű specializáció. A harmincas években, Németh Gyula nemzedékében mindenki mindenkit ismert, mert az egész turkológiában nemzetközileg összesen pár tucatnyi tudós vett részt aktívan.

Ma nem ismerjük egymást, és váratlanul bukkanunk jó dolgokra, amelyeket ontanak a külföldi kiadók. A turkológiában, a sinológiában, az indológiában angolszász fölény van, persze ők ezt már kétszáz éve csinálják. A turkológiában az első világháború előtt nem létezett európai értelemben vett, komoly tudományos kutatás, ez csak a két háború között alakult ki, elsősorban német és francia nyelven. Napjainkban azonban itt is robbanásnak vagyunk tanúi. Történt egy korszakváltás, amit a generációnk jól érez, mert az életünk első felében minden másképp működött. A kutatás hagyományos módszere például a cédulázás volt, kézírással. Életemben az első komputert 1988-ban láttam az USA-ban, itthon nem használtam 1991-ig. Iszonyú mennyiségű cédula sorakozott hosszú dobozokban, ezt a módszert minden filosz ismeri. Előnye az volt, hogy elolvastam egy cikket, kivonatoltam, többszörösen átrágtam az anyagot, és emlékeztem rá. Időigényes és lassú, de a tudomány arról szól, hogy valamit jól megcsinálunk. Három hónap, három év – minek siessünk? Akkoriban elég volt, ha egy jó tudós két könyvet írt egész életében. Pelliott francia tudós, a 20. század első felének legkiválóbb sinológusa, akinél Ligeti is tanult, életében nem jelentetett meg könyvet, csak alapvető cikkeket. Nálunk ilyen volt Pais Dezső, aki szintén nem írt könyvet.

1963–1968 között jár egyetemre, tehát az úgynevezett „nagy nemzedékhez” tartozik, ahogy később egy magyar film címe is meghatározta, de nem igazán vesz részt benne. Szórakozni is alig jár – kortársaitól eltérően – az Ifjúsági Parkba vagy az Illés koncertekre. Úgy tűnik, rendkívüli szorgalommal és elszántsággal készül választott pályájára, és tisztában van vele, hogy ez az időszak az elmélyült tanulás és anyaggyűjtés soha vissza nem térő periódusa. Nem voltam aranyifjú, aki csak a hétvégét várja, hogy lóghasson. Nem vagyok mulatós típus, se ital, se társas szórakozás, mindig tartottam magam az arany középutához. Alkatilag nem szeretem a szélsőségeket. Az ivászat sem ment, mert pár alkalmat leszámítva, előbb lettem rosszszul, minthogy berúgtam volna. A Metró Klubban játszott az Omega és néha a Várban is, a Szentháromság téren, ezekre nagy ritkán elmentem. Annyira lekötött a tudomány és a tanulás, hogy politikával akkor nem is foglalkoztam. Persze tudtam, mi van a világban, de azt is, hogy tevételesen nem szólhatunk bele. De még magánvéleményt sem volt jó hangoztatni ismeretlen társaságban. Azokban a körökben, ahol én forogtam, senki nem lepődött meg az 1968-as csehszlovákiai bevonuláson, mert

mindenkinek a mi ötvenhatos forradalmunk jutott eszébe. A kortársaim közül azokra, akik kommunista szülők gyermekeiként nőttek fel – belőlük lettek később a Demokratikus Ellenzék prominens alakjai, mint Kis János, Bencze György és a többiek – nagyobb sokként hatott 1968. Akkor értették meg, hogy a létező szocializmus talán mégsem a lehető legjobb világok egyike. Akkor kezdődött az ő eretnokségük, egyre jobban eltávolodtak a marxizmustól. Van, aki maoista lett, mint Haraszti Miklós, akit kitettek az egyetemről. A csehszlovákiai bevonulást a rendszerből fakadónak tartotta az a polgári réteg, amelyhez tartoztam. Minket nem ért olyan meglepetésként, mint a reformkommunistákat, akiknek akkor hullt le a hályog a szeméről, akárcsak sok nyugati, baloldali értelmiségnek, például Sartre-nak, Beauvoirnak. Mindig akartam tudni a dolgokról – a közéleti vénámat nyilván polgármester nagyapámtól örökölttem –, kicsit részt venni bennük, de nem két lábbal belelépni. A rendszerváltozásig nem is lehetett semmit tenni, ha valaki nem volt párttag, nem futhatott be közéleti karriert. A mi tanszékünkön senki sem. Ligeti jó politikusként behívatott egy fiatal kollégát, és megkérte, lépjen be a pártba, mert már szóvá tették odafönt, hogy nincsen párttag a kutatócsoportban. Így ő belépett, de ezzel vége is volt az egésznek, senki sem beszélt többet róla. Ligeti Lajos, mint volt akadémiai alelnök nagy tekintélynek örvendett, ezért békén hagyták a tanszéket.

Az alkatomnak a tudósi attitűd felel meg, a kicsit védett elefántcsonttorony. A filosz nem az élet sűrűjében van benne, hanem a szakmában. A peripatetikus forma az eszményem. A modern környezetben ez nem sétálást jelent, hanem társas esemény keretében okos dolgokról való beszélgetést. Ezt a Kruzsokban megkaptam. A barátaimmal, ha nem is sülve-főve, de évekig kapcsolatban voltunk, sokszor beültünk a Kárpátiába vagy a Százévesbe sörözni és beszélgetni, ezeket akkor még meg lehetett fizetni. Filosznak filosz a barátja, én mérnökkel akkor nem is találkoztam, mert nem lett volna közös témánk. Egy nagyon kedves barátom volt – pár éve meghalt – Erdős György, a kínai tanszék könyvtárosa, nagy műveltségű japán műfordító. Érdekes sorsú ember, aki református teológiára járt, lelkész akart lenni. Belekerült a hatvanas években a Szilágyi Dezső téren levő templomi közösségbe, ahol az ifjúsági csoportot perbe fogták koholt vádakkal. Őt is meghurcolták, és kirúgták a teológiáról. A papi pályája kettétört, és az egyetemre került, magyar-japán szakra. Hallatlanul

szellemes, intelligens emberként nagyon jó volt vele beszélgetni, a távozása nagyon megviselt. Szörényi Lászlóval voltam még szoros kapcsolatban, aki később az Irodalomtörténeti Intézet igazgatója és római nagykövet is lett. Ha leülünk, ott folytatjuk, ahol abbahagytuk, de az élet távol vitt minket.

A régi dolgok tudománya

„Mindenütt jó volt, de legjobb a könyvtárban.”

(Szerb Antal)

Szerettem azt a régi életformát, ami ma már nem folytatható: beülni a könyvtárba, és kutatni napokon át. Az Egyetemi Könyvtárba jártam, meg az Országos Széchényibe, ami még lent volt a Nemzeti Múzeumban, aztán került fel a Várba. A mai Széchényi Könyvtárban azt szeretem, hogy oda nem lehet csak úgy beugrani, az egynapos kirándulás. Ott élek egy napig, kizárva a világot. Élvezem, ahogy zizeg a könyv – ezt Szerb Antal is leírja, aki szerint a könyvtár a tisztaság –, és az utolsó félórán az ember úgy olvas, mintha az élete múlna rajta. Ez sajnos, megszűnt. Ma is járok könyvtárba, de nincs meg a genius loci. Nem érzem azt a fajta ihletettséget, amit akkor éreztem, lehet, hogy ez a fiatalság elmúlása. Az internet és a digitalizálás persze sokat segít a kutatásokban, de nem ugyanaz az élmény. Nálunk a kutató, ha elővesz egy százéves, ócska salabaktort, kincsekre bukkanhat. A legjobb oszmán-török szótár 1890-ben jelent meg Konstantinápolyban, Redhouse tollából, aki egész életében ezen dolgozott, azóta sem tudták felülmúlni. Nálunk tehát a régi is lehet értékes, hiába csodálkoznak a természettudósok, hogy milyen elavult dolgokat használunk. Például Kőrösi Csoma Sándor tibeti-angol szótárát bizonyos szempontból nem múlják felül az újabbak. A legjobb klasszikus mongol szótárt, ami nélkülözhetetlen, egy Kowalewski nevű lengyel készítette három kötetben, aki franciául és oroszul értelmezte a mongol szavakat. Jellemző, hogy orosz tudósként van elkönyvelve, mert akkor éppen nem volt önálló Lengyelország, és szótárát Kazányban jelentette meg. Vagy a jakut nyelv leírása, ami ma már viaszosulóban van. A jakut a törökségtől korán külön vált és északra költözött nép, Jakutföld ma Észak-kelet Szibéria része. Nyelvileg az egyik legizgalmasabb török nyelv, mivel ezerötven év különvált a többi törökségtől, és azóta önállóan fejlődött. Ezt a nyelvet Böhtlingk német tudós írta le, aki Pétervárott élt, a cári időkben. Az 1850-es években jakut nyelvi szövegeket gyűjteni már történelmi kuriózum, ezt nem lehetne újra megcsinálni. Ezért a filológia tudománya visszanyúlik a régi dolgokhoz.

A hogyan tovább nagy kérdés, amiről sokat gondolkodom, de már az életkoromnál fogva nem vagyok érdekelve benne. Biztos vagyok abban, hogy nem így fog folytatódni a tudományos munka. Az európai kultúra kifulladás. A 17–18. században hatalmas mennyiségű teológiai témájú könyv jelent meg latinul. Tízezrével vannak tele a polcok Kalocsán, Pannonhalmán és bármely magyar egyházi vagy világi könyvtárban aranykötéses, latin nyelvű iratokkal, amelyeket már a teológusok sem olvasnak – gyönyörű, holt kincs. Az a rossz vízióm, hogy a jövő világában a humán tudományok is ilyen megőrzendő műemlékké, holt kincssé válnak. Csak abban lehet reménykedni, hogy mindig lesznek filozofok, akik fel támasztják majd.

Az egyetem elvégzése után nem kellett gondolkodnom, hová menjek. Ligeti Lajos, az agilis iskolaépítő létrehozott egy, a Belső-ázsiai Tanszéken működői akadémiai kutatócsoportot, Altajisztikai Kutatócsoport néven. Odahívott 1968-ban, rögtön az egyetemi tanulmányaim befejezése után a kutatócsoportba kerültem, tudományos segédmunkatársként, majd munkatársként. Adtam egyetemi órákat is, de elsősorban kutatómunkát végezhettem. Ez egybeesett a vágyaimmal, hogy tudós legyek. Szerencsés voltam, sosem kellett törnöm a fejem, hogyan tovább, mindig kínálkozott a lehetőség. Amikor 1980-ban Ligeti Lajos nyugdíjba vonult, már nem éreztem olyan jól magam ott. Akkor adódott egy alkalom, hogy átjöhessek egyetemi státuszba, előbb adjunktusként, majd docens lettem. Azóta is egyfolytában, harmincöt évig az ELTE Török Filológiai Tanszékén dolgoztam. 2015 tavaszán mentem nyugdíjba professor emeritusként. Minden szakmában van rivalizálás és ellentétek, a miénkben is. Sohasem rúgtam össze senkivel a port, mindössze egyetlen tudós házaspár haragudott meg rám életem során, de máig nem tudom, miért. Általában vigyázok arra, ne sértsek meg senkit. Nem vagyok konfliktuskereső személyiség, ez alkati dolog. Többek között ezért sem lettem politikus. A nyílt konfliktusokat elkerülöm, de bizonyos dolgokban makacs vagyok. 1971-ben védtem meg a kisdoktorimat, summa cum laude. A Jogi Kar dísztermében adták át a diplomát az Egyetem téren. A háború előtt a kisdoktori számított az igazi doktorinak. Az ötvenes években, szovjet mintára bejött a kandidátusi rendszer, ahol a nagydoktori lett az, ami ma a PhD-nek felel meg. A kisdoktori disszertáció később elhalt.

1969-től jártam tanulmányutakra a Szovjetunióba, Leningrádba és Moszkvába, ahol számos orientalisztikai forrás van. Leningrádban élt egy kedves, nálam idősebb orosz kollégám, aki felkarolta a magyar ösztöndíjasokat. Minden vasárnap meghívott magukhoz ebédre, az édesanyja főzött több fogásos ételeket. A hagyományos pétervári ebéd-vacsora egybefolyik. Barátom délben elment a gőzfürdőbe, és az ebéd, amikor már én is megjelentem, délután négytől nyolcig tartott. Iszonyatos mennyiségű előétel (pirozski), leves, főételek, végül lekvár és tea – minden, amit az *Oblomov*-ban és az orosz klasszikusokban olvashatunk. Ezt csak folyamatos vodkaivással lehetett kibírni, de az ember akkor még bírta.

Az orosz keletkutatás régi tudomány, az ország adottságából adódóan. Hiszen közvetlen kapcsolatban álltak Kelettel, akkoriban Közép-Ázsia a Szovjetunió része volt. Törökországon kívül ott élt a legtöbb török nép, és könnyebb volt eljutni, mint a „kapitalista” és NATO-tag Törökországba. Ráadásul engem az ázsiai törökség érdekelt elsősorban. Ez az az ága a turkológiának, amelyben az oroszok jók. Leningrádban, ma Pétervárott van az orientalisztika egyik legjobb és legrégebb intézménye, a Keletkutatási Intézet egy régi, 18. századi palotában. A forradalom előtt ez volt az Ázsia Múzeum, kéziratárral és könyvtárral. Szerencsére hagytak kutatni, mert az én területemen nem működött a cenzúra. Nyilván, ha 20. századi történelemmel foglalkozom, akkor nem élvezek ilyen szabadságot. De itt semmi ideológiai kontroll nem működött, senki sem mondta meg, mit csinálhatunk. Az oroszoknál kötelező volt a könyvek előszavában idézni Marxot vagy Lenint – ez a bizonyos „vörös farok” nálunk is dívott –, de a kész monográfia nélkülözte az ideológiát. Sokszor ez volt az obulus, a belépő a tudományos kutatáshoz, a túlélés ára. Nekem ebben is szerencsém volt. Az ötvenes évek után – amikor még Pais Dezsőnek is, aki minden volt, csak kommunista nem, mély érzésű nekrológot kellett közölnie a *Magyar Nyelv*-ben Sztálin halálakor –, már nem kellett ilyen udvariassági köröket futni a szakmában. Sosem írtam le olyat, hogy az élen járó szovjet turkológia. A mi akkori világunkban igazán kevés baloldali ember akadt. A pályaválasztásomnál csak az volt a családom kérése, hogy jogi pályára ne menjek és politikával ne foglalkozzam, ami érthető apai nagyapám életútja ismeretében. Nem is akartam erre az útra lépni, hiszen abban a korban komoly ember nem ment politikusnak.

Apám időskorában

Leningrádban hotelben laktam, nem vettem észre, hogy figyelnének, ettől persze még megfigyelhetek. Igaz, nem is jártam olyan baráti társaságokba, ahol „összeesküvést” szóttek volna. Mivel mi a szocialista táborban éltünk, érintkezhettem oroszokkal, vagyis jobb

helyzetben voltam, mint egy nyugati. A gyezsurnaja ugyan ott ült a folyosó végén, de a szovjet rendszernek megvoltak a maga kiskapui. A hölgy meg akarta venni a ruhámat, ezért cserébe eltűnt fél órára, ha jött hozzám valaki, ami egyébként tilos volt. Abban a nagyon bornírt rendszerben, ha valaki kiismerte magát, tudott mozogni. A kandidátusi disszertációm legtöbb anyaga, az aranyhordai oklevelek a pétervári intézet levéltárából kerültek elő. Az orosz könyvtárak után a legjobban az amerikaiak vannak felszerelve orosz anyagokkal. Ez azzal függ össze, hogy kialakult a „kremlinológia”. Emberek ezrei foglalkoztak a szovjet ellenséggel, és gyűjtötték az anyagokat. Úgy jutottak hozzá, hogy a húszas évek nehéz gazdasági helyzetében az orosz állam elkótyavetyélt sok nemzeti kincset, tízezerszám adtak el könyveket, festményeket. Az élelmes amerikai üzletemberek, mint Armand Hammer olajmágnás, megvettek egész képtárakat, könyvtárakat. A Washingtoni Library of Congressben például – mikor ott dolgoztam – egyes orosz történész professzorok teljes könyvtárára bukkantam, amelyek a húszas években kerültek oda.

1990-ig nem volt elektronikus korszak, sokszor azért mentem ki, hogy az ottani könyvtárakba beülve kutassam az anyagokat. Összehasonlíthatatlanul nehezebb körülmények között dolgoztunk, mint ma, a digitalizáció korában. Viszont könnyű volt a Szovjetunióba utazni, akadémiai csereegyezmény keretében, igaz bizonyos helyekre nem, vagy csak nehezen lehetett eljutni. 1991 után sok minden megváltozott. Eljutottam Kazanyba, Szaratovba, Asztrahányba, Szamarába. Végigjártam a rendszerváltás után azokat a helyszíneket, amikről

korábban csak olvastam. Ha tíz évvel korábban jön be a változás az életemben, sokkal többet tudtam volna kutatni. Ha akkor vagyok fiatal, 1990 és 2000 között, évente kimentem volna felfalni a levéltárakat. A szétesett Szovjetunióban sok mindent lehetett csinálni, olyan volt, mint a vadnyugat. Mára megszilárdult a hatalom, vízumrendszer lépett életbe, és nem olyan jók a kapcsolataink, mint régen. Már évek óta nem jártam ott, mert nem vállalom az ezzel járó tortúrát.

A hetvenes években más világ volt, abszolút irracionális ország. Az idegen állandóan szorongott, mert bármi megtörténhetett vele, nem lehetett semmit elintézni. Nem az emberekkel volt baj, hanem a bürokráciával, ami beleivódott a csinovnyikokba, akiket száz évvel korábban már Gogol olyan pompásan megírt. Ugyanaz az ember, aki a hivatalban undorító csinovnyikként nem ad pecsétet, az a magánéletben esetleg kedves, vendégszerető ember. Teljesen tudathasadásosak: létezik a hivatalnok és külön a magánember. A hivatalnok nem lehet emberi, mert akkor tönkreteszik. Az egészben működik a karkai irracionális. Bürokrácia mindenütt van, de a németeknél például a bürokrácia átláthatóbb és érthetőbb, az oroszoknál nem. Az idegen kutatókat szigorúan ellenőrizték. A Moszkvai Központi Állami Levéltárba – ahol a régi Oroszország iratait őrzik – bejutni hónapokkal előbbi engedélykéréssel lehetett. A külföldieknek külön kutatótermet nyitottak, nem vegyülhettek az orosz tudósokkal, egészen 1989-ig. Az oroszok egymás hegyén-hátán dolgoztak, elválasztva egy üvegfalal, ahol mögött mi, idegenek ültünk hárman-négyen. Pedig sokszor jó lett volna egy orosz kutatóval beszélni. 1990 után csodák csodájára már közös teremben ülhettünk, kihozták azokat a levéltári segédleteket, amiket korábban nem adtak ki külföldieknek. Az akkori Szovjetunióban az irracionális magas foka a vízum volt, ami bár nem kellett, mégis a határon formanyomtatványt töltöttek ki. A kiskatonának bediktáltam, hová megyek, lepecsételte és odaadta. Ha az ember ezt elvesztette, nem hagyhatta el az országot! Egyszer elkutyultam ezt a cetlit, majd megőrültem, míg megtaláltam. Egyszer pedig nem diktáltam be Kijevet, mint egyik úti célomat. Hiába volt meg a repülőjegyem, szállásom, a kiskatona megnézte a vízumomat és közölte, nincs odáírva Kijev. Egyszerűen visszaküldött, és csak a szovjet akadémia igazolásával utazhattam. Kijevben a krími tatárokról szóló forrásokat kutattam. Bármennyire szerettem az

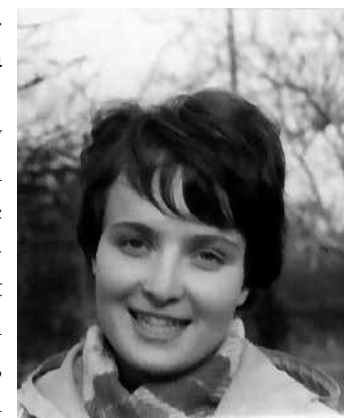
orosz világot és kultúrát, mindig megkönnyebbültem, mikor hazajöttem. Bár jól beszéltem a nyelvet, mégis azt éreztem, bármi megtörténhet ott velem. Pedig maguk az emberek nem voltak antipatikusak számomra, csak a szisztéma. Ami szerint, ha ők azt mondják, bűnös vagyok, egyszerűen eltűnhetek. Ez az irracionális félelem benne van az oroszok vérében, hiszen erről szól az irodalmuk is. A túléléshez mimikri kell. Gribojedov a drámája címében is leírja a nagy igazságot: *Az ész bajjal jár*. Ez a szorongás már igen régóta, legalább Nagy Péter kora óta tart náluk. Nagy Péter az egyik legvéresebb zsarnoka a világtörténelemnek, ugyanakkor nagy országépítő is egyben, a modern Oroszország neki köszönheti a megalkakulását. A világnak ezen a táján sohasem lehetett boldogulni a társadalomból jövő kezdeményezésekkel. Minden újítás csak felülről jöhetett, mert az orosz ember nem ismer el mást, mint a tekintélyt. Náluk mindig kell egy erőskező uralkodó, cár atyuska vagy pártfőtítká. Az 1700-as évek elejéig fél ázsiai állam volt – így írják le a korabeli utazók –, kevés európai kapcsolattal. Nagy Péter, aki fiatal korát Hollandiában töltötte, elhatározta, hogy országát modernizálja. Reformjait azonban a legvéresebb diktatori módszerekkel hajtotta végre. Az ortodox egyházat lefejezte, majdnem kétszázötven évig nem volt pátriárkájuk, hanem az állam által ellenőrzött Szent Szinódus irányította az egyházat. A bojárok lázadoztak ellene, de minden felkelést leverte és megtorolt. Előírta az európai öltözetet és megtiltotta a szakállviselést. Közismert anekdota, hogy saját kezűleg vágta le az akadémikus bojárak szakállát. Mégis nagy politikus és tervező volt. A legrosszabb mocsaras területen, az Északi-tengernél létrehozta azt a Pétervárt – egy nyugati és egy orosz város keverékét –, ami ma is egy csoda. Az orosz írók Puskin óta a keleti, autokratikus alapokra ráépült nyugati kultúrát képviselték, a nagy íróik mind nyugatosok voltak.

Szemben velem, aki szívesen jártam Oroszországba kutatni, apám mindig azt mondogatta, hogy őt Oroszországba csak erővel vihetik, nem is látogatott vissza soha. Mikor kimentem, Krasznogorszkot nem kerestem meg, mert a lágert, ahol volt, rég felszámolták, és Moszkva külvárosaként nagy toronyházakat építettek oda.

Fiatalon nőszült meg, 1968-ban, rögtön az egyetem elvégzése után. Igazi diákszerelm volt, ami azonban nem tarthatott örökké. Nyilván részéről egyfajta lázadás is, hogy kiszabaduljon otthonról, a nagycsalád légköréből, és végre önálló legyen. Két lánya született ebből az első házasságából,

Borbála és Katalin, akik ma már felnőtt emberek. Kisebbik lánya házasságából két unokája van, Áron és Lilla.

Másodéves korom óta együtt jártam Faludy Anikóval, akit az egyetem befejezése után feleségül is vettem. A döntést ő sürgette, de mivel alapvetően csinos és kedves volt, belementem. Angol-német és művészettörténet szakos volt, ez utóbbi lett a szakmája. Régi módi szerint gyűrűs eljegyzést tartottunk, és az egyetem elvégzése után, huszonhárom évesen rögtön összeházasodtunk. Anyám és nagyanyám nem a személye ellen emelt kifogást – polgári családból származott ő is, mérnök apával –, hanem hogy

Első feleségem, Faludy Anikó

zöldfülűként korai még házasodnom. Igazuk is volt, mint utóbb kiderült. Azt akarták, várjak még pár évet, de ilyenkor egy fiatalemberben erős az önállósodási vágy. El akartam jönni otthonról, elég volt a nagycsalád, amelyben én voltam a „gyerek”. Nyilván a korai házasságomban tudat alatt ez is szerepet játszott: a család szerető súlya alól való kiszabadulás. Egy burokból felnőtt fiútól, amilyen én voltam, ez óriási lázadás.

Nyáron egy hármashatárhegyi kis nyaralóba költöztünk, utána a Németvölgyi útra egy külföldön levő ismerős lakásába. Nem volt szerencsém a Faludyakkal. Apósom, akinek két lánya volt, figyelmeztetett, szinte le akart beszélni:

– Nagyon örülsz, hogy elveszed – mondta –, de figyelmeztetlek, Anikó borzasztó természet.

Nem hittem el, mert Anikó meg állandóan a szüleit szidta.

– Szegény, milyen családja van – gondoltam sajnálkozva.

Anyósom naiv, finomkodó hölgy volt öregkoráig, aki nem igazán fogta fel a való élet dolgait. Anikó testvérével, Kingával viszont korrekt volt a kapcsolatom, később férjhez ment, és van egy felnőtt fia.

Nem volt lakásunk, és nekem a segédmunkatársi fizetésem ezernégyszáz forintba rúgott, ő még nem dolgozott. Épp ezért nem akartunk mindjárt gyereket, de ősszel kiderült, hogy terhes. A két család összefogott, és beszállt egy Királyhágó utcai építkezésbe nagyobb összeggel, a többi-

Lányaim, Borbála és Katalin 1975-ben

re hitelt vettünk fel. Első lányom, Borbála 1969. április 16-án született, utána nyáron a kész lakásba költöztünk. 1969-től 1973-ig éltünk úgy, hogy egyre romlott a kapcsolatunk, de ezt még magamnak sem vallottam be. Egyszerűen nem voltunk egymáshoz illők, ezt úgy látszik, a családom jobban látta. Ő bohém természetként váratlanul vendégeket hívott, nyugtalan, zaklatott, rendetlen életet élt, nem tervezett előre, nem tudott a pénzzel bánni. Ezek tulajdonképpen banális, de irritáló dolgok. Persze tudtam ezt korábban is, de úgy gondoltam, ha valakit szeretek, ez majd megoldódik. Holott

az érzelmeken kívül az együttélés normái az apró dolgokból állnak. Nem ítélem meg őt,

hiszen ezekre a különbségekre rá kellett volna jönnünk korábban. Fiatal korban azonban az ember nem gondolkozik. Ha megvan az érzelem, azt hiszi, megjön minden más is. A házasságok valóban a mennyben kötöttek, mert van, akinek sikerül anélkül, hogy tenne érte, van, akinek meg nem. A hiba az volt, hogy nem illettünk össze, és ezt nem vettük időben észre. Amikor pedig már kiderült, késő volt.

Fiatal voltam apának is. Mai eszemmel nézve nem fogtam fel, milyen nagy dolog. Ebből is látszik, hogy egy férfi huszonnégy évesen milyen éretlen erre a szerepre. Persze szerettem a lányaimat, de az az érzelem, ami most az unokáknál bejön, akkor nem volt sehol. A nők viszont ebben a korban érnek meg az anyaságra, ami nagy ellentét. Régen ezért volt bevett dolog a házastársak közötti, öt-tíz év korkülönbség a férfi javára. Hallani nem akartam a második gyerekről. A feleségem azonban azt hitte, biztosan jobb lesz tőle a házasságunk, ezért teherbe esett és megszülte. Rosszul éreztem magam, mert nem közös döntés volt, és ez által a viszonyunk tovább romlott. Katalin 1973. augusztus 2-án született.

Próbáltuk menteni a menthetőt, de minden egyre rosszabb lett közöttünk. A második gyerek születése ezen nem segített, hanem rontott, ahogy az várható volt. Anikó nem volt anyatípus, otthagya rám a

gyereket, anyám segített sokat meg a másik nagymama. Válásról azonban hallani sem akartam, hiszen felelősséggel tartoztam két gyerekért. Végül annyira megromlott a dolog, hogy nála is és nálam is bejött az a bizonyos harmadik. Ha érzelmileg megroppan egy kapcsolat, ez a veszély fennáll. Az ember először csak elpanaszolja a baját egy másiknak, aztán

már bele is esik a verembe. Ezúttal mindketten kijöttünk belőle, és még egyszer elhatároztuk, új életet kezdünk, rendbe hozzuk a házasságunkat, hiszen két gyerekünk van. Ezt egészen 1977-ig bírtuk, mikor közösen elhatároztuk, nincs tovább. Kilenc évig húztuk, de ebből az utolsó két év már tűrhetetlen volt. Életemben nem gondoltam, hogy valaha elválok, engem nagyon megviselt. Aki vált már el, tudja, hogy szép válás nincs. Nagyon nehéz periódusa ez az életnek. A két lányom az anyjához került, úgy nevelte őket, hogy mindkét nagyszülő részt vett benne. Borit az anyai nagymama nevelte, Katit pedig az én anyám. Ez azért baj, mert nem lett köztük igazán szoros testvéri kapocs. Két gyereket azonban nehéz lett volna vállalni egy nagymamának. A volt feleségem javára írom, nem akadályozta meg a láthatást. Mindkét lányommal megvolt a kapcsolatom, programokat csináltam velük. Kati a Márvány utca környékén járt iskolába, anyám hozta el, délutánonként ott tanult. Én visszaköltöztem a szülői lakásba gyerekeknek, amit rosszul viseltem. Hiszen onnan jöttem el nagy elánnal, ezért oda visszamenni majdnem akkora kudarc volt, mint maga a válás. Mintha nem lett volna közte az a kilenc év. Önálló felnőttként most vissza kellett mennem egy korábbi állapotba. Szabad voltam, oda mentem, ahová akartam, de a saját életemet szerettem volna élni. Volt feleségem maradt a közös lakásunkban. A lányok sosem kaptak nevelőapát, nem ment újra férjhez. 2009-ben halt meg, szerencsétlen sorsú volt.

Bori lányom ma negyvenöt éves, nem ment férjhez, de kialakította a saját életét, amiben jól érzi magát. Kati lányom érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett angol-német szakon, utána rövid ideig taní-

Bori lányom felnőtt korában

Kati lányom esküvője Greschik Gáborral

tott. 2000-ben férjhez ment Greschik Gáborhoz, aki vállalkozóként egy egyre növekvő magánvállalatot vezet, sikeres menedzser típusú ember. Van két unokám Katiéktól, Áron most hétéves, Lilla öt. Mivel Leányfalun laknak, ritkábban látjuk egymást, hiszen egész héten iskola, óvoda és munka.

Az első házasságom az életem legszomorúbb része. A nagyszüleim nemzedékéig válás nem fordult elő a családban. A házastársak együtt maradtak minden körülmények között. Apám-anyám az első generáció, ahol válás lett. Ezért én mindent megtettem, hogy ne így végezzem. Nem akartam követni a példájukat, de akarva-akaratlan ugyanebbe a gödörbe estem.

A kutatók jól ismerik a flow élményt, amelyet Csikszentmihályi Mihály csak később fogalmazott meg: azt az örömet, amit a felfedezések okoznak egy tudós számára. Ráadásul a témák szinte törvényszerűen hozzák egymást, egyik következik a másikból. Az Arany Horda szakértője szükségszerűen bukkant rá egy másik témakörre: a keresztény Velence és Genova rabszolga-kereskedelmére a 14. században, amivel az európai civilizáció nem nagyon büszkélkedhet. Ezzel a témával kevés kutató foglalkozott nálunk, leginkább csak Tardy Lajos.

A nyolcvanas években Olaszországban kutathattam. A velencei egyetemen tartottam előadásokat, néhány hónapig kint éltem, előtte sosem találkoztam az olasz világgal. A velencei tél hangulatos az örökös köddel és esővel, amelyben dudálnak a hajók, gumicsizmában és pallókon kell közlekedni. De állandóan fáztam, mert nem fűtik rendesen a házakat azzal a felkiáltással, hogy náluk nincs tél. A tavasz aztán sok mindenért kárpótol, igaz, akkor már megjelennek a turisták tömegei. A türk rovásírásos feliratokról és szövegolvasásról tartottam órákat annak a néhány embernek, aki törökül tanult. Kénytelen voltam beleásni magam az olasz nyelvbe, mert nem beszéltek jól angolul. Nagyon szerettem a várost és a hangulatát, magukat az olaszokat is. De az a benyomásom, egészen más a felfogásuk a humán tudományokról. A nyelvük teszi azt a fajta könnyed-

séget, ami jellemző rájuk. Az olasz nyelvnek van egy sajátos esztétikája, ami kiválóan alkalmas a művészettörténethez, a zenéhez, de nem igazán alkalmas tudományos szövegekhez. Például a türk feliratok olaszra fordítva olyan operettszerűen hatottak, hogy nevetnem kellett.

Később az umbriai Spoleto-ban is jártam, ahol egy jó szakmai intézmény, a Centro italiano di studi sull' alto medioevo, a Kora-Középkori Történelmi Központ működik. Remek konferenciákat tartanak, és könyveket adnak ki a római birodalom bukása utáni kora középkorról. Magam is tartottam egy előadást a hunok-avarok-magyarok témaköréből. Szép emlékem maga Spoleto is, de eljutottam Assisibe, ami teljesen lenyűgöző: tiszta középkor, ami nyolcszáz éve nem változott. Azon sem csodálkoztam volna, ha maga Assisi Szent Ferenc megjelenik közöttünk. Mint Szerb Antal rajongója el akartam menni Gubbióba is, az *Utas és holdvilág* című regénye egyik színhelyére, de nem jutottam el. Olaszországot végignézni egy élet is kevés lenne!

Velencében kutattam az Arany Hordával kapcsolatban. Olyasmivel foglalkoztam, amiről most tervezem, hogy előbb-utóbb megírom: a velencei köztársaság és a tatárok között a középkorban is létező rabszolga-kereskedelem tatár oldaláról. Ez mind a mai napig nincs teljesen feldolgozva. Az olaszok részletes leírásokat készítettek ezekről a rabszolgákról, akik között sok fehér is akadt. Nevük, színük, fogsoruk – mint egy lónál –, éveik és az áruk szerint vannak felsorolva. Így rengeteg, az Arany Horda korából származó név és adat őrződött meg, amelyek mint turkológus és filosz érdekelnek. Az Arany Horda korában, a Krím félszigeten két itáliai köztársaságnak volt jelentős gyarmata, Velencének és Genovának. Velencéé a Tana nevű város, ami a mai Azovnál, a Don folyó mellett volt. Genováé Kaffa, amelyet

Unokáim, Áron és Lilla

egy olasz konzul irányított, és a teljes adminisztrációs anyaga megmaradt a genovai levéltárban. Gazdasági és politikai autonómiát élveztek, de az Arany Horda fennhatósága alá tartoztak. Az olaszok privilégiumait oklevelekben biztosította a káni kancellária, de az eredeti török nyelvű iratok nem maradtak fenn, viszont a korabeli olasz fordításaik igen. Ezeket az 1300-as évekből való, egykorú szövegeket kutattam a velencei Archivio di Statoban. A velencei oklevelek egész tűrhetően érthetők, szemben a genovaiakkal, amelyek helyi nyelvjárásban készültek. Szabályos hálózat működött, a rabszolga Ázsiából érkezett, főleg a Kaukázus vidékéről. A sokgyermekes családokban, amelyekben nyolc-tíz gyerek is született, párat eladtak szüleik a szegénység miatt. A legnagyobb rabszolga berakodó hely Kaffa volt, ahonnan egész Itáliát ellátták házi szolgálával. Minden valamirevaló velencei nemesnek keleti szolgálja volt, a fekete bőrűek később jelentek meg, és Velencében státuszszimbólumnak számítottak.

Egy feldolgozás történt csak, amelyet atyai jóbarátom, Tardy Lajos írt *A tatárországi rabszolga-kereskedelem és a magyarok a XIII–XV. században* címmel. Szépirodai is volt, de elsősorban tudós és történész. A hetvenes évek elején bejött a tanszékre Ligetihez, így ismertem meg. Attól kezdve haláláig atyai jóbarátom lett, apám nemzedékéhez tartozott. 1914-ben született, Szarajevo után egy hónappal. Jogásznak készült, de mindig érdekelte a filológia, a történelem. Az OFFI-nak, az Országos Fordító Irodának alapítója volt, a keleti magyar kapcsolatok érdekelték. A második világháború után orosz fogságba is került. Az ötvenes években koholt vádak alapján börtönbe vetették, ez nyilván a későbbi szívinfarktusaihoz hozzájárult. Kiszabadulása után a Múzeum körüti antikváriumban dolgozott, majd a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Könyvtárának vezetője lett, közben írta a könyveit, köztük a *Szaggatott krónika* című memoárját, *Nagy idők kis tanújaként*, ahogy az alcímben jelzi. Régi típusú úriemberként életformának élte meg a filozfságot, de nem poros könyvtárkukac volt, hanem szellemes, bonmot-kedvelő figura, akivel jól lehetett csevegni. Ez a típus ma már nem is létezik. Jó kapcsolatot ápolt a lecsúszott arisztokrátákkal, asztaltársaságuk rendszeresen összejött a Lukács uszodával szemben levő vendéglőben, én is megfordultam ott párszor. Ennek tagja volt Esterházy Mátyás, az író Péter apja. Tardy Lajos feleségével az Orgona utcában, a Rózsadombon, egy régi villa első emeletén

lakott. Sokszor jártam náluk, nagyon jól főzött. Utoljára a halála előtt pár nappal beszélünk telefonon, 1989 decemberében, a román diktatúra bukásának napjaiban, amit mindketten örömmel konstatáltunk. Lajos bátyámmal, mert mindig így szólítottam őt, terveztük a találkozást, de rá pár napra a Margit körúton összeesett és szívrohamban meghalt, hetvenhét évesen. 2014-ben lett volna százéves, írtam róla egy megemlékezést a Magyar Nemzetben. Fia, Tardy János velem majdnem egykorú, az apja halála után „megörököltém”, és nagyon jó barátságba kerültünk. Földrajz-geológus szakot végzett, 1990 után pedig aktív közéleti szereplőként tíz évig a természetvédelemért felelős környezetvédelmi államtitkár helyettesként dolgozott.

Az olasz anyag tehát úgy jött be a képbe, hogy a tatárokat kutattam. Az Arany Horda államának széthullása a 15. században kezdődött. Ekkor jöttek létre a kisebb-nagyobb tatár utódállamok, többek között a Kazányi Kánság. Kazányt IV. (Rettegett) Iván foglalta el 1552-ben, és ezzel megszűnt a Kazányi Kánság. A hódítás emlékére a lerombolt főmecset helyett az oroszok rögtön megépítették a maguk templomát, a máig álló Uszpenszkij Szobort a kazányi Kremlben, és elkezdődött az orosz közigazgatás kiépítése. Az őslakókat kitiltották Kazányból, és egészen az 1770-es évekig, II. Katalin cárnő uralkodásáig ebben a városban nem lehetett állandó lakhelye tatár nemzetiségű embernek. Visszaszorították őket falusi népességgé. A Katalin korában kezdődött enyhébb politikai légkörben az első tatár mecset Kazány külvárosában a 19. század elején épülhetett fel. A kazányi tatárok nagyon tehetséges nép – talán épp a sok elnyomatás miatt –, akárcsak a székelyek, mindig túljártak a hatalom eszén, és megmaradtak. 1552-től a mai napig orosz uralom alatt élnek, ennek ellenére megőrizték tatár öntudatukat. Az első világháború végéig és a szovjet időkben sok diszkriminációban volt részük. A Szovjetunióban Tatár Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságnak hívták őket, ma Tatársztán Köztársaságnak, amely az orosz szövetségi állam egyik tagja. Több mint négyszáz évig túléltek, és nem oroszosodtak el. Volt bennük annyi élelmesség, hogy kiváló kereskedők lettek a 18–19. századi orosz birodalomban. A Volga vidékén ők voltak a gazdag kereskedők, de az egész birodalomban szétszóródtak. 1991 után, mikor szétesett a Szovjetunió, a tatárok bölcsen felfogták, ők egy zárvány Oroszországon belül, szó sem lehet önálló országról. Alkalmazkodtak

az oroszokhoz, de nagyfokú autonómiát hoztak létre, van saját miniszterelnökük, parlamentjük. Kazány kellemes, virágzó város. Manapság kulturális újjászületés történik a tatároknál. A kazanyi Kremlben, ahol korábban tilos volt mecsetet építeniük, most építettek egyet az 1552-ben elpusztított helyett. Ez szimbolikus tett, amit aláhúztak azzal, hogy a minaretet kissé magasabbra építették, mint a híres orosz székesegyház, az Uszpenszkij Szobor tornyát. Most békésen megfér az ortodox hagymakupola és a muszlim mecset, így ennyi évszázad után kis elégtételt vettek az oroszokon. Az iskolákban ma is tanítják a tatár nyelvet – ez még a szovjet időkben is létezett –, de most elemi erővel feltört a nemzeti érzés, a maga túlzásaival együtt.

A 15. században az Arany Hordából kivált másik tatár utódállam a Krími Kánság lett, ahol szintén Dzsingisz leszármazottai uralkodtak. Kazány eleste után a Krímet az oroszoknak nem sikerült elfoglalni még több mint háromszáz évig, és csak 1783-ban, II. Katalin korában tudták annektálni a birodalmukhoz. Tehát az orosz uralom a Krímben vagy kétszáz évre megy vissza, és a csodálatos krími táj előbb az orosz cári elit, majd a szovjet évtizedekben a kommunista elit kedvenc üdülőhelye lett. Államuk megszűnte, 1783 után megindult a krími tatárok emigrációja és hosszú hányattatásuk. Elsősorban az Oszmán Birodalomba, Törökországba emigráltak, ahol többségük hamar török nyelvű lett, de a mai napig több mint egymillióan vallják magukat krími tatár eredetűnek. A második világháború alatt Sztálin azon címen, hogy együttműködnek a németekkel, az egész népet két hét alatt deportálta Ázsiába. Mintegy kétszáznegyven-ezer embert vittek el vagonokban Közép-Ázsiába, főleg Üzbegisztánba, és tettek földönfutóvá. Gorbacsov glasztnosztja alatt, a nyolcvanas években, főleg 1989 után kezdtek Kazahsztánból és Üzbegisztánból visszazivárogni a Krímbe. Mikor ott jártam pár éve, akkor már háromszázezer tatár élt újból a Krímben, persze kisebbségben az orosz többség mellett. Hihetetlen ellenszenv és félelem van bennük – ami érzelmileg érthető – a sztálini genocídium, a népirtás miatt. Minden családban voltak áldozatok a sztálinizmus alatt. Mikor a Szovjetunió szétesése után „véletlenül” Ukrajnához kerültek, alkalmazkodtak az új hatalomhoz, de talán az ukránoknak volt a legkevesebb köze a Krímhez. Mivel a 2014-es orosz bevonulásnál a vesztes ukrán hatalom mellé álltak, ismét persona non

grata-k lettek az orosz hatalom szemében. Érzelmileg érthető, de a nép jövője szempontjából nem volt bölcs lépés.

A történelem persze nem a ráció alapján működik, ezért nem tervezhető. A társadalom mérnökiileg megtervezett elméletei, amelyek a mindenkori forradalmi mozgalmak alapjai, nem működnek, mert a történelmet emberek csinálják. Az ember pedig ötezer éve nemigen változik. Arisztotelész már elmondott erről szinte minden lényeges dolgot. Ezért nem megoldhatók a társadalom problémái, legfeljebb csak kezelhetők ideig-óráig. A társadalmi utópiák megvalósítási szándéka mindig tragédiákba fulladt. Csak utópisták és fanatikusok hittek a társadalom forradalmi megváltoztatásának sikerében, az igazi vallások azonban mindig az ember belső megváltoztatására fektetik a súlyt.

Életének nehéz periódusába tartoznak a válás utáni évek. 1977-ben visszaköltözik a Márvány utcai szülői lakásba, mert nincs pénze újat venni, ezt egy egyetemi oktató akkor sem engedhette meg magának. Felnőttként újra gyerek helyzetbe kerülni még akkor sem könnyű, ha egyébként az embernek jó a kapcsolata a felmenőivel.

A válás eleve trauma, de ráadásul hazamenni gyerekek rossz érzés volt. Két évig kínlódtam ebben a lehetetlen helyzetben. 1979 decemberében házasodtam újra. A mostani feleségemet ismertem előbb is, tulajdonképpen az első feleségem révén, aki 1975-ben többször Zamárdiba ment nyaralni egy ismerőshöz. A szomszéd házban lakott egy család, és az ottani társaságból ismertem meg Máté Katalint, leendő feleségemet, de akkor nem volt köztünk semmi. Három évig nem is találkoztunk, mert a válással voltam elfoglalva. 1978-

ban, kilenc hónappal a válásom után, eszembe jutott és felhívtam. Így indult köztünk a kapcsolat, ami házassághoz vezetett. Bár én, aki addigra már megégettem magam, nem voltam nőszülő kedvemben. Másodszor az ember kicsit óvatosabb,

Második feleségem, Máté Katalin

Ifjú házaspár

harmincnégy. Anyám második férje épp kiküldetést kapott két évre New Yorkba, és mivel ők kimentek, tudtunk hol találkozni Katával, így jobban megismerhettük egymást.

Az esküvőt 1979 decemberében tartottuk, anyámék nem is tudtak hazajönni Amerikából. Első alkalommal van a nagy felhajtás, másodszor már szerényebb az ember, nem csap nagy lakodalmat. Később elmentünk a pasaréti Torockó téri református templomba, ahol egyházi áldást kaptunk az ottani lelkésztől, Cseri Kálmántól. Az unitárius Máté-család a húszas években települt át Erdélyből, Székelyföldről. Az apa szívós munkával alapított egy kis üveggyárat, amit az államosításkor elvettek. Apósom ezt sosem tudta feldolgozni, megkeseredett ember lett belőle. Végül egy üveg- és tükörboltot nyitott, ami a megélhetéshez elég volt, de a gyárhoz képest társadalmi süllyedésnek számított. Kata egy tervezőirodában dolgozott. A házasságunkat az is sikeressé tette, hogy azonos családi, lelki háttérből származott: hagyományos, polgári közegekből, ahol a nő feladata a család összetartása és a gyerekek nevelése. Ilyen volt a nagyanyám, én ezt a mintát láttam és kerestem az életemben. Majd megőrültem attól a tudós nőtípustól, a kékharisnyától, akit az első feleségem képviselt. Lehet, hogy önző férfi vagyok, de engem jobban érdekelt, hogy körülöttem minden rendben legyen. Gyerekkoromban olyan természetes volt, hogy együtt reggelizünk-vacsorázunk. Nagyapám az óráját nézte este hét órakor, mikor eszünk már. Nálunk férfi nem mehetett ki a konyhába. Lehet, hogy ma ez ósdi szemlélet, de bennem megmaradt. Kata ennek a mintának tökéle-

mint először. Nagyon félttem egy új házasságtól, a válás után ez volt a legintenzívebb érzésem. Mert másodszor már nem lehet elválni. Ezért vonakodtam, de ahogy az lenni szokott, a feleségem állította élére a kérdést másfél év után. Ő akkor harmincéves volt, én meg

tesen megfelelt. Jólelkű, megbízható, szerető és kötelességtudó asszony. Ez akkor derült ki igazán, amikor a két fiunk megszületett. Itt tapasztaltam meg, hogyan működik egy jó anya, milyen áldozat egy nőtől alárendelni magát a családnak. Korábban épp ellenkező tapasztalatot szereztem egy rossz anyáról, ennek következményeit ma is viselik a lányaim. Nem számítottam jó partinak a régi polgári értelemben, hiszen nem volt lakásom, viszont két gyerek után az anyagi terheim megmaradtak, és az egyetemi fizetésem sem jelentett túl sokat. Úgy alakult, hogy anyáméknak hamarabb lejárt a kiküldetési idejük, 1981 nyarán, és akkor kerültünk bajba, mert változatlanul nem volt lakásunk. Akartunk persze gyereket, de végül hamarabb bekövetkezett. 1981. augusztus 16-án megszületett első fiam, Zoltán. Elfértünk a három szoba, hallos lakásba, de alkalmazkodni kellett. Két család élt együtt, egy csecsemővel. Ezekben az években fáradtam bele a közéleti posványba, úgy éreztem, itt soha semmi nem fog változni. Ezt a kádári mocsárt mindenki átélte, különösen az értelmiségiek. Ugyan békén hagytak a szakmámban, nem kellett belépnem a pártba, kiengedtek nyugati konferenciákra, mentem előre a pályán. Nem is a külső okok nyugtalanítottak igazán, hanem nagyon kisszerűnek éreztem ezt a világot. Ezért próbáltam pár hónapos ösztöndíjakat szerezni. Harmincévesen kint voltam tíz napig Bloomingtonban, az Indiana Egyetemen, előadást tartottam egy konferencia keretében. Ez lebegett előttem, amikor 1984-ben nemzetközi pályázatot írtak ki a megüresedett bécsi turkológusi professzori helyre. Reményteljesnek tűnt, Bécs közel, minden megoldódott volna. Ha megkapom az állást, ma nem lennék itt. Beadtam a pályázatomat a bécsi egyetemre, Ligeti nagyon jó ajánlást adott. Bekerültem az első három jelölt közé, és meghívtak vendégelőadást tartani, ami jól sikerült. Így egy német, egy osztrák és én lettünk a befutók, az osztrákot a harmadik helyre rangso-

Apámmal és két fiammal a Damjanich utcai lakásban

rolták. Hónapokig semmi válasz, majd kerülő úton megtudtam, hogy az osztály kapta meg, mert a pályázatban már előre le voltak osztva a lapok. Ekkor találkoztam először azzal, hogy kint nyugaton sem fenékgig tejfel minden, és Ausztriában is tovább él a magyar „uram-bátyám” világ K. und K.-beli megfelelője. Megvallom, csalódként éltem meg az egészet, de folytatni kellett az életet itthon.

Még nem volt lakásunk, mikor jött a második gyerek. Úgy gondoltam, ez egy isteni intés: nem kell neked Bécs, helyette itt van még egy gyerek, akit el kell fogadni. Jött egy harmadik jelzés is, ami minderre ráerősített. 1984 nyarán, váratlanul meghalt apám második felesége, Éva néni. Szeptemberben apám azt mondta:

– Gyertek ide lakni, hiszen egyedül maradtam!

Ez volt a deus ex machina. Odaköltöztünk hármasan a Damjanich utcai nagy lakásba. Ákos, a második fiam, 1985. június 3-án már oda született, jól elfértünk a két gyerekkel. Hosszú évekig működött így, 2003-ig éltünk ott. Az egy fedél alatt lakás olyan közel hozott apámhoz, ami kimaradt a gyerekkoromból. Késve, de rájöttem, hogy szellemileg-humorilag mennyire hasonlítunk egymásra. Rengeteg közös vonásunk van, és jól szót tudtunk érteni egymással, mint két felnőtt férfi. Ez új korszakot nyitott a kapcsolatunkban, érzelmileg közel kerültünk egymáshoz. Nagyon megszerettem őt, visszamenőleg is. Első emlékem csak annyi, hogy megjelenik a Márvány utcában a vasárnapi ebédre, mint vasárnapi apuka. Apámmal az együttélésben jól lehetett kijönni, határozott egyéniség, erélyes, de végtelenül kedves, humoros. Rá hasonlítok sokban. Az élete úgy alakult, hogy lett egy időskori kapcsolata. Már fiatalabb korában futólag ismerte Erzsébetet, aki megözvegyült. Apám hosszú éveken át vendégként járt hozzá hétvégén. Emlékszem, pénteken már tűkön ült, mikor telefonál Erzsébet, hogy mehet. Aztán végleg hozzá költözött, és összekötötték az életüket. 1990-ben, mikor meg lehetett venni a lakást, kárpótlási jeggyel megvette a nevemre a Damjanich utcát, amit én természetesen kifizettem neki.

A feleségem először gyesen volt, aztán visszament dolgozni a közelünkben működő tervezőirodába, az Intraszmasba. Azok a periódusok, amikor újra dolgozott, fizikailag nehéz időszak. Vittük-hoztuk a gyerekeket óvodába, iskolába, de a munka dandárja rá maradt. Végre felfedeztem

az apaságot a fiaimmal. Leszámítva a csecsemőkort, nagyon jó kapcsolatba kerültem velük. Első feleségem nagyvonalúságának hála, láthattam a lányaimat is, mint vasárnapi apuka. Ebben apám példája kísértett, de így nem lehet igazán közel kerülni egy gyerekhez. Azt viszont első perctől fogva éreztem, hogy most jó házasságban élek. Nem rajongtam ugyan a környékért Buda után, de a Damjanich utca Andrássy út felé eső része szép, és közel a Városliget. Élveztem, hogy kimehettünk a gyerekekkel, bicikliztünk, játszottunk, tanultam velük. Emlékszem, ott állt még a hatalmas tanácsköztársasági emlékmű a felrobbantott Regnum Marianum templom helyén – ez olyan barbarizmus a Rákosi-rendszernek, amihez kevés fogható –, és a fiúk azon csúszdáztak lefelé. Aktív apa lehettem, ami az első házasságomban nem adatott meg. Ez életem egyik legszebb korszaka.

Eredeti helyszíneken

*„Midőn először léptem érintkezésbe Sztambul török társadalmával,
sok tekintetben megragadó hatással volt reám a látottak
újdonszerűsége, de meg a keleti emberek gondolkodásmódjának és
törekvéseinek nem egy vitathatatlan érdeme is. A szíves fogadtatás és
barátságos bánásmód, melyben ott a jövővényt részesítik, nem tekintve
származását és nemzetiségét, lehetetlen,
hogy el ne bájoljon mindenkit.”*

(Vámbéry Ármin)

A keletkutatásban mindig elől jártak a magyarok Körösi Csoma Sándor óta. Nyilván a tudományos érdeklődésen túl számos érzelmi szál ösztönzött minket, hiszen mindig is tudtuk, hogy keletről jött nép vagyunk. A 19. század a keletkutatás fénykora. Stein Aurél, aki a Ludovikán kartográfiát tanult, később angol szolgálatba állva lett Belső-Ázsia egyik legnagyobb feltárója és utazója. Hihetetlenül értékes anyagokra bukkant, amelyek ma a British Museum gyűjteményeit gazdagítják, de magyar kötődését mindvégig megőrizte, és értékes könyvtárát az MTA-ra hagyta. A másik nagy 19. századi orientalistánk, Vámbéry Ármin története iskolapéldája az alulról jött ember akaraterőjének és szívósságának. Valami betegségtől, amit abban a korban nem tudtak gyógyítani, egyik lábára sánta lett. Így, sántán, bottal járta be Belső-Ázsiát az 1860-as években. Anyanyelvi szinten beszélt törökül – és még számos nyelven –, isztambuli ajánlóleveleivel életveszélyes kalandok sorában volt része, amelyeket meg is írt *Küzdelmeim* című, több nyelvre lefordított könyvében. Az angolok sokra tartották mint utazót, valamint Törökország és Közép-Ázsia kiváló ismerőjét. Magas kitüntetést kapott és élete végén életjáradékot is, Viktória királynő maga fogadta. Magyarországon jóval nehezebben jutott el az egyetemi tanárságig és az akadémiusságig.

Vámbéry egész élete olyan, mint egy Jókai-regény. Tanárom, Németh Gyula, aki utódja lett a katedrán, még ismerte őt. A magyar akadémiai közvéleményben Vámbéryt sokan sviháknak tartották, holott hallatlanul összetett figura, zseniális tudós, utazó és közéleti ember.

Isztambuli főkonzulként a rodostói magyar főkonzulátus megnyitását, 1990

Tipikus selfmade-man, aki sokban megelőzte korát. Szegény zsidó családban született Pozsony mellett, Wamberger néven. Iszonyatos akaraterővel és nyelvtelhetséggel tanult meg héberül, németül, törökül, angolul, és még sok nyelven autodidakta módon. A nélkülözések miatt épphogy csak befejezte a gimnáziumot, de egyetemre életében nem járt. Hatalmas becsvágy élt benne, világhírű akart lenni, és ehhez megvolt minden tehetsége. Az 1850-es években évekig élt Isztambulban, ahol kapcsolatba lépett a szabadságharc utáni magyar emigrációval. Mivel személyesen átélte a forradalmat és annak bukását, egész életében gyűlölte az oroszokat. Belső-Ázsia akkor elzárt, ismeretlen terület volt, a három közép-ázsiai államot, a Buharai, Hívai és Kokandi Kánságot nem foglalták még el az oroszok. Oda bejutni európainak biztos halált jelentett, több misszionáriust kivégeztek abban az időben. Vámbéryben megfogalmazódott a gondolat: utazást tenni Közép-Ázsiában. Török dervisnek adva ki magát isztambuli effendi lett belőle, és így tette meg az utat, 1864–1865-ben muszlim zarándokokhoz csatlakozva, hol gyalog, hol tevekaravánnal. Nem készíthetett rendes jegyzeteket, nehogy gyanússá válják. A magyarul, de arab ábécével írt feljegyzések cetlijei ma az MTA Könyvtárában vannak. Hatalmas anyagot gyűjtött össze titokban, eljutott Perzsiába, Afganisztánba. Amikor hazajött, itthon hűvösen fogadták. Ez jellemző ránk: Magyarországot a világ sosem érdekelte, csak maguk a magyarok, leszámítva néhány okos embert, akik támogatták őt, mint Eötvös József, Gyulai Pál, Arany János. Vámbéry hamar felfogta, hogy csak a brit világbirodalom érdeklődik Kelet iránt, ezért Londonba ment, ahogy később Stein Aurél is. Ott írta meg klaszszikus útleírását, amely világsiker

Olaszországban
(feleségemmel és Balázs János professzorral)

lett. De írt olyan szakmai könyveket is, amiket ma is használunk a török filológiában. Sokágú tudósként az itthoni akadémiai közéletben gyanús-nak, kóklernek tartották. Vámbéry botcsinálta politikai tanácsadó is lett az angol-orosz eurázsiai küzdelemben. Rengeteg cikket írt ebben a témában angol újságokban, állandóan az orosz veszélyre figyelmeztetve az angolokat. Nem lett angol állampolgár, mint Stein, ő magyarként itthon akart egyetemi tanár lenni. Ez nem kis nehézségekbe ütközött, még a 19. század végén is, mert akkor az egyetemi tanárok kinevezésébe erős beleszólása volt a katolikus egyháznak. Vámbéry ugyan áttért fiatalon a református hitre, de se ezt, se a származását nem bocsátották meg neki. Az, hogy mit tud, már akkor sem volt szempont. Küzdő szellem lévén nem hagyta magát, kapcsolatot keresett és talált a királyi udvarhoz. Maga Ferenc József fogadta, akinek joga volt bárkit kinevezni az egyetem megkerülésével. Így lett a keleti nyelvek professzora a pesti egyetemen, bár ezt bizonyos körök sosem bocsátották meg neki, ezért felemás a megítélése. A fia, Vámbéry Rusztem neves figurája volt a század eleji polgári radikális mozgalomnak, jogászként a Galilei Kör tagjaival, Jászi Oszkárékkal barátkozott. A neves jogász a húszas években elvállalta a bebörtönzött baloldaliak védelmét, például Rákosi Mátyásét. A harmincas évek végén Amerikába emigrált, a háború után, 1945-ben halt meg. Vámbéry Ármin a fiának egy perzsa epikus hős nevét adta, egyik keresztapjának pedig a walesi herceget kérte fel, akiből a későbbi VII. Edward király lett. Amikor még walesi herceggént Budapestre látogatott, fogadták az arisztokraták, ő pedig azt kérdezte:

– Hol van Professzor Vámbéry?

Jellemző módon azt sem tudták, kicsoda, majd kiderítették, hogy az a sánta kis zsidó. A herceg rendelkezett, hívják meg estére őt is az Úri Kaszinóba. Ez óriási problémát jelentett, mert oda csak főrendi arisztokraták tehettek be a lábukat. Ezért azt a megoldást választották, hogy azonnal kinevezték a kaszinó könyvtárosának, hogy legyen ürügy a beléptetésére. Vámbéry azonban komolyan vette a kinevezését, és ettől kezdve minden héten elment a Kaszinóba, és élvezte, hogy az úri társaság tagja lehet. Az egész történet olyan, mint egy Mikszáth-anekdota. A fiú Rusztem pedig, akinek ilyen előkelő keresztapja volt, később a húszas években a későbbi kommunista vezért védte.

Stein Aurél élete is Londonig kanyarodott. Budapesten elvégezte a Ludovikát, ahol kartográfiát tanult. Belső-ázsiai expedícióját az angolok fizették. Itt jön be a világbirodalom, amelyik áldoz a tudományokra, mert szüksége van a helyi ismeretekre. Egy magyar tehetség sokszor csak akkor vitte valamire, ha kiment nyugatra, akárcsak a későbbi Nobel-díjasaink esetében. Stein az 1890-es évektől kutatott, 1941-ben, nyolcvanhat évesen halt meg egy expedíciója során, Kabulban, a mai Afganisztánban van eltemetve. Nemzetközileg elismert tudós lett, Angliában lovaggá ütötték. Tisztességes magyar emberként – Ligeti Lajos tanárom sokat mesélt róla, mert ismerte –, évente hazajárt, és az MTA-ra hagyta a könyvtárát. Kiválóan beszélt magyarul, a régi, veretes, 19. századi stílusban, hiszen akkor járt iskolába.

Nagy Turkesztán-kutató volt, de sokat élt Indiában, Kasmírban. Legnagyobb felfedezése a híres tunhuangi lelet. Egész Kelet-Turkesztán és Tunhuang buddhista kolostora is Kínához tartozott. Stein évekig, több expedícióval kutatott ott, és hihetetlen szerencsével megtalált a kolostorban egy befallazott könyvtemetőt. Azokat a kéziratokat, amelyeket nem használtak, de tilos volt megsemmisíteni, ilyen könyvtemetőbe rejtették. Ehhez persze megfelelő klíma is kell, a sivatagos táj miatt a papír sokáig fennmarad. A nagy mennyiségű tárgyi anyagot, falfestményeket, szobrokat és több ezer kéziratot úgy tudta kihozni, hogy lepénzelt egy buddhista szerzetest. Az anyagok ma a British Museumban vannak.

Berlinben van viszont a világ legnagyobb uigur kéziratgyűjteménye, a turfáni lelet. Turfán kínai város, Turkesztán határán, ahol a 8. századtól a 15. századig különböző népek éltek, többek között az uigur törökök, akik magas szintű kultúrával, saját írással rendelkeztek. Elképesztő anyag maradt fenn, amely évszázadokig ismeretlen volt. A 19. század végén fedezték fel német-francia-orosz expedíciók. A berlini akadémia elsőrendű gyűjteményét feltették az internetre, több ezer lap, színes képek, szabad hozzáféréssel. A digitális kultúra nagy előnye, hogy nem kell elutazni a források kutatása miatt.

Törökországba 1973-ban jutottam ki először egy konferenciára, ahol előadást tartottam a türk feliratok témakörében. Első benyomásként az maradt meg bennem, hogy még láthattam a régi Isztambult. Ez ma már nincs meg, mert óriási modern nagyváros lett több, mint húsz mil-

lió lakossal. Akkor még élt valami a múlt varázsából, romantikájából, amelyet a Nobel-díjas író, Orhan Pamuk is átélt és megírt *Isztambul* című könyvében. Ma az Aranszartól a Boszporusz északi részéig terjeszkedik a város, nemcsak az európai, hanem az ázsiai rész felé is, a hatalmas peremvárosokkal együtt egy nagy konglomerátum. Akkor még nem volt híd Ázsia és Európa között, csak komppal, hajóval lehetett átkelni Üszküdarba. Ott teaárusok üvöltöztek, zajlott a nyüzsgő, keleties élet. Minden megtalálható, a hihetetlen pompa, gazdagság és a nyomor is. Isztambult a mai napig nagyon szeretem, ha gazdag lennék, vennék egy kis házat a Boszporusz partján, és minden évben fél évet ott élnék.

A konferenciákat annyira már nem kedvelem, mint régen, különösen a nagy létszámúakat. A workshop, ami ma divatban van, sokkal hatékonyabb: húsz-harminc ember összeül és beszélget a szakmájáról. Fiatalon sok konferenciára kell elmenni és létrehozni a jó tudományos és emberi kapcsolatokat. Ligeti mindig azt mondta:

– Tiszteld az öregeket, de csak a kortársaiddal barátkozz! Húsz év múlva ők lesznek a vezető professzorok.

A régi tudósok alig jutottak ki az eredeti helyszínekre. A két világháború között azonban rengeteg magyar tartózkodott Törökországban. Az új ország felépítésében Kemal Atatürk elnök tudatosan támaszkodott a nyugatra, nagy számban hívott magyar és német értelmiségiekre, például mérnökökre. A török meteorológia megalapítója is magyar volt, Réthly Antal meteorológus. Magyar tanszék működött az ankarai egyetemen, sok szép irodalmi művet fordítottak le a negyvenes években, így Jókait, Mikszáthot vagy Szabó Dezső *Elsodort faluját* is. Török egyetemista diákok tanultak nálunk, ide úgy jöttek, mint nyugatra.

Katival és Ákossal a kilencvenes években

Németh Gyula is a harmincas években gyűjtötte Vidinben a helyi törökök nyelvjárási emlékeit, s akkor ismerte meg tehetséges gyermekként a fiatal Hasan Erent, a későbbi professzort. Elhozta magával Magyarországra, Eren itt végezte az egyetemet, tanársegéd lett az ELTE-n, és csak 1948-ban, a politikai események hatására tért haza. Otthon professzor lett, a Török Nyelvudományi Társaság elnöke. Olyan tökéletesen, akcentus nélkül beszél magyarul, amit még külfölditől nem hallottam: nemcsak nyelvtanilag, hanem kiejtésben is. Ez a Magyarországon tanult török értelmiségi nemzedék lassan kihalt, és az aktív török-magyar kapcsolatok szüneteltek a második világháború után, a kommunizmus évtizedei alatt.

A törökök szeretnek minket, magyarokat. Számunkra furcsa dolog, de török-magyar barátságról beszélnek. Kevés hely van a világon, ahol ilyen jó szívvel fogadják a magyarokat, talán még a finnknél. Nemcsak a török értelmiség tud rólunk, hanem az átlagember is a bazárban. Persze nekik jobb történelmi emlékeik vannak, hiszen ők voltak a hódítók. De nyilván a 20. századi jó kapcsolatok is erősítették ezt a szimpátiát. Az Atatürk-i Törökország európai modernizációs programként teljes szakítást jelentett az oszmánli múlttal. Az első világháború után sok közös volt bennünk. Ők is területeket veszítettek, az összes környező ország rájuk ugrott, megszállták őket a görögök, az örmények, a franciák, az angolok. Mindenki kicsípett belőlük egy darabot – Isztambul például angol protektorátus lett –, Törökország mindössze egy kis csomó maradt volna Ankara környékén. Az 1920-as sèvres-i béke volt az ő Trianonjuk. Atatürk azonban nemet mondott, mert mögötte állt a hadsereg – nem úgy, mint nálunk, ahol a hadsereget hagyták szétszéledni –, és három évi kemény polgárháború eredményeképp kiűzték az idegen megszállókat. Ez nagy különbség volt köztük és köztünk: nekik volt egy Atatürkjük és megmaradt a hadseregük. Így megakadályozták az ország feldarabolását, kivívták a nemzeti függetlenségüket, és kikiáltották a köztársaságot. A neve is akkor lett Törökország, vagyis Törökország, 1920-ig Oszmán Birodalom volt. Atatürk más nemzetiségi politikát folytatott, mint mi. Azt mondta, mostantól kezdve új török államot építünk, és aki ebben él, az mind török nemzetiségű. Olyan típusú nacionalizmust valósított meg, ami a románokra jellemző. Lényege: egy ország, egy nép, egy nemzet. „Törökország a törököké” – hangzott a jelszó. Az, hogy pár millió kurd él ott, nem számít, ők is

török állampolgárok. Ugyanúgy, ahogy a székelyek román állampolgárok.

A szimpátia mellett is nagy a különbség a magyar és a török psziché között. Mi Mohács óta kesergünk a balsorsunkon, a törököknek viszont a történelmi emlékeztükben mélyen benne

Együtt a család Amerikában, a New York-i World Trade Center tetején

van, hogy nagy birodalmat alkottak. Ez egészen más mentalitás, és ma is így gondolkodnak. Regionális nagyhatalom akarnak lenni, és erre minden esélyük megvan. Fontos geostratégiai helyzetük miatt kellenek a NATO-nak is. Atatürk elég fiatalon meghalt, a harmincas évek végén, a képe, szobra mindennütt ott van ma is. Nehéz történelmi helyzetben az ország rendelkezett azzal a politikussal, akire szüksége volt. Utána leghűbb társa, Ismet İnönü vette át a hatalmat, ő lett a második köztársasági elnök. Sikertelenül megőrizniük a semlegességüket a második világháborúban, ami óriási szerencsájuk.

A magyar értelmiség legnagyobb részével együtt Vásáry István sem érzi jól magát a nyolcvanas évek gulyáskommunizmusában, a kádárizmus puha és hazug utolsó évtizedében. Azt, hogy ilyen közel a történelmi kataklizma, a Szovjetunó összeomlása, senki, még a legokosabbak sem sejtették. Aki teheti, elmegy innen, a disszidálás könnyebbé válik az utazási feltételek javulásával.

A rendszerváltás előtti években erős lazulás volt itthon – már lehetett ösztöndíjakat kapni –, de egyikünk sem sejtette a változásokat. A nyolcvanas évek elején irtózatossá éreztem az egész országtól, mintha iszapban tapodnánk, minden kilátás nélkül. Emlékszem, amikor 1985-ben újból megválasztották pártfőtitkárnak Kádárt, minden olyan poshadtnak, perspektíva nélkülinek tűnt. Úgy éreztem, el kell mennem innen hosszabb időre. Kap-tam egy ösztöndíjat Washingtonba, ekkor már nem az Országos Ösztöndíj Tanács döntött ilyen ügyekben. Egyenesen beadtam a pályázatomat a washingtoni Wilson Centerbe, egy ottani kutatóintézetbe. Elfogadták, nyilván azért, mert buktak az orosz történelemre

A megbízólevél átadása Turgut Özal török elnöknek

– a kremlinológia náluk külön szakma volt az oroszok miatt –, engem meg az Arany Horda érdekelt és a tatár korszak hatása az orosz történelemre. Tíz hónapot éltünk kint a családdal, 1988 novemberétől 1989 augusztus végéig. A fiaim akkor voltak kicsik, a nagyobbik ott kezdte az első elemi-

Nagyon jól éreztük magunkat, ha akkor nem jutok ki, ma más lenne a véleményem az USA-ról. Amerikának kétségtelenül sok jó oldala van, elsősorban a mindennapi élet simasága. Emlékszem, szorongó kelet-európaiként előre rágtam a körmöm a használtkocsi-vételtől, az átírástól, a forgalmitól. A police egy keleti számúra félelmet jelentett. Azt hittem, hetekig szórakoznak majd, mint itthon, ehhez képest fél óra alatt kezembe nyomták a kész rendszám táblát. Sokkoló élményként hatott. A mindennapi élet könnyebb, mint bárhol máshol, akár Európában is. Bár individualista világ, de mindenki segíti egymást. Megszokták az idegeket, sokan beszélnek akcentussal a nyelvet, de ez nem zavarja őket, minden arról szól, hogy integráljanak. Lakásbérletnél egy öreg hölgy segített, és mikor mondtam, hogy visszamegyünk Magyarországra, nem is értette. Amerikába csak az jön, aki itt marad, hiszen ez a világ közepe.

Mi csórók voltunk a nyolcvanas években. Egy zakóm volt, már foszlott az ujja, abban mentem ki, és rögtön kellett venni egy másikat. Bértünk egy lakást száz dollárért – az ösztöndíj havi három ezer volt –, ebből fényesen meg lehetett akkor élni. Vettünk egy használt autót, mert anélkül Amerikában nem lehet mozogni, és még annyit spóroltunk, hogy hazajövet átvehettük az első Zsigulinkat. Annyira más volt akkor a szemlélet, büszkén ültünk be az első kocsinkba, ma ezen már csak mosolygunk.

A tudományos munkában nagy élmény volt a Library of Congressben dolgozni. Sok cikkem született, és van egy óriási anyaggyűjteményem az 1552 előtti tatár eredetű orosz családok történetéről, aminek eddig halogattam a megírását. Ha lesz még rá időm, megcsinálom.

Utaztam Bostonba, Bloomingtonba, találkoztam magyar emigránsokkal is. Egy barátom révén ráakadtam egy csütörtöki kávéházi társaságra a washingtoni Rondo kávéházban, az ottani magyarok egy csoportjának találkozóhelyén. Ezek a magyarok, bármilyen régen emigráltak is, lélekben Magyarországon éltek. A szellemi atyja ennek a körnek Csicsery-Rónay István volt, volt kiskapós politikus, aki fiatalemberként még ismerte nagyapámat. A párt feldarabolása után 1947-ben, még idejében emigrált, és 1990-ig Amerikában élt, de főleg magyarokkal járt össze, magyar könyveket adott ki, angolul is magyar akcentussal beszélt. Anyai részről a Zichy-családból származott, a rendszerváltozás után kapták vissza a Zalában levő Zichy kúria egy részét. E körben mindenki ismerte és szerette Márai Sándort. Mái emlékszem arra a döbbenetre, amikor 1989 februárjában a Rondóban ültünk, és Csicsery-Rónay közölte a nemrég kapott hírt, hogy az író öngyilkos lett. Mondogatták, hogy várhatott volna még, egyszer talán hazajöhetett volna. Csicsery-Rónay ugyanazt vallotta, amit Márai: csak akkor jön haza Magyarországra, ha az oroszok kimennek. Nem sejtette akkor egyikünk sem, hogy ez hamarabb bekövetkezik, mint gondoltuk. Az orosz csapatok 1991 júniusi kivonulása után nem sokkal, 1992-ben visszatelepült Magyarországra, ahol még majdnem húsz évig élt, pár éve halt meg, kilencvennégy évesen.

Megszoktam, hogy a kutató útjaim végén itthon megállás nélkül úti jelentéseket körmöltünk. Washingtonban viszont azt mondták:

– Szabadon dolgozhatsz! A végén tartasz egy előadást, és írsz egy kétoldalas jelentést.

Nagy lelki felszabadulás volt az itt töltött időszak, nagyon pozitívan változott meg az Amerika-képem. Azóta ugyan ismét vannak kételyeim a világpolitikai szerepükre vonatkozóan, de az átlag amerikai csak azt érzi, hogy a világ leghatalmasabb és leggazdagabb országában él, ahol minden jól megy.

Ott éltük át 1989 tavaszán a magyarországi eseményeket, akkor már látszottak a komoly változások. Az amerikai tévé előtt ülve lélegzetvissza-

Magyar nagykövetség Ankarában
Michael Lake EU-misszióvezetővel és
Erdal İnönü miniszterelnökhelyettesével, 1994

fojtva néztük Nagy Imre újratemetését, ami még odakint, a külpolitikát igencsak negligáló amerikai csatornákon is hír volt. Akkor megfordult velem a világ. Korábban ugyanis annyira elegendő lett a kádárizmusból, amelyben az életem negyvenöt évét leélttem, hogy megfor-

dult a fejemben: kint kellene maradni a családommal. A jósorsom azonban megakadályozott ebben. Ez volt az első és utolsó megingásom e téren. Hamar rájöttem, hogy épp most, mikor javulnak a dolgok, nem léphetek le. Egyszer élhetem meg testközelben a történelmet, ezt nem lehet kihagyni.

Így augusztusban hazajöttünk, de a változások még nem következtek be. Nehezen álltam vissza, favágás volt az egyetemi munkám, rosszul éreztem magam. Már a megérkezés maga is rémálom volt. Tíz hónap washingtoni csillogás után megállt a taxi a Damjanich utcában, ahol akkor minden ház lepusztult, koszlott, az utcán kutyapiszok. Bemegyünk a házba, amelynek hatodik emeletén laktunk. Tábla fogadott: a lift nem működik. Mi pedig megrakva csomagokkal és két gyerekkel. Volt ugyan egy lift a másik lépcsőházban, ahol egy padlás átjárón lehetett átjutni a mi házunkba. Ott cipeltem a csomagokat és jajgattam:

– Tegnap még Amerikában voltunk, ma meg itt cigöljük a koszos padláson a cuccokat!

Olyan sokkot kaptam, legszívesebben fordultam volna vissza.

Nem emlékszem a hazajövetel utáni félévre egészen 1990 májusáig, a választásokig. Nagy sötétség honolt a fejemben, nem történt semmi, csak húztam az ígát, és rosszul éreztem magam a bőrömben. Hiába látszott, hogy készül az új világ, ekkor a régi már nem működött, az új még nem.

Örültem a választás eredményeinek, és reménykedtem, mint minden jóakarató ember az országban. Éreztem, ez történelmi korszak, olyan, ami száz évben egyszer adódik az ember életében.

Nem léptem be az MDF-be, bár sok barátom és ismerősöm ott volt, mind humán értelmiségiek. Persze, aki nem lépett közvetlenül a politika mezejére, az is egyértelműen az MDF-et támogatta. Volt egy baráti társaságunk a hetvenes évek második és a nyolcvanas évek első felében, nagyjából 1975 és 1985 között. Hadd említsem meg páruk nevét: Kiss Gy. Csaba, Szörényi László, Szegedy-Maszák Mihály, Kósa László, Kulcsár Szabó Ernő, Kodolányi Gyula, Gergely András, Jeszenszky Géza, Bálint Csanád. Nyolc éven keresztül havi rendszerességgel találkoztunk lakásokon, néha meghívtunk írókat, mint Csoóri Sándort, Tornai Józsefet, vagy a szellemi élet egy-egy jeles alakját, mint Jelenits István atyát a piaristáktól. Összejöveteleinket nyilván figyelték, de ezzel nem különösen törődtünk, csak arra figyeltünk, hogy ne egyszerre, csapatban távozzunk a találkozók végén. A rendszerváltozás után lehetőség lett volna, hogy megnézzük a dokumentumainkat a Történelmi Hivatalban, de én sohasem éltem ezzel a lehetőséggel. Lehet, hogy figyelt valaki minket, lehet, hogy jelentések is születtek, de ez utólag már nem érdekelt. Antall Józsefet korábban ismertem, mert első feleségem, Faludy Anikó a hetvenes években az Orvostörténeti Intézetben kezdett dolgozni, ahol Antall volt az igazgatóhelyettes, mert a névleges igazgató Schultheisz Emil egészségügyi miniszter volt, mellesleg Tardynak régi jó barátja — hát ilyen kicsi volt ez a „jó” Kádár-

Koszorúzás Atatürk mauzóleumánál
Jeszenszky Géza külügyminiszterrel, 1992

rendszer is. Persze Schultheisz csak a nevét és befolyását adta az intézménynek, a tényleges vezető Antall volt. Akkoriban többször beszélgettünk, kiscsodaként ismerte a nagyapámat, és mesélt az ő apjáról, id. Antall Józsefről, aki a lengyeleket mentette a második világháború alatt. Antall ez idő tájt egy oldalpályára került történész volt. Ki gondolta volna, hogy egyszer a

Nagykövetként Hüsamettin Cindoruknál, a Török Nagy Nemzetgyűlés elnökénél

szabad Magyarország első miniszterelnöke lesz! A rendszer bomlásának elindulásakor a kisgazdáknál orientálódott először, már csak családi hagyományból is, de hamar átment a dinamikusabb, új pártba, az MDF-be. Az ős MDF-esek végig bizalmatlanul, narodnyik ellenszenvvel tekintettek rá, mert túlságosan polgári és mérsékelt volt számukra. Sokszor szemére vetették, hogy kesztyűs kézzel bánik az ellenféllel. Nem tudjuk, mit kellett volna másképp csinálni. Az biztos, hogy a teljes kommunista elit átmentette a hatalmát a gazdaságba, amikor mi még azt sem tudtuk, mi az a privatizáció. Ilyen értelemben nyilván Antall is naiv volt, nem tudta, hogy ezekkel nem lehet úriemberként bánni. Összesen három év adatott neki a működésre. A rendszerváltás után akkor kerültünk újra kapcsolatba, amikor 1990-ben kineveztek isztambuli főkonzulnak. Elmentem hozzá bemutatkozó látogatásra, és úgy fogadott, mint régi ismerőst.

Az 1990-es választások után, júniusban kaptam egy telefont Jeszenszky Gézától, az új külügyminisztertől. Az egész külügy tele volt még a régi pártemberekkel, negyven év után másfajta politikai elitünk nem létezett. Szelíd tisztogatás vette kezdetét, csak fontos európai állomáshelyeken és ott váltották le a nagyköveteket, ahol lejártak a megbízatások. A miniszter azt mondta:

– Most jön haza az isztambuli főkonzul, nincs kedved elvállalni a posztot? Annyira meglepődtem, hogy gondolkodási időt kértem. A tudósi pályát felcserélni a diplomataéval nem könnyű. Nagy válaszütem elé érkeztem, de annyira nem jól éreztem magam itthon – a régi ELTE akkor összeomlóban volt az új világ küszöbén, és nem vágytam a megújuló egyetemi közéletbe bekapcsolódni –, hogy megbeszélve a feleségemmel, rövid idő után igent mondtam. Szerencsére nem kellett feladni a tudósi pályámat,

megtarthattam az egyetemi státuszomat. Mivel a feladat kapcsolatban állt az érdeklődési körömmel, és száz évben egyszer adódik ilyen alkalom, úgy gondoltam, meg kell próbálni. Kifejezetten optimista voltam, hogy ezt megérhettem negyvenöt évesen. Így lettem botcsinálta diplomata.

Háromoldalú szerződés keretében dolgoztam kint, vagyis nem léptem be a külügyminisztérium állományába, hanem kikértek az egyetemről külszolgálatra. Másképp nem is vállaltam volna. Hathetes felkészítést kaptunk, ez alatt végiglátogattam azokat az intézményeket, amelyeknek török kapcsolatai voltak. Rám fért a képzés, mert úgy mondtam igent, hogy azt sem tudtam, mit jelent az, hogy valaki főkonzul. Ha akkor rögtön a nagyköveti pozíciót ajánlják fel, valószínűleg nem vállaltam volna félelmemben; nem szeretek olyat csinálni, amihez nem értek. Törökországban a magyar nagykövetség Ankarában van. Olyan országokban azonban, ahol a fővárosnál gazdaságilag, kulturálisan jelentősebb nagyvárosok vannak, működik önálló főkonzulátus is. Ilyen volt Isztambulban. A török állammal való politikai kapcsolatokat a nagykövet tartja fenn, egy főkonzul elsősorban a gazdasági és kulturális kapcsolatokkal foglalkozik. Akkor sok filosz bekerült a külügybe, van, aki később kibukott, van, akiből vérbeli diplomata lett.

1990. augusztus végén mentünk ki a családdal. Ákos korábban, Amerikában csak hároméves volt, Isztambulban meg öt, úgyhogy vele nem volt probléma. Zoltán viszont Washingtonban végezte az első elemi, és kezdett jól beszélni angolul. Most meg nyolcévesen megint iskolát kellett váltani. Egy angol-török magániskolába íratuk be. Ákos angol óvodába járt, ahol egy valódi angol lány, Belinda dolgozott, ott szedte fel a remek kiejtését. Amikor otthon emlegettük Belindát – így, jó magyarosan, élhangsúllyal – ő rögtön kijavított minket Bö'линдára, hiszen az angolhangsúly a második szótagon van. A fiúkra persze az egyszerűbb török köznyelv is hamar ráragadt.

Küthayában, a Kossuth-ház avatásán
Ismet Güral tiszteletbeli konzullal

Egy új világ nyílt ki számomra, az első hónapok kemény munkával teltek. Úgy képzeltük, négy évig maradunk itt. Jó lakást bérelt nekünk a magyar állam a Bebek városrészben, egy Boszporusz-parti hegyoldalon. A kétemeletes villának egy emelete volt a mienk, szemben a csodálatos boszporuszi panoráma. Jó időben a teraszról az egész Boszporusz tárult elénk a sétahajókkal és a nagy olajszállítókkal. Ez a világ egyik legszebb helye. Budapestre emlékeztet, mert a város a nyolcvan kilométeres Boszporusz két partján fekszik. Az európai rész a dombos Budának felel meg, az ázsiai rész pedig a laposabb Pestnek.

A Boszporusznál fekvő nagyvárost számos néven ismerik. A szlávok Cárgrádnak, Császárvárosnak nevezik. A görögök és rómaiak korában Büzantion és Byzantium, de mindenekelőtt Constantinopolis, azaz Konstantinápoly, Konstantin császár városa, aki új birodalmi székhellyé tette Kr. u. 330-ban. Ezt a nevet a törökök is sokáig használták Konsztantinijje formában, az új Isztambul név mellett. Az Isztambul név vitatott eredetű. A legáltalánosabban elfogadott magyarázat: az *eisz tén polin*, a városba kifejezés a korabeli bizánci görög *sztinboli* kiejtéséből ered, amelyet a muzulmán hódítók kis-ázsiai görög szomszédjaiktól hallhattak.

Isztambul, a korábbi Bizánc 1453 óta volt az oszmán-törökök fővárosa, és csak. Atatürk helyezte át a fővárost Ankarába, 1923-ban. Az Oszmán Birodalomban ugyanis Isztambul földrajzilag középen feküdt, de mikor az új Törökország létrejött az első világháború után, az ország szélére szorult. Ezért keresett egy központi fekvésű helyet Anatóliában. Ankara képei a húszas évekből egy poros, anatóliai kisvárost mutatnak. Ebből lett egy világváros. Persze nem ment könnyen. A nyugati államok nagykövetségei mind az isztambuli csodálatos palotákban székeltek a Boszporusz partján, ezeket át kellett költöztetni. Nagyon vonakodtak, és csak 1930 és 1940 között költöztek át Ankarába, a török állam nyomására. Atatürk ingyen telkeket osztott, hogy ott építkezzenek. A magyar nagykövetség is ekkor került oda. Elegánsabban élt sokszor egy isztambuli főkonzul, mint az ankarai nagykövet. Mivel nem volt önálló külügyünk a Monarchiában, közös osztrák-magyar palota állt hajdan a Boszporusz partján, amelyet az első világháború, a Monarchia felbomlása után, a magyar állam bagóért eladott az osztrákoknak. Önálló állam lettünk, de Törökországban nem volt konzulátusunk, sem nagykövetségünk. Ankarában végül épült egy szép rezidenciánk, Isztambulban viszont mind a mai napig nincs

tulajdonunk. A hivatal és a lakás tehát nem esik egybe. Tudtam kutatni, de csak takaréklángon, mert arra nem volt idő, hogy leüljek cikkét írni. De azokat a forrásokat, amelyek csak ott találhatók, tanulmányoztam. Isztambulban van a világ legnagyobb iszlám kéziratgyűjteménye a Szülejmánije Könyvtárban, több mint kétszázezer oklevél és kézirat arab, perzsa és török nyelven.

A feleségem egyedüli feladata a reprezentálás volt, meghívások, vacsorák, jótekingodások, diplomatafeleségek összejövetele. Katalin ebbe gyorsan beletanult, a jót hamar meg lehet szokni. Életében először kiszolgálták. A vacsora nem abból állt, mint nálunk, hogy előtte másfél napig dolgozik a nő. Megszerette a törököket, és megtanulta az utcanyelvet, például több fűszernevet ismer, mint én, és remekül tud török ételeket főzni. Tudatában voltam, olyan helyre megyek, ahol bárki jelenthet oda-vissza. Annyival könnyebb volt a helyzet, hogy nem ellenséges országot képviseltem, hanem a nagyvilág vérkeringésébe tartoztunk már. Isztambulban egy korszakváltáskor lehettem. Történelmi helyzetben volt Magyarország és a világ is. Egy táborba kerültünk Törökországgal, mert mi később beléptünk a NATO-ba, és vártuk az EU-csatlakozást. Olyan jókedvű és optimista volt akkor a világ. Egyértelműen azt hittük, jobb lesz.

Isztambul tele van magyar emlékekkel. A protestáns temető Ferikőyben történelmi kegyhegy, ahol sok magyar nyugszik a Rákóczi- és Kossuth-féle emigrációból. Hat állam tartotta fenn, köztük Magyarország. A szocializmus idején azonban, az összes többi fenntartó nyugati ország volt, kiléptünk a vezetői konzorciumból. A rendszerváltás után viszont lehetővé vált ismét, hogy Magyarország isztambuli főkonzulként vegyen részt ebben a konzorciumban, amely a temető gondnokságát látta el. Úgy éreztem, ezzel a gesztussal most térünk vissza újra Európába. 1991. március 15-én, hosszú idő után ismét koszorúzhattam a magyarság nevében, és azóta minden évben a főkonzul ott van az ünnepen. Ezen az első alkalmon meghatódtam, noha nem vagyok harsány hazafi. A koszorúzásnál ugyanis megjelent az isztambuli török tűzoltó zenekar, szép egyenruhában, és elfújták a magyar és a török himnusz. Mindezt azért teszik, mert egy nagy hazafink nyugszik Ferikőyben, igaz a protestáns temetővel szemben a katolikus részben: Széchenyi Ödön, a legnagyobb magyar fia, aki Törökországba ment, és létrehozta az isztambuli tűzoltóságot. Szecsin

pasa, ahogy a törökök hívták, tábornoki rangot kapott, de nem kellett áttérnie az iszlámra, mint a legtöbb magyar emigrált tábornokunknak. A törökök a mai napig úgy tisztelik, mint a török tűzoltóság megalapítóját, a Tűzoltó Múzeumban külön szoba van emlékének szentelve.

Ha már a magyar emlékeknél tartunk, a protestáns temetőben nyugszik Kossuth törökországi tolmácsa, Cseh Imre és számos 1849-es emigráns. Kossuthot internálták kíséretével együtt Kütahyába, Anatólia közepébe, hogy ne tudjon kapcsolatot találni a külfölddel. Rákóczi pedig Rodostóban, a mai Tekirdağban halt meg. Tekirdağ és Kütahya, az ott lévő Rákóczi- és Kossuth-házzal, két magyar történelmi emlékhely. Ezekben a városokban ma Magyarországnak török tiszteletbeli konzulátusa működik. A tiszteletbeli nem azt jelenti, hogy az illető a küldő ország hivatalnok, hanem egy helyi tekintélyes polgárt választanak meg. Isztambuli főkonzul koromban avatták fel a rodostóit. Kütahyában a város egyik leggazdagabb embere látja el ezt a tiszteletbeli funkciót, ővé a legismertebb porcelángyár, a Güral Porselen, ami olyan híres, mint nálunk Hollóháza. Rodostóban van egy, ma már nyugdíjas török üzletember, aki már azelőtt törődött a Rákóczi-házzal, 1991 óta pedig ellátja ezt a tisztséget. Az egész környéken sokáig fennálltak eredeti formájukban a különleges, faberakásos házak, amelyek azonban egyre inkább kezdtek pusztulni. Rákóczié csodálatos módon fennmaradt. Az első világháború előtt díszkiadásban jelentek meg Mikes levelei, ebben színes rajzokat közöltek a házról. 1906-ban hozták haza Rákóczi hamvait. Őt és az édesanyját, Zrínyi Ilonát a kassai dómba vitték – akkor még nem sejtette senki, hogy pár év múlva ez már nem lesz Magyarország –, Thökölyt pedig ezzel egy időben a szülőhelyére, a késmárki evangélikus templomba. A házaspárt az izmiti örmény temetőből szállították haza, ma már ebben a török városban is nyílt tiszteletbeli konzulátus és Thököly Múzeum.

Külön történet, kiből mi lett az 1849-es emigráció tagjai közül. A főtisztok egy részét, aki felvette az iszlámot, beosztották a török hadseregbe, magas ranggal. Így a lengyel Bem apó pasa lett, és aleppói kormányzóként halt meg, ötvenhat évesen. Mikor pár éve hazavitték a hamvait, kisebbfajta botrány lett belőle Lengyelországban. A katolikus klérus nem engedte, hogy egy muszlimot, egy aposztatát szentelt földbe tegyenek. Zseniális megoldást találtak ki: Tarnówbán, a szülőföldjén, egy emlékmű közepébe helyezték az urnát, vagyis a földdel nem érintkezik.

Még egy nagy halottja van a magyar emigrációnak, Guyon Richard, a skótból magyarrá lett tábornok. Az ázsiai részen, az angol temetőben van eltemetve, a Haydarpaşában. Ez a helység volt az Anatóliából jövő vasút utolsó állomása, ahol ki kellett szállni, és áthajózni az európai részre, ahol a Sirkeci állomásra indultak a vonatok Európába, többek között a híres Orient Express. Ez most is így működik, vonat nem jár át az új boszporuszi hidakon.

Azt hittem, Isztambulban töltöm ki a négy évemet, de kevesebb, mint egy éven belül értesítettek, hogy az ankarai nagykövet nyugdíjba megy, és engem jelölnek új nagykövetnek. Ekkor már bizonyos diplomáciai tapasztalattal a hátam mögött, nem ijedtem meg, és vállaltam a megbízást, bár a nagyon megszeretett Isztambult nehéz szívvel hagytam ott. A nyári szabadság után, 1991 őszétől Ankarában lettem magyar nagykövet 1995-ig. Isztambul persze nagyszerű hely volt, de igazából a külpolitika és a nemzetközi kapcsolatok Ankarában zajlanak, és ez vonzott. A török hatóságok nehezen fogták fel és lassan álltak át, hogy Magyarország már nem politikai ellenség. Néhány évig eltartott, míg mindenki fejében a helyére került, hogy egy „táborban” vagyunk már, és ez épp az én időmben kezdődött. Egyébként a törökök rendkívül nyíltak és keletien udvariasak. A kommunikáció nem okozott gondot velük, főleg ha törökül beszélünk. A törökök, akárcsak a magyarok is, örülnek, ha anyanyelvükön szólal meg egy idegen, a nyugati diplomaták közül kevesen beszéltek törökül.

A Szigeti veszedelem című eposzt minden magyar iskolás ismeri. Ebben a kései utód dédunoka, Zrínyi Miklós írja meg nagy elődjének, Szigetvár védőjének hősiességét és halálát. Azt is tanultuk a magyar történelemben, hogy a török szultán, Szulejmán ott halt meg Szigetvár falai előtt, de ezt a tényt nem merték elmondani a katonáknak, nehogy félbe hagyják az ostromot. Lehet, hogy legenda, de lehet, hogy tipikus valóság az – Bernard Lewis könyve ez utóbbinak tartja –, hogy a szultánt bebalzsamozták, és hordszékben vitték körbe a táborban, hogy ne derüljön ki a halála.

A kilencvenes években tizedannyi török-magyar kapcsolat létezett, mint napjainkban. Az elmúlt huszonöt évben megugrott a számuk. Az együttműködésnek magam is egyik előmozdítója voltam. Nagykövetségem alatt, 1994 őszén adták át a török-magyar barátság emlékparkját Szigetváron, a magyar és a török államelnök közreműködésével. Azért lett Szigetvár a helyszín, mert a legnagyobb szultánjuk, Szulejmán ott halt meg, ott is temették el, csak a szíve került a Szulejmánije dzsámiba. Az idén ötszáz

éve született uralkodójuk az oszmán történelem legnagyobb alakja. Fenségesnek is hívják, az ő korszaka a birodalom fénykora. Hetvenéves koráig élt, ami akkor magas kornak számított, és természetes halállal halt meg, ami szintén ritka volt. Személyesen részt vett a szigetvári ostromban, de még a vár bevétele előtt meghalt, ezt a tényt azonban nem mondták el a katonáknak, nehogy szétszéledjenek. A halálára csak Zrínyi kirohanása után derült fény. A sírjának persze nincs nyoma, valószínűleg már nem lehet megtalálni. A törököknek ezért fontos ez a helyszín. Ráadásul stratégiai fontos ütközet volt, fontosabb, mint Eger megvívása, ami csak Gárdonyinál kap akkora hangsúlyt.

A török-magyar barátságpark avatását – nyilván a nem túl régi Szovjet-Magyar Baráti Társaság akusztikája miatt – Magyarországon prominens emberek is elleneztek, számos újságcikk támadta azzal, hogy Sztálin után már Szulejmánt is ünnepeljük. Végül a reálpolitika győzött, a megbékélés egy ötszáz évvel ezelőtti esemény felett. Az emlékmű nem deheroizálja a történelmet, sőt a két egykori ellenfél egymás mellett áll. Zrínyit tanítják a török iskolákban, mint vitéz ellenfelet. Mindez nem sérti a magyar nemzeti öntudatot, de szimbolikus kifejezése a jelenlegi török-magyar kapcsolatainknak. Manapság szerencsére már más az akusztikája a dolgoknak. A magyar történelemben túl van dimenzionálva Mohács, már maga a szó is, mohácsi vész egyfajta pesszimista életérzést sugall, amit az irodalmunk tovább erősített. A történeti szakirodalom mohácsi csatának fogalmazza. Idén is lesznek ünnepségek Szigetváron, Szulejmán születésének ötszáz éves évfordulója alkalmából. A testvérvárosuk Trabzon, a Fekete-tenger partján, ahol a szultán született.

1994 tavaszán történt a kormányváltás. Mikor hazajöttem a nyári szabadságra, akkor nevezték ki az új kulturális minisztert, hadd ne kelljen megörökíteni a nevét, mert nem állt a helyzet magaslatán. Mivel török részről vártuk az avatásra Demirel köztársasági elnököt, eljött Göncz Árpád is, az akkori magyar elnök, aki nagy népszerűségnek örvendett. A török kultuszminiszter is jelezte érkezését, ilyenkor a protokoll szerint mindkét félnek ott kell lennie. A mi szabaddemokrata új miniszterünk azonban kijelentette, hogy nem ér rá részt venni az ünnepségen. Akkor ki nem törölhető benyomást kaptam egyes politikusok teljes inkompetenciájáról. Szerencsére felsőbb fórumról rászóltak, és végül el kellett jönnie. Akkor

kezdődött az a folyamat, amelynek következtében szoros gazdasági és kulturális kapcsolatban állunk a mai Törökországgal.

A törökök tudták, hogy a szigetvári emlékpark létrehozása nagy dolog, magyar részről igazi gesztus volt, ezért cserébe felajánlották, hogy biztosítanak helyet egy isztambuli magyar intézet számára. Katona Tamás történész, az Antall-kormány külügyi államtitkára és mások is támogatták az Intézet létrejöttét, mégsem lett belőle semmi. Pedig szükség lett volna rá a török-magyar kapcsolatok kutatása miatt. Korábban, 1916-ban alakult meg a Konstantinápolyi Magyar Intézet, ami a Monarchia szétesése után sajnos megszűnt. Tipikus magyar történet, miért nem jött létre újra. A török kultuszminiszter ki is jelölte Isztambulban az egyik legszebb szultáni palotát, a Yildiz szerájt, ahol a magyar állam több szobát bérelhetett volna, jelképes összegért. A Yildizben ma is kulturális intézetek vannak, és itt kaphatott volna helyet az új magyar intézet. Azon bukott meg a dolog, hogy a kormányváltás után a kulturális tárcát megkapó szabaddemokrata vezetést egyáltalán nem érdekelték a török kapcsolatok. A már előbb említett kulturális miniszter lesöpörte az asztalról az egész javaslatot. Megmondta: a prioritás Amerika, Anglia, nem érdekli őket Törökország. Most két éve Recep Tayyip Erdoğan és Orbán Viktor megállapodásában az egyik pont végre a Magyar Kulturális Intézet kialakítása volt, amelyhez adtak is egy helyiséget a törökök. Idén nyártól kezdve végre igazgatója is van az intézetnek, és nagyon remélem, hogy jól működik majd, és tovább fennáll, mint az első, amelyet elsodort a világháború.

Ankarában négy évet töltöttem nagykövetségként. A családot is átvittem Isztambulból, a gyerekeket másik iskolába, a kisebbik ott kezdte el az elemi. Problémát jelentett az iskola, mert akkor még nem fizette a minisztérium az angol nyelvű iskolát, ami horribilis összeg volt. Ezért az ankarai pakisztáni angol iskolába járt mind a két fiam. Igaz, kicsit indiai kiejtéssel beszéltek, de jól, és a pakisztáni himnusz mai napig fűjják, bár nem ez volt a fő hozadéka az iskolának.

Szakmailag értékes négy évem volt az ankarai. Bekerültem az igazi diplomavilágba, amelyet addig nem nagyon ismertem. A nagykövet hivatalnok, és nem térhet el attól az irányvonalától, amit a külügyminisztérium meghatároz. Itt az egyéni ötleteknek nincs helye, az ember személyes képességeivel csak annyit tud elérni, hogy a kellemetlen lépéseket becsó-

magolja. Mivel tudtam törökül, jó kapcsolatba kerültem velük, mert az ilyet méltányolják. A diplomataságba már elkezdtem beletanulni Isztambulban főkonzulként, de az igazi iskola és gyakorló terep Ankara volt. A diplomata életében a gyakori fogadások, meghívások, látogatások csak a kellemesnek tűnő felszínt jelentik, a lényegi munka nem itt zajlott.

Ankarában a magyar rezidencia egy kisebb villa volt, és külön épületet bérelt a magyar állam a hivatal számára. A főváros közepét szeli ketté az Atatürk bulvár, ami a harmincas évektől lett a követségi negyed. Egymás mellett sorakoznak az amerikai, német, olasz, bolgár, egyiptomi, magyar és francia követségi épületek, hatalmas kertekkel övezve. A magyar követségi épületek között az egyik legszebb az ankarai magyar rezidencia. A hivatal onnan húsz perc autóút volt. Később ez a kis villa étteremként működött, mikor tíz év múlva visszalátogattam, beültem az előző „munkahelyemre”, és egy jó kebabot ettem – ez a világ mulandóságának a jele. Szeretem a török konyhát, ami mediterránként az egyik legjobb a világon. Számomra a francia, az olasz és a török viszi el a pálmát. A francia nem terjedt el Európában, az olasz viszont igen. A közel-keletiek közül a török a legjobb és a legegészségesebb: rengeteg salátát, zöldséget, rizst esznek. Szeretem az édességeiket is, a baklava a kedvencem, dióval vagy pisztáciával töltve, amiből vagy húsz fajta létezik. Nem mézből, hanem cukorszirupból készül. Budapesten sajnos, nincs minőségi török étterem, csak több száz gyorstalpaló, mert a törökök alkalmazkodnak a magyar ízléshez, így épp az vész el, ami jóvá teszi a keleti kosztot.

Elláttam kulturális feladatokat is, főleg kiállítások kapcsán, de írókkal nem találkoztam, inkább üzletemberekkel tárgyaltam. A rendszerváltás utáni első öt évben az új Magyarországot kellett bemutatni a törököknek, és a szimpátiájukat erősíteni. Ankarában a gazdasági és kulturális kapcsolatok új megalapozásán dolgoztam. A diplomáciában a magas rangú politikus látogatása fontos esemény, és jelzi a két ország kapcsolatainak szintjét. Antall József, aki szimpatizált a török vonallal, előbb-utóbb biztosan eljött volna, de a betegsége megakadályozta ebben. Járt viszont Ankarában Szabad György, az országgyűlés elnöke, Andrásfalvy Bertalan kulturális miniszter, Jeszenszky Géza külügyminiszter, Boross Péter belügyminiszter. Ilyenkor a nagykövetnek végig kísérnie kell a delegációt, mintegy az anyaország külföldi házigazdjaként. Van egy-két emlékeze-

tes emlékem ezekről az eseményekről. Emlékszem, hogy Boross Péter belügyminiszter a magyar honvédség egy háború előtti, teljesen elavult katonai gépén, amelyet nem sokkal később kimustráltak, a Hány Lászlón érkezett Ankarába. Vártuk a repülőtérén, török hivatalnokok és magyar diplomaták. Nemsokára leszállt egy kávédaráló, amiről senki nem gondolta, hogy ez a magyar kormány gépe. Kiderült, hátul nyílik, úgyhogy rossz helyre tették a vörös szőnyeget, amit gyorsan hátra kellett vinni. A gép azonban olyan levegőt kavart, hogy a szőnyeg feltekeredett, mint a keleti mesében a repülő szőnyeg – ez a tragikomikus helyzet szomorúan példázta, hogy igencsak szegény volt az eklézsia, azaz a magyar állam a rendszerváltás első éveiben. Később egyszer nekem is fel kellett ülnöm erre a gépre. Négy pilóta és navigátor vezette, és húsz utas fért rá. A felhők alatt repültünk, így a Budapest–Isztambul távolság négy óráig tartott, de legalább láttuk a Balkánt. Hobbigépnek jó lett volna, de nem a kormány különjáratának. Ezek a kezdet nehézségei voltak. Odakint tudtam meg a miniszterelnökünk halálhírét. Antall Józsefet akkor láttam utoljára, amikor a török külügyminiszter járt Magyarországon, 1992-ben. Megsirattuk, mert éreztük a dolog tragédiáját, hiszen Magyarország most kezdett volna talpra állni. Tudtuk, hogy fél év múlva vége lesz mindennek, éreztük a közhangulat romlását, várható volt a szocialista visszarendeződés. Csak azt nem tudtuk, hogy ennyire elsöprő lesz a győzelmük. Már 1990 őszén csomagoltam, hogy jövök haza Isztambulból, mert a taxis sztrájk idején úgy éreztem, megbuktatják a kormányt. Ez szervezett dolog, előre elkészített puccs volt – ilyen nincs, hogy magától egy perc alatt összeáll több ezer taxis! – az SZDSZ nyilván nem nyugodott bele a választási kudarcba. 1994-ben még volt egy évem hátra nagykövetként. Májusban alakult az új kormány, lélekben fel voltam készülve, hogy visszahívják, ahogy voltak is személyi konzekvenciák a fontosabb helyeken. Ankara nem tartozott közéjük. Nyáron, a nagyköveti értekezlet után Kovács László külügyminiszter közölte velem:

– Van még egy évéd, kitöltheted!

Még egyszer megtörtént velem ugyanez később Teheránban. Bár sem Ankara, sem Teherán nem volt olyan fontos az akkori magyar külpolitikának, hogy visszahívják az előző kormány által kinevezett nagykövetet, mégis méltányoltam, és ma is jó szívvel gondolok vissza Kovács gesztusá-

ra. Kapcsolatban álltam a Török Nyelvtudományi Társasággal és a Török Történettudományi Társasággal. Sokszor hívtam meg filológusokat, történészeket vacsorára, ez volt az a rétegtársaság, ahol igazán otthon éreztem magam. Néha elmerészkedtem a könyvtárba, de csak takaréklángon kutathattam. Persze egy év sem maradt publikáció nélkül, írtam cikkeket, mivel vissza akartam térni az eredeti szakmámhoz. Nagyon hamar rájöttem, hogy a diplomáciában egy perc alatt az utcára kerülhet az ember, elég hozzá egy politikai változás. Végül is mindig epizódnak tekintettem az életemben ezt a munkát, ami szép volt, jó volt, elég volt.

1995 nyarán költöztünk haza a családdal. Az egyetemen várt az állásom, 1996-ban neveztek ki egyetemi tanárnak. Nem volt furcsa visszaállni a régi életformára, hiszen lélekben sosem léptem ki belőle igazán. Nincs bennem hatalomvágy – ezért sem vagyok politikusnak való –, a hatalomtól nem szédültem meg. A török tanszéken dolgoztam a török misszió előtt és most utána is. Úgy gondoltam, teljes őszinteséggel, hogy vége a diplomata epizódnak az életemben.

Ankara után tehát visszamentem az egyetemre. A török tanszék a Pesti Barnabás utcában, a hajdani piarista rendházban működött az ötvenes évektől egészen a nyolcvanas évekig. Ekkor a karokat széttelepítették, mi az Izabella utcai épületbe kerültünk, az angol tanszék az Ajtósi Dürer sorba. Aztán megszületett a döntés, hogy a hajdani TTK Múzeum utcai és Puskin utcai részébe kerül az ELTE, de ez lassan ment. 1990-ben jöttünk át ide, de csak 2000-ben foglalta el az összes tanszék a hajdani Természettudományi Kar épületeit. Szép lett a kampusz, jól helyreállították. A mi épületünk volt Eötvös Loránd fizikai intézete, itt is lakott az első emeleten, nagyon örültünk, hogy ebbe a kicsi, de szép épületbe kerültünk.

Östörténeti tények és hiedelmek

*„Jól tudjuk, hogy e széles világon
a törökön kívül más barátunk nincs.”*

(Mikszáth Kálmán)

A magyar nyelv finnugor eredetét a turkológusok sem vonják kétségbe. A magyar etnogenezisnek központi része, hogy amikor a magyarság a honfoglaláskor megjelenik a történelem színpadán, valójában egy nomád törzsszövetség tűnik fel, amelyik kinézetre teljesen törökös, azonban finnugor nyelven beszél. Ezt a bizánci és muszlim forrásokból egyaránt tudjuk. A magyar őstörténetnek fő kérdése – ezt boncolja Németh Gyula könyve is –, hogy a nyelv és az etnikai eredet két különböző dolog. Ezt a közvélemény sokszor nem akarja felfogni, pedig elég egyszerű. Míg a nyelv kontinuus lehet, az etnikum szinte teljesen kicserélődhet. A magyar azt jelenti: egy nyelven beszélünk és elfogadjuk a magyaroknak nevezett kultúrát. Egy nemzethez tartozni elsősorban nem etnikai származást jelent, hanem tudatos vállalást. Elfogadok egy közösséget, annak jó és rossz hagyományaival együtt és azzal érzelmileg azonosulok. A legfontosabb a nyelv és a kultúra elfogadása, ez az asszimiláció alapja. Egy kívülről jövő e kettő révén válik új közösségének tagjává. Amit tudunk a 896 előtti magyar történelemből: a magyar törzsszövetség a 9. században a Fekete tengertől északra lévő Etelközbe került. Hogy mikor, honnan és hogyan, ez alapkérdése az őstörténetnek. A nyelvészek szerint a nyelvünk körülbelül háromezer évvel ezelőtt önállósodott, az első ezerötyszáz évről semmit sem tudunk. A magyarság évszázadokig az eurázsiai steppevidék nyugati részén élt, így kapcsolódik Belső-Ázsia történelméhez. Legközelebbi nyelvi rokonai az obi-ugor néven emlegetett vogulok és osztjákok, ma is létező, két kis nyugat-szibériai nép. Valamikor tehát a magyarok és az obi-ugorok ősei egy nyelvet beszéltek. Az ugor ősnép a Középső- és Dél-Urál vidékén élt, halászattal és vadászattal foglalkozott, ismerte a lovat és a kutyát. A ló és az eb megfelelője létezik a vogulban és az osztjákban is. Ez a nyelvi egység a Kr. e. első évezredben bomolhatott fel. A magyarság önálló élete során, a ligetes steppe vidékén lett állattartó nomád nép, majd később török nyelvű törzsekkel és népekkel került kapcsolatba, és révükön ismerkedett meg a magasabb szintű állattartással. Mintegy háromszáz olyan alapvető szavunk van ma is,

Az ELTE-n: Mezey Barna dékán, Szabó Miklós rektor, Kiss Ádám dékán, én pedig dékánhelyettes, 1996

amelyet a honfoglalás előtt vettünk át török nyelvekből. Ilyen számos növény- és állatnév: gyümölcs, som, kőris, búza, árpa, alma, ökör, bika, barom, kecske.

Ezek a török szavak csuvasos jellegűek, ami azt jelenti, hogy valamilyen ogur-bolgár nyelvből kerültek át a magyarba. Az

első biztosan török nyelvű nép Európában a 463-ban, a Volgától nyugatra megjelent ogur-bolgár törökség. A magyarok idegen nyelvi elnevezése, az Ungar(us) is egyértelműen bolgár-török kapcsolatra mutat. E név egy *ongur* alakra megy vissza, amely az *onogur* népnévnek az átvétele. Minket Bizánc, a szlávok, majd egész Európa ezen a néven ismert meg. A magyarságnak tehát valamilyen kapcsolatban kellett lennie az onogurokkal. De semmi támpontunk nincs, hogy az onogur név mögött mikortól sejtünk magyarokat. Egy nagyon elterjedt nézet szerint, melyet Németh Gyula fejtett ki könyvében, a priszkoszi népvándorlás onogurjai közt már voltak magyarok. Eszerint a magyarok Nyugat-Szibériából a 460-as években, az ogur népek társaságában jöttek volna a Kaukázus északi részére, ahol a 7. században a Bolgár Birodalom virágzott. Ez az úgynevezett „kaukázusi őshaza” lett volna a lakhelyük négyszáz évig, majd 896-ban megjelentek a Kárpát-medencében.

E szép őstörténeti konstrukció ellen több tény szól. Az onogur népnév megléte nem elég bizonyíték arra, hogy magyarokat takar. A magyarság legközelebbi nyelvrokoni, az obi-ugorok még egy évezredig az Urál európai oldalán maradtak. Miért keltek volna át tehát az Urálon? A nyugat-szibériai őshazát és az ogur vándorlásban való magyar részvételt tehát törölhetjük az őstörténeti hipotézisek sorából. Az ugarságból kivált magyarok a Káma-Urál vidéken élhettek, ahol bolgárokkal kerültek kapcsolatba.

A magyar nyelv alán jövevényszavai azt jelzik, hogy az 5. század után a magyarság a Káma vidékéről délnyugatra, a Volga és Don közé vándorolt. Ez az a terület, ahová még elért a bolgár és alán hatás. A magyarok egyik ága a Volga jobb partján, nagyjából a mai mordvin és csuvas területen élhetett, őket találta meg Julianus barát a 13. században. Túléltek a mongol támadást, de később fokozatosan beolvadtak a környező népekbe, és a terjeszkedő orosz állam fennhatósága alá kerültek.

Kétségtelen tény, hogy a magyarság keletről jött, ezt a származástudatot mindig is őrizte. Ezért indult útnak Julianus 1235-ben, és találta meg a magyarok egy csoportját a Volga vidékén. Az ő híradását, a nagy értékű Riccardus-jelentést hosszú évszázadokra elfelejtik, míg 1695-ben Cseles Márton magyar jezsuita meg nem találja a Vatikánban, és le nem másolja. Cseles Márton a magyar történeti forráskutatás úttörője és korai robotosa, akinek szorgos gyűjtése később beépül Pray György 18. századi történetíró munkásságába.

A magyaroknak tehát az onogur névre visszamenő (H)ungarus nevét azzal magyarázzák, hogy ha nem is 460 tájt, de később kapcsolatba kerültek onogur-bolgár csoporttal. Bíborbanszületett Konstantin császár, akinek a 9-10. századi Kelet-Európa etnikai leírását köszönhetjük, megemlíti a magyarokat. Azt írja, mielőtt a Kárpát-medencébe jöttek, egy részük Perzsiában telepedett le, ezeket ő szavirnak hívja, más részük Etelközbe ment, ahol akkor a besenyők laktak, kazár fennhatóság alatt. A magyarokra használt onogur, szavir és türk elnevezés a régi iszlám forrásokban a politikai kapcsolatokra utal. Mint forró kohóban keveredett a délre szakadt finnugor nyelvű magyarság évszázadokig a szavirokkal, onogurokkal, kazárokkal, míg végül a 9. században önállósult. Attól kezdve saját nevén, a magyaron tűnik fel a muszlim forrásokban. Konstantin császár elbeszéléséből úgy tűnik, egészen sokáig, a honfoglalást elindító besenyő támadásig a magyarok kazár függésben éltek. Ennek emléke: a magyarokat a bizánciak türköknek nevezik, mivel a kazár dinasztia türk eredetű volt. Konstantin arról is hírt ad, hogy a kavár törzs egy része fellázad a kazárok ellen, átállt a magyarokhoz, megtanult magyarul, és őket is megtanították saját török nyelvükre. Így világossá válik, hogyan olvadtak be török népcsoportok a magyarokba. Régi török jövevényszavaink nagy mennyisége azt erősíti, hogy a finnugor eredetű magyarok és a török nyelvű népcsoportok között tartós szimbio-

zis létezett, melyet évszázadokig a kétnyelvűség jellemzett. Ilyen méretű nyelvi hatást ugyanis nem lehet másképp elképzelni. Egy török állattartó törzs biztosan együtt élt a magyarsággal hosszú ideig, hiszen háromszáz alapszavunk ebből az időből származik. A nyelvünk finnugor alapú, de keveredett török-iráni elemekkel, és a 10. századtól kezdve bejöttek a szláv jövevényszavak. A török hatás nemcsak nyelvi tény, hanem egy kulturális és társadalmi hatás jelzője is. A magyar nép őstörténetének tehát két legfontosabb szála a finnugor és a török. E kettőből, sok más hatást integrálva lett az egyedi magyar ötvözet.

Örkény István frappáns egypercese, a *Nézzünk bizakodva a jövőbe!* leleplezi azt a magyar nacionalizmust, ami mindig is túltengett bennünk. A magyar őstörténet ugyanis több ezer éves múltat vizionál, és a legvadabb elképzelések vannak ma is divatban a dilettánsok jóvoltából, akik szerint az etruszkoktól az inkákig mindenki magyar volt. Ezt figurazza ki Örkény: „Le sem lehet írni, milyen jó dolog lesz akkor magyarnak lenni!... Véget ér az ezeréves pechszéria... Elég talán annyit mondani, hogy a „magyar” szó – potom 115 év alatt – igévé változik, mely addigra minden élő nyelvbe felszívódik, méghozzá kellemes jelentéstartalommal... ”Én magyarok, te magyarsz, ő magyarik” (mert ikes lesz az ige) hét civilizált nyelven azt jelenti majd: „Ropogós kacsasültet eszem (eszél, eszik) idei uborkasalátával, miközben Yehudi Menuhin a *Csak egy kislányt húzza a fülembe.*” Az őstörténetben sok dilettáns nézet uralkodik, a legvadabb elképzelések léteznek a suméroktól az etruszkokig, amelyeknek semmi alapja nincs. Sok variáció kering a laikusok körében, mert a fantázia szabadon szárnyalhat.

Anyámmal, Kati lányommal és első unokámmal

már a 7. század végén. Tehát már kétszáz évvel előbb itt voltunk, és ez a magyarázata annak is, hogy a nyelv fennmaradt kétezer évig. Mikor Árpád magyarjai bejöttek, gyéren lakott, nem szervezett területet találtak itt, némi szláv lakossággal, amelyik elmagyarosodott. László Gyula elmélete ezt a tényt is megmagyarázná. Nem elképzelhetetlen, hogy a régészeti leletek mindezt később majd igazolják. Eddig is előkerültek a későavar korból rovásírásos emlékeink. Az egyiket mindenki ismeri, a híres nagyszentmiklósi kincs felirata, a másik a szarvasi csont tűtartó, amely nem olyan régen került elő. Lyukas, téglalap alakú és mind a négy oldalán ugyanazzal az ábécével van teleírva, mint a nagyszentmiklósi kincs. Ha még egy ilyen előkerülne, talán előbbre lennénk. Ahogy a rosetti kő megfejtése hozzásegített az egyiptomi hieroglifák értéséhez, ez megismétlődhet a ma még megfejtetlen rovásírással kapcsolatban. Ha egy jó bilingvis lelet előkerül – a régészetben sok múlik a szerencsén –, elősegítheti a megfejtést.

Az elmúlt harmincöt évben főleg a mongol birodalommal foglalkoztam, de mindig fenntartottam azt a szálát, ami elindított a tudományban: a magyar vonatkozású őstörténet. Az első tizenöt évemben többet írtam ebben a témakörben, amely összegyűjtve *Magyar őshazák és magyar őstörténetek* címmel a Balassi Kiadónál jelent meg 2008-ban. A magyar őstörténet csak minket érdekel, de minket aztán nagyon – ez az, ami kicsit megijesztett. Magyarországon minden második ember műkedvelő őstörténész, aki úgy érzi, joga van hozzászólni. 1990 előtt a cenzúra miatt a tudományban dilettáns művek nem jelenhettek meg. A szabadsággal párhuzamosan azonban kitört a szabadosság. A dilettáns művek mennyisége azóta többszöröse az igazi tudományos könyveknek. Bárki kiadhat hülyeségeket, ha van pénze. A magyar közönség egy része pedig habzsolja, egy kis ezotérikával keverve. Tele van ilyen honlapokkal az internet. Újjászületett minden olyan régi, rossz elmélet, amelyeket már a Horthy-korszakban lesöpört a tudomány. Állítom, ma rosszabb a helyzet, mint a harmincas években. A hosszú ideje elfojtott nemzeti érzés most kitört, és vakvágányokra visz. A legnagyobb veszély az, hogy ezek a túlzások már bejutnak a politikába is, és egyes pártok hasznosítani próbálják. Ilyen elmélet, amelyet már minden komoly tudós, köztük Szekfű Gyula helyre tett a harmincas években, a turanizmus. Ennek ellenére napjainkban

Előadás az MTA-n

újraalakult a turáni társulat, saját lapjuk van, és létrehozták a Kurultájt, amiről azt sem tudja a magyarság, hogy micsoda. Ez a török-mongol szó törzsi gyűlést jelent, a kánt mindig a kurultájon választották meg. De ennek a magyar emlékezetben semmi nyoma nincs, Árpád vezerei nem tartottak kurultájt. Ehhez képest a Kiskunságban két évente megrendezik a Kurultájt. Ebből széles mozgalom lett, amit támadok, ahol csak érek. Nemcsak diletáns, hanem veszélyes is a világnézete. Azt mondják, minden keleti nép testvér, meghívják a kazakokat, üzbégeket, nyilaznak és sámánok révülnek. Elismerem a hagyományőrzést, ennek ma nyugaton is nagy divatja van. A kelta hívők összegyűlnek Stonehenge-ben, és várják a napfelkeltét. De Angliában az elképzelhetetlen, hogy a kormány pénzzel támogatná őket. Nálunk viszont bizonyos politikai erők felkarolták ezt a mozgalmat, amelyik a kultúrák keveredésének hibrid és értékelhetetlen válfaja. Itt a Nagy-Magyarország pólótól kezdve a turulmadáron át a tuvai sámánig minden jelen van. Zavaros mitológiával rendelkeznek a nemzet-hitről és a pogány ősről, utálják az Akadémiát és a hivatalos tudományt, valamint a mindenkori államhatalmat. Nem politizálok – diplomataként sem tettem –, de ezt szellemi eltévelyedésnek tartom. Megmozgat több százezer embert az az érzelmi töltet, hogy mi szegény, keletről ideszakadt, árva nép nem találjuk magunkat a züllött nyugaton, és minket ezer éve mindenki elnyom - ez a Kurultáj ideológiai esszenciája. Ha végignézzük a magyarság nagyjait Széchenyitől napjainkig, mindenki ostromozza ezt a fajta provincializmust. Széchenyit mindig újra előveszem, pedig hát az ő magyarságát senki sem vonhatja kétségbe! A butaság termelődik újra manapság, az a lángoló nacionalizmus, amelyik nem törődik a valósággal. A másik oldalon meg a mindent lenéző kozmopolitizmus. A magyarok

mindig két véglet között vergődnek. A sámánizmus meg egyenesen veszélyes, el kéne dönteni, hogy pogányok vagyunk-e vagy keresztények, ezer évvel Szent István után. Egy tuvai sámán két éve járt Magyarországon, néprajzosok meghívására. A politika támogatásával elment a Magyar Parlamentbe, tollakba öltözve és ősi imákat mormogva körülugrálta a szent koronát, majd nyilatkozott a televízióban arról, hogy közös gondolkodásúak vagyunk. Ez úgy hangzik, mint egy anekdota, de véres valóság. Nem keresem a konfliktusokat, de a butaságra reagálnom kell. A konzervatív nemzeti elkötelezettségem nem vonható kétségbe – lehet, hogy még ez is elkövetkezik –, de a másik fél indulatból, észérvek nélkül támad. Sok magáncsatározásom volt, értelmes emigránsokkal is, mert a magyar bánat külföldön nagyon erős.

A magyarságnak vannak keleti örökségei, de nem lehet erre alapítani az Európával való szembenállásunkat. A turul például, ami az Árpádok totemállata volt, török eredetű szó, a nemes sólyom egyik fajtáját hívják így. Bár Kézai krónikájában szerepel az információ, mindez később feledésbe hullott. Mikor aztán kialakult a modern nacionalizmus, a turul jeles magyar szimbólum lett, majd minden első világháborús emlékműre rákerült. Nincs is ebben semmi baj, de a Horthy-korszakban ez a szép szimbólum a magyar vadnacionalizmus, majd napjainkban a kozmopolitizmus áldozatává vált (gondoljunk csak a budai téren felállított turul szobor körüli értelmetlen politikai csatározásokra). Akárcsak a Bocskai-viselet. Ezt a szép régi ruhát nem lehet felvenni, mert rögtön politikai hovatartozást jelent. A legjobb fogalmainkat járatták le így a szélsőségesek.

Ezek a torz kinövészek a mi életünkben sajnos, már nem hiszem, hogy változnak.

Egy őstörténeti kutatónak lehetetlen nem párhuzamot vonni a népvándorlásokkor és a mai helyzetünk között, amit egy laikus is jól lát. Egyáltalán, milyen tényezőkön múlik, hogy fennmarad-e egy nép, vagy beolvad egy másikba.

A Magyar Érdemrend Lovagkereszt átadásán
Balogh Zoltán miniszterrel

Mert ha van, amire büszkék lehetünk – függetlenül a veszélyes nacionalizmustól – az az, hogy önálló államként itt élünk a Kárpát-medencében ezer éve.

A történelemben nem egy, hanem száz ok van. A babiloniak és asszírok sem haltak ki, csak más néven élnek. A kunok beolvadtak, akárcsak a szlávok. Erre jó példa a bolgár szlávok története. A Balkánon már a 7. században élnek szlávok, őket hódították meg azok a török népcsoportok, akiknek a neve bolgár. Két évszázad alatt a bolgár államszervezés diadalmaskodik, és a hódítók nevére hívják magukat, kulturálisan viszont a bizánci kereszténységhez kapcsolódnak. Sok komponensből tehát kialakult egy nép, amelyik a nevét a hódítóktól vette, a tudatát viszont Bizánctól. A nomád nagyszerű életforma, de szűkös, szegényes lét. Ha a nomádok olyan civilizációt találtak, ahol városok voltak, mindent megtettek, hogy beolvadjanak. Például Iránban és Közel-Keleten rátelepedtek a régi nagy kultúrákra. A Kárpát-medencében viszont forrongó világ volt. A rómaiak a nyugati területeket hódították meg. A mai napig érezhető a különbség a Dunántúl és az Alföld között, mert az a pár évszázad rányomta bélyegét. Aztán jöttek a barbárok, gepidák, longobárdok, hunok, germánok. Attila halála után pedig az avarok, akik létrehoztak egy nomád birodalmat, de a 9. század elején a frankok megsemmisítették őket. Az Avar Kaganátus megszűnt, és a Kárpát-medence senki földje lett a magyar megjelenés előtt. Éltek ugyan szórvány népcsoportok, mint a szlávok, avarok maradványai, törzsi vezetéssel. Ilyen lehetett a morva Szvatopluk is, aki a honfoglaló legendákban szerepel. Ez volt az az etnikai kép, amelyre rátelepedtek a magyarok, a török elemekkel együtt. Meghódították, de még nem lett állam. Abból éltek, hogy rabló hadjáratokat vezettek nyugatra. Egészen Sevilleig eljutottak a 10. században. Közben azonban a nyugat megerősödött, és ez az életforma válságba került. Délről a bizánci birodalom szorított minket, amely egészen a Duna–Száva vonaláig tartott. Egyszerűen politikai realitás volt a kereszténység felé fordulás. A magyarok fennmaradásában nagy szerepe volt Szent Istvánnak és elsősorban Gézának, aki megálljt parancsolt a kalandozásoknak. De nem egyedül csinálták, hanem azokkal a törzsi vezetőikkel, akiknek nem ismerjük a nevét. A mostani újpogány dilettánsok szerint Szent István elpusztította az ősi magyar kultúrát, ami persze ostobaság. Géza maga

nem keresztelkedett meg, de tudta, hogy ez a jövő. Ő hívta be Szent Gellértet, akiről kevesen tudják, hogy Muranóban született. Vajk megkeresztelkedése után pedig megérkezett a bajor királylány, Gizella, aki Szent István felesége lett. A magyarság tehát sikeresen fennmaradt, sőt a középkori magyar királyság mind az Árpád-korban, mind az Anjouk korában a korabeli Európa

Katával Cambridge-ben

nagyhatalmának számított. A Mohács előtti öt évszázad magyar történelme semmilyen szomorúságra és szégyenkezésre nem szolgáltat okot.

A mai népvándorlásról csak magánvéleményemet mondhatom, de vannak megérzéseim ezzel kapcsolatban. Tudósi reminiscenciám, hogy ugyanaz a folyamat zajlik, csak mutatis mutandis, más körülmények között. Vannak analógiák a történelemben, de nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni. Semmi nincs determinálva és előre megírva. Mielőtt bekövetkezik az, amit el akar kerülni egy nép, addig még bármi lehetséges. Most azt szeretnénk, ha béke és nyugalom lenne. De történészként bizonyos pesszimizmusom van, mert a folyamatok olyan határt léptek át, ami már nem kontrollálható. Végül is a mai népvándorlás nem most kezdődött, hanem az ötvenes években, amikor nyugatra hívták a vendégmunkások tömegeit. Nem látták előre, hogy ebből mi lesz. Brüsszel, az Európai Unió fővárosa lakosságának egyötöde muszlim vallású, és több tucat mecsete van. Egy hosszú, turbulens folyamat elején vagyunk, amelynek nem látni a végét. Amikor létrejött az európai közösség, amelyben nagy szerepe volt a kereszténydemokrata alapítóknak, minden jónak tűnt. De ami lett belőle, az nem ugyanaz, mert kissé félrecsúszott a dolog. Ennek egyik tünete a modern migráció, ami ma megoldhatatlannak tűnik. Oswald Spengler *A nyugati világ alkonyában* sok mindent megírt erről az első világháborút követő kiábrándultság légkörében, amikor az értelmiség joggal hajlamos volt a pesszimizmusra az európai kultúra jövőjét illetően. A valóság még

rosszabb lett a képzeltnél is: a versailles-i rossz békerendszer ugyanis előre kódolta a második világháborút, amely az elsőnél is több szörnyűséget zúdított az emberiségre. Spenglerben rengeteg igazság és jó meglátás rejlik, nagy hatással is volt a két háború közötti értelmiségre, nálunk például Szerb Antalra. Ennek ellenére nem vagyok híve annak, hogy szinte önbeteljesítő jóslatként állandóan a nyugat hanyatlásáról beszéljünk ma, mert akkor a saját sírunkat ássuk. Bár kritizálhatjuk az Európai Unió sok lépését, nem szerencsés azonban a nyugat–kelet ellentét kiélezése. Lehet, hogy a nyugat rossz irányba megy, de hogy keletről semmi fény nem jön, az is biztos. Ezt orientalistaként állítom. Tisztelem a keleti népeket és kultúráikat, köztük az iszlám kultúrát, de az értékrendem nem Üzbegisztánéval azonos. A legfőbb baj az, hogy az európai értékrend eltávolodott a keresztény alapoktól, és az a liberalizmus, ami a 19. században felszabadította Európát, önmaga ellentétébe és karikatúrájába fordult.

Arról, hogy az európai embernek nem Ázsia az igazi hazája, érdekes módon Vámbéry Ármin is ír száz évvel korábban, holott ha valaki, ő igazán Kelet-rajongó volt. A *Küzdelmeim* című könyvében szerepel: „Mikor az ember egy darabig már ott élt az ázsiai emberek között, mégiscsak erőt vesz lelkünkön az egykedvűség, a nemtörődömség és az álmoság érzete. Végül ellustulunk, ásítunk, nem tudunk hová lenni türelmetlenségünkben, holott a keleti ember szemmel látható gyönyörérettel ül és csöndesen nézi a napot. Minél mélyebben jutottam Ázsia belsejébe, annál inkább hatalmukba ejtettek az érzetek. A perzsa társadalomban már utáltam az ázsiai sajátosságokat. Közép-Ázsiában pedig, ahol nyolcszáz évvel öregebb a világ, mély borzalommal álltam meg előtte. Az óvilágot, mely sohasem volt mentes azoktól a hibáktól, fogyatkozásoktól és bűnöktől, melyeknek maradványai ránk meresztek szemüket, megvetendőnek és emberhez nem méltónak találtam, és sóvárgó pillantásokat vettem vissza, Nyugat felé. Leírhatatlan örömezzettel léptem át világunk keleti határát... Ilyen volt a lelkiállapotom, midőn visszatértem Ázsiából.”

Pedig Vámbéry egész életét a keletkutatásra szánta. Kétévesen került Dunaszerdahelyre, amit szülővárosának tekintett. A csallóközi város, amely kilencven százalékban ma is magyar, ápolja az emlékét. Itt működik a Lilium Aurum nevű kiadó, amelynek Hodossy Gyula költő, az ottani magyar értelmiség jeles képviselője az igazgatója. Annak idején megkerestek minket, turkológusokat, hogy együtt ápoljuk a Vámbéry-kultuszt. Évente konferen-

Egy biciklitúrán Ausztriában

ciákat rendezünk közösen, amelyre Magyarországról és Szlovákiából összejönnek a turkológusok, iranisták és keletkutatók egy csapata, az előadások anyagát pedig kötetben jelenteti meg a Lilium Aurum. Eddig már tizenegy kötet látott napvilágot. Nagy teljesítmény ez egy ilyen kis városban, amely egyetemmel sem rendelkezik. Szép munkát végeznek, és igénybe vesznek minket, szakembereket. Létrehoztak egy Vámbéry Polgári Társulást, ennek most elnöke vagyok, és aktívan részt vettem a Vámbéry Tudományos Kollégiumban. Több-ször átmegegyek egy évben, mind-

össze két és fél óra Budapesttől, nagyobb ünnepeken megkoszorúzzuk Vámbéry Ármin mellsobrát. Ez a Vámbéry-kultusz Dunaszerdahelyen a helyi magyar önszerveződés nagyszerű példája: számukra nemcsak a tudományról, hanem magyarságuk megéléséről is szól. Idén szeptemberben nagy vállalkozás tanúi lehettünk. Az amerikai Indiana University egykori professzora, Sinor Dénes, maga is Ligeti- és Pelliot-tanítvány alapította és szervezte a PIAC – Permanent International Altaistic Conference – elnevezésű, nemzetközi altajisztikai konferenciát, amelyet minden évben máshol rendeznek a világon. Neki köszönhetem a nyugati utazásaim jó részét akkor, amikor még nehéz volt külföldre utazni. Így jártam Berlinben, Helsinkiben, Leidenben, Bloomingtonban. Felmerült, hogy bár nincs egyetem Dunaszerdahelyen, rendezzük meg egyszer itt a PIAC-ot. Nagy szó, hogy egy egyetemmel nem rendelkező, szlovákiai magyar kisváros nemzetközi konferenciát rendez, ami jó hírünket keltheti a világban.

Vámbéryt ugyanaz az érzés hajtotta keletre, mint Kőrösi Csomát, a magyar eredetkérdés és a korai magyar történelem jobb megismerésének vágya. A magyar nyelv török elemeinek tanulmányozása éppen Vámbéry óta

A fiatalok: Ákos, Reykia, Zoli felesége és Zoltán

a magyar turkológia fontos feladata. Németh Gyula munkássága nem elképzelhető Vámbéry nélkül, mi pedig nem lennénk elképzelhetők Németh Gyula nélkül. A magyar turkológiának ez a folytonossága.

A Kőrösi Csoma-díjat 1981-ben kaptam meg a magyar őstörténettel kapcsola-

latos írásaimért. Elsősorban Ó-gyallai Besse János *Kaukázusi tudósítások* című művének sajtó alá rendezéséért, ami reformkori ritka nyomtatvány és a hazai őstörténet kutatás része. 1995-ben habilitáltam nyelvtudományból és 1997-ben történelemtudományból a szegedi egyetemen. A rendszerváltás után megszűntek a szovjet rendszer szerinti fokozatok. Behozták a régi magyar rendszert, ami a németen alapult. De mi mindenben a legbonyolultabbat választjuk. Amikor megcsináltam a habilitációt, kiderült, nem oda Buda, visszaállítják a nagydoktorit is. Nálunk teljesítménykényszer van: egy fiatalnak meg kell írnia a PhD-t, aztán habilitálnia kell, és ha tovább akar lépni, még az MTA doktora fokozatot is meg kell szereznie. Tehát a rendszer három osztatú, vagyis keverték a francia és német mintát, és lett belőle egy speciálisan bonyolult magyar. Ugyanakkor a közoktatási törvényben ezt nem vették figyelembe. Régen egyetemi tanár csak akadémiai doktor lehetett. Ma az oktatás és az akadémiai kutatás közötti távolság tovább növekszik, holott az lett volna a cél, hogy a kettő fedje egymást. Ma az ELTE bölcsészkarán kinevezett professzorok jelentős része nem akadémiai doktor. Nem vagyok a címek és rangok megszállott tisztelője, de ha valaki ezt az erőfeszítést nem teszi meg, akkor szakmailag is lejjebb teszi a mércét. Persze vannak kivételek, de kevés. A természettudósoknál viszont a belső szabályozás szerint fel sem terjesztik professzornak azt, aki nem teszi le az akadémiai doktorátust.

Nálunk is, az ELTE Történettudományi Intézetében hoztak hasonló szabályt. De más szakokon akadnak olyan egyetemi tanárok, akik csak ülnek a babérjaikon, hiszen rangban mindent elértek, a tudomány meg már nem igazán ösztökéli őket.

Az utolsó nagy kaland

„Aki le akarja győzni az időt – adja meg magát neki!”

(Mikszáth Kálmán)

„Írán az egész muzulmán birodalom legnyugtalanabb provinciája. Itt mindig valamilyen összeesküvést szőnek, felkelést robbantanak ki... Írott történelmének huszonöt évszázada alatt az irániak előbb-utóbb mindig túljártak azok eszén, akik azt hitték, hogy büntetlenül uralkodhatnak rajtuk. Néha a felkelést választották, a forradalom fegyveréhez nyúltak... Máskor a passzív ellenállás módszeréhez folyamodtak, és ezt hihetetlen következetességgel, szélsőségesen alkalmazták.” Erről a keleti országról a lengyel Ryszard Kapuściński írta az egyik legérdekesebb könyvet 1982-ben *Asahinsah* címmel.

Az életemben újabb deus ex machina következett. Az első Orbán-kormány idején visszakerült a Külügyminisztériumba az Antall-éra alatt személyzeti főosztályvezető, Nagy József, a külügyminiszter pedig Martonyi János lett. Eszükbe jutottam, mikor a keleti állomáshelyeken visszahívások történtek. Első helyen Kína szerepelt, amit nem vállaltam. Csak olyan helyre megyek, mondtam, amelyre a műveltségem és nyelvtudásom predesztinál. Két ilyen hely volt ekkor: Szíria vagy Irán. Végül ez utóbbi lett a befutó.

A magyar közvéleményben félelmetes kép él erről az országról. Khomeini ajatollah szereplése, az utolsó sah Rezá Pahlavi elüldözése a hetvenes évek végén. Engem Irán feldobott, a családomat kevésbé. Körüljártuk a témát, beszélünk emberekkel, akik kint éltek. Végül nagy vívódás után – még az is szóba jött, hogy nem vállalom – elmentem a fiúk iskolájába, a Baár-Madas Református Gimnáziumba, és feltártam kételyeimet, hogy mi lesz a gyerekekkel. Ott az egyik tanár nagy empátiával megnyugtatót és javasolta, hogy vállalom el a posztot, a gyerekeknek is nagy élmény lesz, és bizonyára nem sínylik meg az iskolaváltást. A következő probléma a nyolcvanéves anyósom volt, akit nem hagyhattunk itthon. Nagy családi kupaktanács után megállapodtunk, hogy visszük magunkkal, amibe ő nem kevés bátorsággal és vállalkozó kedvvel beleegyezett. 1999 nyarán zajlott a többhetes felkészülés. A nőknek megfelelő kleptikusokat kellett szerezni, mert ott európai ruhában nem lehet utcára menni. Anyósom a fekete

A megbízó levelem átadása Khatemi iráni elnöknek, 1999

ben. A csador azt jelenti, hogy erre a köpenyre még ráhúznak egy nagy fekete leplet, olyat, mint egy törülköző. Az iráni asszony fogja az egyik végét, vagy a szájával tartja, hogy a keze üresen maradjon, lógnak rajta a gyerekek, és mindezt negyven fokban. Olyanok, mint a nagy, fekete varjak. Ott könnyű öregnek és rondának lenni, mert nem látszik. Egy szép nőről azonban csak sejteni lehet, hogy szép. Ehhez képest a férfiak egy szál rövid ujjú ingben sétálnak, nekik mindent szabad. Így elmesélve rémesnek tűnik, de egy perc alatt megszoktuk, mert ott ez az általános.

Feleségemmel, két gyerekemmel és anyósommal – épp, mint egy perzsa család – elrepültünk a nagy ismeretlenbe. Teheránban a sofőr várt a repülőtéren, sőt a nagykövetség személyzete is, hiszen új, kinevezett nagykövet voltam. Ezzel vette kezdetét a nagy kaland. Hetekbe telt, míg megszoktuk a kinti életet. Teherán egyszerre modern nagyváros és szegény dzsumbuj. Nagy hegy tövében terjeszkedik a város, a régi, szegényebb része a lapos. Az elegáns negyedek fent vannak a hegyoldalon, itt laknak a jómódúak, és itt van a diplomáciai negyed is. Kivéve a régi követségeket, amelyek már a 19. században is léteztek, mint az angol, török, francia, német, amerikai. A magyar államnak nincs saját nagykövetségi rezidenciája, csak bérel mindig egy, a célnak megfelelő villát. Teheránban egy angol nyelvű International School működött a nemzetközi hálózat részeként, ahová a gazdagabb irániak gyerekei is jártak. Oda írtattuk be a fiainkat, a nagyobbik ott érettségizett.

köpenyben és a kendőben pont úgy nézett ki, mint egy öreg iráni asszony, sokat nevettünk ezen. A kendő zavaró a nagy melegben, de a köpeny finom, könnyű anyag, alatta lehet egész lengén öltözni. Az európaibb, értelmiségi perzsa nők nem csadorban járnak, hanem csak ilyen köpeny-

Iránban sajátos politikai rendszer van, – a vallási vezető akkor és még ma is, Khamenei –, aki jogilag mindenki felett áll. Az államapparátust azonban az elnök irányítja, közvetlenül a vallási vezető nem szól bele az ügyvitelbe, nem fogad külföldi diplomatákat, csak a kötelező eszmei irányvonalat biztosítja. Az iráni elnök Khatemi volt abban a periódusban, nagy műveltségű, szimpatikus ember, természetesen egyházi személy, mint oly sok politikus az iráni iszlám köztársaságban. Az iszlám rendszer alapjai ma is ugyanazok, mint az alapító atya, Khomeini idejében.

Irán vallási alapokon szervezett tekintélyelvű társadalom, mondhatnánk teokrácia. De ez a rendszer, bár vannak diktatórikus vonásai, semmiképpen sem olyan kemény diktatúra, mint például a szovjet volt. Erre a legjobb példa, hogy az állampolgárok szabadon utazhatnak, hazahozhatják a kint megkeresett pénzt. Az állampolgárságot nem lehet elveszíteni, csak politikai okokból. Ha valaki évtizedekig Angliában él, akkor is csak az iráni útlevéllel mehet haza. A nők már a repülőgépen elkezdene beöltözni a csadorba. Az Európából jövő gépeken negyedórával a leszállás előtt átváltozik a női utasok külseje: legyenek irániak vagy külföldiek, mind kezdik a köpenyt és fejkendőt feltenni, e nélkül nem is szállhatnak ki iráni földön.

Tökéletesen kettős arcú világ, a perzsáknak évszázados gyakorlatuk van a képmutatásban. Ezt már Vámbéry is észrevette, aki azt írja róluk: „ropant nagy mesterek az érzelmek elrejtésében.” Kifelé a vallási előírások minden szabályát betartják, akár szokásból vagy félelemből, de házon belül teljesen felszabadultak: isznak, táncolnak, vidulnak, nyilvános helyen azonban mindez tilos. A tánc náluk férfi és nő között elképzelhetetlen. Hagyományosan külön táncolnak a férfiak és a nők. A kultúrájuk az életörömről szól, a vallásuk meg a gyászról. Ez a kettő, az életöröm és a bánat váltakozik bennük. Jártam baráti társaságokban. A keleti vacsora rettentő hosszú, este nyolctól éjjel kettőig tart, sok szünettel, cigarettával, vízipipával. Nem bírom az ilyen elnyújtott dolgokat, mikor előtellel felizgatják az ember gyomrát, utána fél óra szünet, csevej, én viszont szeretném befejezni a vacsorát, és utána beszélgetni. De a mediterrán népek ezt szeretik: lassú, kellemes vacsorázás, sok beszélgetéssel tarkítva. A perzsa mediterrán nép. Az ország klímája meleg, az északi részt kivéve nincs náluk tél. Teherán a klímáját tekintve a legkellemesebb hely a világon, ahol

éltem. Száraz meleg van, amit jól lehet bírni. Márciustól hat hónapig süt a nap. A július, augusztus már túl meleg, negyven fok körül, de engem tizedannyira izzasztott meg, mint Európában a nyár. Télen tizenöt fok van, ha egy napig esik a hó, másnapra elpárolog. Délen, Sirázban fűteni sem kell, azok már trópusi és sivatagi részek. A Kaspi-tó déli része viszont szubtrópusi klíma. Március 21-én kezdődik a perzsa újév, a tavaszi napéj fordulókor. Ez a több ezer éves perzsa szokás megmaradt az iszlámban is. Más az időszámításuk, még csak az 1300-as éveknél tartanak. Az iszlám időszámítás Mohamed próféta Mekkából Medinába történt futásától számítható, a keresztény éra 622. évétől. Az arab és muszlim országok többségében most 1436 van. A muszlim holdév rövidebb a napévnél, változó, így az összes ünnepük is változik, például a Ramadán bőjt a rövidebb holdév miatt a napév bármely periódusára eshet, egyszer nyáron van, egyszer télen. A perzsák kicsit mindent másképp csinálnak a muszlim világban. Ők áttértek a napévre a 19. században, ezért az időszámításuk idén 1393-nál tart. Azon kívül vannak annyira perzsák, hogy a régi perzsa hónapneveket használják, nem az arabokat, sőt megőrizték azt a pogány szokást, hogy a tavaszi napéjforduló, azaz március 21-e az újév – perzsául naurúz – kezdete. Az újságok sokszor a fejlécükön közlik a perzsa, az arab-muszlim és a nemzetközi dátumot is.

Kapuciński idézett könyvében azt írja e nép jellemzőjeként: „Ha az irániak összejönnek, rögtön a hierarchia elve szerint rendeződnek. Én vagyok az első, te a második, te pedig folyton-folyvást a harmadik... Az iráni sohasem engedhet a másíknak, meg van győződve saját fölényéről, mindig ő az első, a fontosabbik, rá akarja kényszeríteni a másíkra saját énjét ...Még a családban is ugyanezek a szabályok érvényesülnek. Minthogy én magasabb rangú vagyok, a nő van alárendelve nekem. Lehet, hogy az életben egy senki vagyok, de a saját házámban kárpótlást kapok – itt én vagyok a minden.”

Áadtam a megbízólevelemet az elnöknek, tolmács közreműködésével. Törökországban nem volt rá szükségem, de itt nem mertem a perzsát használni a tárgyalásokon, csak a magánéletben. Az ember ötvenéves kora körül már nem tud úgy megtanulni egy nyelvet, mint korábban. Ráadásul a kommunikáció más a perzsáknál, mint a törököknél. A perzsa mindig is az iszlám világ legkulturáltabb népe volt, saját magukat a Kelet franciáinak tartották. A törökök átvették az irodalmi műfajaikat, a szavaikat. De a mentalitásuk különböző. A perzsák városlakó nép, a törökök viszont

nomád katonai eredetűek, akik a kultúrában mindig követők voltak. A perzsák szofisztikáltabbak, kifinomultabbak, cizelláltabbak, mint a törökök, akikben van egyfajta egyenesség. Nem igazán hiszek a nemzet karakterológiákban, de mégis minden népnek van valamilyen arculata, ami a

Ilyen volt a nagyköveti rezidencia Teheránban

századok során alakult ki. A törökök őszinték, barátságosak. Csak a régi oszmán udvarban volt szóvirágos a beszéd, azóta nagy európai hatáson mentek keresztül. Perzsia azonban megmaradt a klasszikus Keletnek, ahol a hagyományos, udvarias formulák, körmondatok divatban maradtak. Van egy modor, stílus, illemkódex, amit a polgári társadalomban ma is használnak. Egy perzsánál például nem lehet azonnal elmondani, hogy miért jöttem. A „hogy vagy” kötelező, de úgy, hogy a választ is meg kell hallgatni.

– Hogy van?

– Köszönöm szíves kérdését, jól vagyok.

– És a kedves családja?

– Köszönöm, ők is.

És így tovább...

Ha egy üzletember bejelentkezett, elkezdünk csevegni ilyen semmiségekről. Már vártam, mikor jön elő a farbával, mert egy perzsa csak úgy nem teszi tiszteletét egy nagykövetnél. Nem sietnek, egy keleti embernek más az időérzéke. Ahogy az étkezésnél is, ami több órát tart. Ma mindez kicsit felgyorsult. Teheránban nagyvárosi nyüzsgés van, de a modor nem változott. Szeretnek beszélgetni, fecsegni, teát szürcsölni. Léteznek teázók, ahová nemcsak férfiak mehetnek, de nő egyedül nem léphet be, csak családdal. Idegen nővel találkozni nyilvános helyen tilos. Egy nő sem ülhet be egyedül, mert rosszlánynak nézik. Étteremben csak családokat látni. Ilyen helyekre a nőknek külön illemkódexük van: nem lehetnek harsányak, nem hívhatják fel magukra a figyelmet, nem nevetgélhetnek, és nem szemezhetnek idegen férfiakkal. Ugyanakkor a musz-

lim országok közül itt vannak a nők a legjobb helyzetben: választó joguk van, és tanulhatnak az egyetemen, sőt több mint ötven százaléka a hallgatóknak nő. A forradalom után nem volt szabad egy fiúnak és lánynak kézen fogva járni, csókolózásról

Ákossal Ománban

már nem is beszélve. Ez még nagyjából az én időmben is így volt.

Sok autó van Teheránban, de előregedett, lerobbant az állomány, harmincéves amerikai kocsik. Csak a leggazdagabbaknak van Mercedesük, ez státuszszimbólumnak számít, Iránban nem is lehet kapni. A követségi kocsikat könnyű eladni, mert a tízéves Mercedeseket eredeti áron veszik meg. Ha hivatalos útra mentem, kiraktuk a zászlót, a sofőr perzsa volt és a személyzet is. Egy magyar sofőr megőrülne Iránban. A közlekedés abszolút keleti, több sávban mennek összevissza. Semmi szabály nincs, megállás nélkül dudálnak, de nem haragszanak, ott ez a szokás.

Az utolsó perzsa sah, Rezá Pahlavi évtizedekig uralkodott, 1979-ben buktatta meg az iráni forradalom. Egy puccs már indult ellene, amikor csak amerikai segítséggel nyerte vissza a trónját. Ezért az országot kiszolgáltatta az amerikaiaknak, ez különösen az olajárrobbanás idején – mikor a kőolaj ára az egekbe szökött – hatalmas pénzeket hozott a hatalom kiváltságosainak. Miközben az egyik oldalon a nép középkori elmaradottságban élt, Teheránban épültek a luxusvillák úszómedencékkel. Ezzel párhuzamosan folyt egyfajta modernizáció, de a sah nem ismerte az alattvalói lelkivilágát, és épp ott sértette meg őket, ahol a legérzékenyebbek voltak: a vallásukban. Betiltotta például a csador viselését, és visszaszorította az egyház hatalmát. Khomeini száműzetésében mennydörgött ellene, és mikor a nép a főpap mellett tüntetett, belelövetett a soraikba. Hihetetlenül véreskező diktátor volt, aki a titkosszolgálatát az amerikai CIA mintájára szervezte meg. Az okozta vesztét, hogy nem ismerte a saját népét, bukása ezért elkerülhetetlen volt.

A sah ellentmondásos figura, az ország modernizálódása az ő érdeme. De a modernizációt erőszakosan hajtotta végre, a saját népe pszichéjét

nem véve figyelembe. A felső tízezer pedig rendkívül korrupt, gazdag és fennhéjázó módon élt. Iránban kőkemény diktatúra, erős rendőrállam működött, a világon a legjobban szervezett titkosszolgálat, a Szavakkal, akik rengeteg embert tűntettek el és kínoztak meg. Negligálták a muszlim hagyományokat, a papságot elnyomták, a felsőbb rétegek nyugatosodása és amerikanizálódása azzal járt, hogy a vallási érzést és szokásokat lépten-nyomon megsértették. Ezeket a tényeket tudni kell ahhoz, hogy megértsük az iráni forradalmat. Khomeini bármilyen kiváló ember és nagyhírű tanító volt, egymaga nem tudott volna lázadást szítani, ha a nép nem lett volna annyira elégedetlen a sah rendszerével.

Az iszlám Iránban mindig erős volt. A sah idején a modernizációt Amerika gyarmatosításaként élte át a nagy többség. Hivatalosan ma is első számú ellenségük az USA, a modern, züllött világ szimbóluma, 1979 óta nincs velük diplomáciai kapcsolatuk. Ő a nagy sátán, Európa pedig a kis sátán, így hívják. Khomeini óta létezik Amerika-ellenes propaganda. Az, hogy „halál Amerikára”, ma is mindenütt ki van írva Teheránban. A régi amerikai nagykövetség épülete pedig, ahol az iráni forradalom kitörésekor a túsdráma zajlott, ott áll mementóként üresen és lecsupaszítva. A társadalomban mélyen benne él az iszlám. Ezért a papság hatalmának megcsorbítását a sah idején a klérus rossz szemmel nézte. Ma az államapparátusban nagyon sok a papi személy, rögtön feltűnnek fekete köpenyükkal és fekete vagy fehér turbánjukkal. A fehér turbánosok Ali leszármazottai, akinek személye a legfontosabb a síizmusban. Az iszlámban nincs egyházi szervezet olyan értelemben, mint nálunk. Vannak előimádkozók, imámok, akik tanult emberek, a Koránt olvasás-magyarázzák-tanítyák, nagyjából az a szerepük, mint a protestánsoknál a lelkészeknek. Ez a szunnita gyakorlat. Perzsiában azonban a 16. század óta a síizmus kialakított egy sajátos rendszert, amelyben a papságnak funkciója van, akárcsak nálunk a középkorban a katolikus klérusnak. Iránban, mint általában az iszlám országokban, az állam és egyház szétválasztása fel sem merül, az európai típusú szekularizáció gondolata ismeretlen. A kormányban is több miniszter papi. Szent könyvük, a Korán parancsainak – amit kötelező erővel ír elő Allah mindenki számára – betartásáról az állam gondoskodik. Ez egy modern európainak szokatlan.

„A síták sorsa valóban tragikus, és ez a tragikum, a szakadatlan balsors érte mélyen bennük él. Vannak közösségek a világon, melyeknek évszázadok óta semmi sem sikerült, minden kicsúszott a kezükből, ezek a népek örökös ellenszéllel viaskodnak, mintha valami szörnyű átok ülne rajtuk. A sítákkal is így van. Talán ezzel magyarázható, hogy mindig halálosan komolyak, mindig felajzottak, csökönyösen kitartanak az igazuk mellett, és nyugtalanítóan, sőt vést jóslóan ragaszkodnak az elveikhez és mindig szomorúak” - írja Kapuściński már említett könyvében.

Az irániak tehát síták, nem szunniták, mint a muszlim világ többsége. A sízmus mindig ellenzéki szerepet játszott, megszokták, hogy kisebbségben rejtőzködni, és a mindenkori államhatalmat kell megdönteniük. Irán az egyedüli ország, ahol az 1500-as évek elején államvallássá tették a sízmust. A viszály a két tábor között onnan indult el, ki a méltó utódja Mohamed prófétának: Ali vagy az első kalifák. Mohamednek ugyanis nem volt fiúsarja, viszont lányának, Fatimének Ali volt a férje, aki egyben Mohamed unokatestvére volt. Ezért a síták őt tartották utódnak és két fiát, Haszant és Huszeint. A másik tábor, a szunnita többség azonban erről nem vett tudomást, és kalifát választottak Abú Bakr személyében, aki nem volt Mohamed vérrokona. A viszály annyira elfajult, hogy Ali mérgezett karddal megölték, fiai közül Haszant megölték, Huszein pedig a kerbelai csatában esett el. A kalifátus dinasztikus monarchiává vált, a síták pedig ellenzékbe vonultak. Mindez a 7. században történt, de ma is olyan élő hagyomány, amelyet naponta átélnek. A sítáknek olyan gyászkultuszuk van, amit mi nem is érthetünk meg. A két nagy mártírjuk, Haszan és Huszein emléke mély nyomot hagyott bennük. Huszein halála a kerbelai csatában a legnagyobb síta ünnep. Magam is tanúja voltam: egy óriási gyászünnep az egész, pszichózisát tekintve a középkori kereszténység passiójához hasonlatos. Sírnak, zokognak, korbácsolják magukat, csoportosan haladnak az utcán és kiabálják: „Já, Huszein, já Ali”. Van egy pont, amikor az önkívület túllép a fájdalomon. A fanatikusok, főleg vidéken, régen odáig mentek, hogy véresre verték a hátukat, de ez ma már be van tiltva. Az ünnep neve Ásúra, ilyenkor egész Teheránban több körmenet van. A férfiak feketébe öltözve vonulnak és vaslánccal verik a hátukat, akárcsak Európában a középkori flagellánsok. A nők a csapat végén kullognak és zokognak, mint a sirató asszonyok. Szerepük az ásúrai estéken van, amikor énekelnek, a mollák pedig szent szövegeket olvasnak

fel. Annyira beleélik magukat a mártírok szenvedéseibe, hogy mindenki zokog. Láttam, ahogy elszabadulnak az érzelmek. Néha megállnak a körmenetben, imádkoznak, a férfiak két kézzel a mellükre ütnek, és mikor száz ember egyszerre veri a mellét, úgy hangzik, mint egy földrengés. A tévé is mutatja a vezető ajatollahok ásúrai ünneplését, és olyankor a jelenlevőknek illik meghatódni. Láttam, hogy még azok is elővették a zsebkendőjüket, akik nem igazán sírtak. Nekünk ez idegen, de a középkorban a keresztény kultúrában is létezett hasonló. Az európai ember önmaga középkori előképét láthatja és tapasztalhatja, hogy nem vagyunk olyan különbözőek, legfeljebb különböző korokban élünk. Az iszlám jelen formájában olyan helyzetben van, mint a középkori kereszténység. Péntekenként a város csendesebb, náluk ez olyan, mint nálunk a vasárnap. Ugyan a boltok nyitva vannak, a hivatalok azonban nem működnek. Az iszlámban szigorú, rituális imakötelezettség van napi ötször. Ezt lehet egyénileg is elvégezni, utazáskor viszik a szőnyeget, és leborulnak Mekka felé. Az ima idejét a müezzín jelenti be. Ma már ő is gépesítve van a Közel-Keleten és más muszlim területeken. Először és utoljára Boszniában láttam élő müezzint, az is már vagy negyven éve volt. Ezen kívül létezik a péntek délelőtti istentisztelet a mecsetben, ahol a Koránból olvasnak és imádkoznak állva vagy törökülésben a szőnyegen, tenyerüket imapózban felfelé tartva. Lent csak férfiak ülhetnek, a nők oldalt vagy fent, a karzaton. A dzsámiban katonás rend van, nem lehet bárhol megállni vagy leülni istentisztelet alatt, mint a keresztény templomokban, ahol lehetőleg mindenki kissé távolabb ül egymástól. Kötelező folyamatosan feltölteni a sort, mint egy alakzatban – őrizve a nomád katonai életmódot –, és egyszerre több százan mondják az imát. Elöl ül a molla, aki felolvassa a Koránt. A pénteki prédikáció, a hutba a nevelés fontos részeként nagy jelentőségű az iszlámban. A szuverenitásnak mindig két kifejezője volt. Az egyik az uralkodó nevének említése a pénteki imában – úgy, mint a katolikusoknál a pápa neve a misén. A másik a pénzverés joga: kinek a neve olvasható az érmén, amit szikkének neveznek. Mivel a képi ábrázolás az iszlámban tilos, nem az uralkodó arca szerepelt, hanem csak a neve. Ha valaki meghódított egy területet, első dolga volt pénzt veretni a nevére, és a hutbába bevenni a nevét. Ezek voltak a legitimitás ismérvei.

A napi ötszöri imát a perzsák kevésbé tartják be, mint a törökök. Törökországban, mint félig európai országban szombat-vasárnap vannak zárva a hivatalok. Iránban azonban a péntek a szünnap, a mi hétvégünkön dolgoznak. Ezt nehéz a nyugati követségeken megszokni, péntek-szombat volt a szünnap, és vasárnap dolgoztunk. Ott a pénteknek van olyan hangulata, mint nálunk a vasárnapnak, míg a vasárnap olyan nyüzsgős, mint Európában a hétfő.

Szép dzsámiják vannak, de ebben Isztambul verhetetlen. Teherán a legkevesbé régi a perzsa nagyvárosok közül, hiszen csak a 19. század elején lett főváros a Kádzsár-dinasztia alatt. Sokkal régibb városok Tebriz, Iszfahán és Siráz. Ez utóbbiban született a két nagy perzsa költő, Háfiz és Szádi, akiknek Vámbéry is meglátogatta a sírját, akárcsak az óperzsa főváros, Perszepolisz lenyűgöző romjait, Siráztól nem messze. Iszfahánban a 16. században a szafavida uralkodók impozáns főteret építettek, tele mecsetekkel. Mivel nagy távolságok vannak az országban, léteznek belső repülőjáratok – csupa rossz állapotban levő szovjet gép –, ma már nem szívesen ülnék ilyenre. Jó autót kevés van, de a forgalom sem nagy ezeken. A vasúthálózat fejletlen, igazából csak egy fontos vonal van nyugat-kelet irányban – erre ment régen a fő közlekedési út Kelet felé – Teheránból Meshedbe, ami a perzsák legnagyobb szent helye. Itt van ugyanis eltemetve a nyolcadik imámjuk, Rezá. Perzsiában divatos előnév, az utolsó sah is ezt viselte. Délen sivatagos, száraz, homokos a táj, kopár környék, de ahol van víz, ott oázisok alakulnak ki. Minden a víz köré szerveződik. Meshed felé az úton – ami nyolc óra kocsival – ott állnak az egykori karavánszerájok, már romos állapotban. Ezekben Vámbéry is megszállt a 19. század közepén. Borzalmas lehetett akkoriban a pizsok és az éjjeli hideg a nappali hőség után.

Teherántól délre, három órányira, Kumban működik az egyedüli papképző, tízezerrel futkosnak itt a teológusok. A fő szent helyük itt Fatimének, a nyolcadik imám, Rezá húgának sírja, ahol állandóan hullámozó tömegben vonulnak a zarándokok. El lehet képzelni, milyen volt régen egy ilyen zarándoklat: tömeg, üvöltés, árusok, de misztika is. A legbelsőbb szentélybe csak egy percre engednek be. Az udvaron az örök a hiányosan öltözött nőknek adnak egy csadort, ezt rá kell húzniuk a fejükre. Emlékszem, szegény anyósom nem kapott benne levegőt, alig várta, hogy levehesse.

A szentély egy tükrös sír, körülveve ezüstrácsokkal, a hívők a rácsokba kapaszkodva elképesztő odaadással imádkoznak. Látszik, hogy ott sűrű a hit. Egy rendes muszlimnak életében egyszer el kell zarándokolnia Mekkába és Medinába – ezek Szaúd-Arábiában vannak –, ezért oda csak a

Emlékeztető nap: 2001. szeptember 11.
Épp Jazd városába kirándultunk Granasztói Györggyel

jobb módúak tudnak elmenni. Mekát leszámítva a szent kultusz a szunnitáknál nem ilyen mértékű. A perzsáknak viszont a napi ötszöri ima nem annyira fontos, mint a zarándoklat egy szent sírhöz.

A másik sír hely, ahonnan maga a szűz is származik, a mai Irakban van. Ez Kerbelá, a 7. századi csata színtere, ahol Huszein, a síták fő mártírjának sírja található. Szent föld ez számukra, és az a szokás ma is, hogy sokan ott temetkeznek. Ezért elképesztő méretű nekropolisz jött létre. A gazdagabb irániak sokszor úgy végrendelkeznek, hogy ott temessék el őket. A helyi arab lakosság deszka koporsókban viszi a halottakat az autótetején. Ilyen kocsikat előztünk meg végig az úton, mikor Irakba kirándultunk. A muszlimok úgy temetkeznek, hogy a fakoporsót nem teszik be a földbe, hanem fehér gyolcsba tekerik a holtat, mint a zsidóknál. Egy sor zsidó szokást átvettek, ilyen a halotti lepel is. Az Újszövetségben Lázárt is ilyenbe tekerték, akit Jézus feltámasztott. A több méter hosszú kelmét kefennek hívják, és nagy becsben tartják. Mikor Irakba kirándultunk 2002 tavaszán, a sofőrünk nem jött, mert visszavitte a kocsit a határról. Mi meg, hármasban a feleségemmel és a kisebbik fiammal, gyalog mentünk át, a zarándokokkal együtt. A másik oldalon várt minket az ottani ismerős bagdadi magyar nagykövet kocsija. Onnan már csak két óra Bagdad. A perzsa sofőrünk a lelkünkre kötötte, hogy mekkora és milyen minőségű kerbelai gyolcsot vegyünk.

– Kérem, vegye meg a halotti leplet az egész család számára – mondta. Ezt Kerbelában árulják, jó drágán, mert az üzlet és vallás nem zárja ki egymást. A mai napig örülök, hogy láttam a régi Irakot, egy évvel a háború kitörése előtt. A világ legcsodálatosabb mezopotámiai anyagát tartalmazó Archeológiai Múzeum ma már nincs meg. Az amerikai támadáskor megrohamozta a csőcselék, és az asszír, babilóniai anyagot, pótolhatatlan értékeket, széthordták pár nap alatt. Az amerikai tankok ott álltak pár méterre, de nem avatkoztak be azzal, hogy ez belügy. Csak a nagy kőszobrokat nem tudták elmozdítani, de most ezeket is szétveri szép sorban az Iszlám Állam. Jártam például Nimrúdban, ahol több ezer évig fennálltak a hatalmas, szakállas figurák, mint az asszír birodalom emlékei. És most szétverte őket néhány őrült csákánnyal, ezek rosszabbak, mint a korábbi sírblók. Elpusztult az Archeológiai Múzeum több tízezer tárgya, minden elveszett pótolhatatlanul vagy milliárdosok magángyűjteményébe került, ez még a jobbik eset, ezek a tárgyak talán egyszer felbukkannak majd. Az emberiség kultúrkincsét óriási veszteség érte.

Még Iránban voltunk, mikor kitört az iraki háború. Akkor nagyon kiábrándultam a nyugati politikusokból, főleg az amerikai külpolitikából. Tudtuk, hogyan készítik elő Irak invázióját fokról-fokra. Tudtuk, hogy az amerikaiak és az angolok hazudoznak, nincs atomfegyvere az irakiaknak. Szaddám Huszein nyomorult helyi diktátor volt, aki valahogy összetartotta az országát. Erre kikiáltották fő bűnösnek, holott csak pár rozsdás tankja volt. Százezer ember meghalt a bombázásokban, civilek is. A halottakat még el sem temették, és már kiosztották a nagy üzleteket. Ezért a felháborító cinizmusért volt az egész: az olajért és a pénzért. Azóta abban a térségben felborult a rend. Mindez áterjedt Szíriára is, ahol Asszadot nem sikerült megbuktatniuk, de az ország élhetetlenné vált a polgárháború miatt. Pedig Szíria viszonylag nyugodt, normális ország volt, most meg onnan jönnek százezrével a menekültek Európába.

Szíriában is jártunk, az ottani magyar nagykövetnél vendégségben. Ankarából Damaszkuszig Aleppón és Palmirán át vezettem. Gyönyörű út, tele ókori emlékekkel. Jordániában is voltam, Ammanban, itt főleg Petra nyűgözött le. Omán csodálatos ország, amelyet a magyar turisták még nem fedeztek fel. Itt együtt van jelen a hagyományos arab kultúra és a modernitás. Mindenki népi ruhában jár, hosszú, színes köpönyegek-

ben és speciális fezből. Dubaiba viszont már sokan járnak. Ott töltöttük a második ezredforduló szilveszterét a családdal. A sivatagból negyven év alatt a világ egyik legelegánsabb és leggazdagabb nagyvárosát építették fel. Január elsején huszonöt fokos melegben sétáltunk, náluk ez a tél. Bár Iránban a nők fejének befedése kötelező, Szaúd-Arábiában és az Öböl-országokban a csador és az arc elfedése is parancs. Ez a térség a hihetetlen gazdagság ellenére vallási téren merev. Minden nő olyan csadornál jár, amiből csak a szeme látszik ki. Egy elegáns étterembe például bejött egy fiatal nő több gyerekkel. Figyeltem: úgy evett, hogy állandóan felemelte az arcán levő kendőt, és szájához vitte az ételt. Csörög rajta az arany, a szeme kifestve, de enni lepel alatt kell. Ők ezt szokták meg, nem láznak fel. Ha utaznak, nyugaton leveszik magukról a csadort. Szerintem Iránban is ez történik hamarosan. Kétharmada ugyanis a mai országnak fiatal, harminc alatti, akik egyáltalán nem emlékeznek a sah világára. Beleszülettek a vallási kötelességekbe, de a többség nem fanatikus. A veteránok pedig, akik még emlékeznek a forradalmi időkre, lassan kihalnak. Minden szigorú parancsuralmi rendszernek az a vége, ha bekövetkezik a lazulás. Ha egyszer megszűnik a nyugati embargó, és megjelennek a külföldiek, akkor jön az iráni „glasznoszt”. Az USA-n múlik, hogy ez rövidesen bekövetkezzék. Mindenesetre Európa már feni a fogát, hogy a gazdasági embargó feloldása után jó pozícióba kerüljön a hatalmas iráni piacon. Az amerikaiak nehezen felejtik a teheráni túszerát, amikor a forradalom kitörése után száz napig megszállták az iráni diákok az amerikai követséget. De harminchat évvel az események után a gazdasági érdek mindent felül fog írni.

„A török-perzsa viszony érzelmi töltöttsége magyar olvasó számára legegyszerűbben a magyar-román viszonyra való hivatkozással érthető meg. Természetesen a hasonlat csak az érzelmi jellegre vonatkozik anélkül, hogy bármilyen hamis analógiára gondolnánk. A két közös vonás ezen népközi kapcsolatokban az, hogy évezredek szimbiózisokról van szó, állandó kulturális adok-kapokkal, ugyanakkor a népi önmeghatározások szerves része a másiktól való elkülönülés hangsúlyozása. Vámbérynek ez a törökös attitűdje a perzsákkal szemben teljesen érthető volt számomra, aki szintén turkológusként és öt évi törökországi kint léttel a tarsolyomban érkeztem Iránba 1999-ben, jóllehet nem áldervisként, hanem a Magyar Köztársaság nagyköveteént. Emlékszem az ott töltött

első két év benyomásaira, mennyire osztottam Vámbéry sok-sok negatív benyomását a perzsa emberekre és társadalomra vonatkozóan. Aztán lassan-lassan magam sem vettem észre, hogyan, kezdtem átformálódni, s a perzsa kultúra mélysége kikezdte előítéleteimet. Egyszerűen elfogultságomat levetve, a szeretet szemüvegén kezdtem nézni a perzsákra is, megőrizve régi szimpátiámat a törökséggel szemben” – írja Vásáry István Vámbéry *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában* című könyvének előszavában.

A török-perzsa ellentét jellemzője a közelálló népek közötti gazdasági-politikai feszültség, miközben sok hasonlóság van köztük. Egyrészt összeköti őket az iszlám, a kulturális mentalitás, másrészt a határ. Irán nyugati része és Törökország keleti része ősi határ az 1500-as évek óta, ahol ma sincs vízumkötelezettség, holott Törökország minden más határán létezik. Iránban húszmillió török él. Tebriz, az egyik legnagyobb városuk például azeri török város. Az azeriak egymással törökül beszélnek, de a gyerekeiket perzsa iskolába járatják.

A muszlimok jótekönyak, ezt előírja nekik a Korán. Vendégszeretőek és adakozóak, nemcsak vallásos kötelességből, hanem ez a természetüké vált. A Ramadán havi böjtben például a megállóknál vizet osztanak, a szegényeknek adakoznak. A társadalmi szolidaritás erősebb, mint Európában. Annyira segítőkészek, ami nekünk szinte zavaró. Ha van például egy baleset, ötvenen odarohannak, mindenki üvöltözik, kirángatják a kocsiból a sérültet, akit esetleg mozdítani sem lenne szabad. A törökökben különösen munkál egy azonnali tettvágy a katonás szellem örökségeként, amelyik nem gondolkozik, hanem rögtön cselekszik. Van is egy anekdota erről: a török felmászik a fára gallyakat vágni, és annyira intenzíven csinálja, hogy már szólnak neki: „ne vágd, mert azon ülsz!” Ez a mindent azonnal mentalitás erős bennük.

A négy évem alatt, 1999–2003 között látogatást tett Teheránban Martonyi János külügyminiszterünk, és kereskedelmi-kulturális kapcsolataink is némi fellendülést mutattak. Hozzánk is jöttek perzsa festőművészek kiállításokra. A Teheránban töltött négy évem alatt kezdett fellendülni a perzsa egyetemisták magyarországi beiskoláztatása. Jelenleg már több, mint ezer perzsa diák tanul nálunk. Két szak a menő: az orvosi és a műszaki egyetem, de a közgazdaságin is vannak. A perzsa polgári középosztály erős és gazdag, mivel nem vették el a magántulajdont. Engedik őket utazni, ezért hazamennek, és nem menekülnek el az országukból. Ilyen

értelemben sokkal szabadabb az iráni rendszer, mint a szocializmus, nincs ugyanis az a bezártságtudat. A jómódúak nyugat-európai és amerikai egyetemre küldik a gyerekeiket, akik hazamennek, mert a papának otthon jól menő üzlete van. Az alsó polgári réteg, amelyik nem tudja megfizetni Amerikát, más helyekre, így Magyarországra küldi, ahol fele pénzből jó képzést kap. Erre Iránban szakosodtak az oktatási ügynökségek. Egy ilyen testvérpárral magam is kapcsolatba kerültem. Sáhroh Mirza Hosszeini nálunk végezte az orvosegyetemet, kiválóan beszél a nyelvünket, magyar felesége van. Ő szervezi a perzsa diákok magyarországi elhelyezését. Az elmúlt években megvásárolt egy épületet az Orczy tér közelében – ez az Avicenna Kollégium –, ahol az itt tanuló perzsa diákok laknak. Tőlünk, Magyarországról kevesebben mennek Iránba, ezek zömmel perzsa szakosok ösztöndíjjal, akiket érdekel a nyelv és a kultúra. A reprezentálás része volt a munkámnak, fogadásokkal, meghívásokkal. Persze ehhez magyar és helybeli személyzet egyaránt szükséges. A rezidencián a sofőr, a szakács, a mindenes fiú volt helybeli. Mi kis ország vagyunk, de három nemzeti ünnepünk is van, ebből az egyik, Szent István napja az állami ünnep. Sajnos, ez az időszak a világ majd minden részén a szabadságolások idejére esik, ezért az igazán nagy fogadást mindig október 23-án tartottuk.

Igen sajátos a nő helyzete a perzsa társadalomban. Egy perzsa nő perzsa férfi előtt nyilvánosan nem mutatkozhat köpeny és fejkendő nélkül. Télen-nyáron, szobában-utcán a nőknek köpenyt kell viselni. A férfi dominancia lépten-nyomon érezhető. Ajtón a nők a férfit előre engedik. Egyszer egy idősebb nőt akartam reflexszerűen előre engedni, de mutatta, hogy menjek én, mert ez így illik. A nyugati követségeken belül európai ruhában dolgoztak a perzsa nők, de fogadásokra már nem jöhettek európai ruhában. A fogadásokra meghívott helyi hivatalos és magánszemélyek kezét fognak a fogadó nagykövettel, de a mellette álló feleségével nem, mert nő idegen férfinak nem nyújthat kezet.

A férfi-nő viszony náluk egyébként is bonyolult, mert a perzsák rafinált emberek. A prostitúciót minden vallás tiltja, de a szízmus keretek közé szorítja azzal, hogy lehetővé teszi az ideiglenes házasságot, amelynek évszázadok óta kidolgozott rendszere van. Ha valaki ideiglenes házasságot köt, az legális. A molla kiállít egy bizonyít-

Kata mint arab hölgy a bahreini nagykövetség fogadásán

„sérült árunak” számítanak Iránban, nem olyan értékesek, mint egy fiatal szűz lány. A férfi köteles gondoskodni az így született gyerekről, aki azonban nem törvényes. Mindezt baráti beszélgetések útján tudtam meg, mert bár legális a dolog, nem nagyon verik nagydobra, így a mindennapokban nem tűnik fel, főleg nem egy külföldinek. Ez perzsa szokás, a törököknél nem létezik. Az iszlám azonban a mai napig megengedi a négy törvényes feleséget, kivétel a modern Törökország, ahol ezt már állami törvény tiltja. De Perzsiában is ritka a többnejűség, mert ehhez nagy jólét kell. A törvényes feleségekről ugyanis köteles megfelelően gondoskodni a férj: külön háztartást, lakrészt és konyhát kell biztosítania. A család szorosan összezár, az anyának nagy szerepe van a házon belül. Szinte matriarchátus működik a négy falon belül, nyilván ezzel ellensúlyozzák a férfiközpontúságot. A mamák hatása olyan erős a fiúkra, mint a dél-olaszoknál. A társadalom úgy kompenzálja a nők elnyomását, hogy otthon ő lehet a házisárkány, a férfi pedig papucs módra engedelmeskedik. Nincsenek vegyes házasságok. Iránban kizárt, hogy egy muszlim nő férje ne muszlim legyen. Fordítva megengedik, tehát perzsa férfi vehet el keresztény nőt, de a gyerekei muszlimok lesznek.

Anyósom velünk volt három évig Iránban. Nagyon szerettem, tapintatos emberként még azt sem mondta el nekünk, hogy beteg. Mikor az utolsó nyáron hazajöttünk szabadságra, már nem jött vissza velünk. Nyilván érezte a betegségét, ami aztán elvitte. Decemberben kaptuk a hírt, hogy

ványt arról, hogy mettől meddig élhet ideiglenes házasságban. Van párnapos is, de van, aki évekig viszonyt folytat a hivatalos szeretőjével, aki jogokkal rendelkezik: külön lakást és eltartást kap. Sokszor elvált vagy özvegyasszonyok vállalkoznak erre, akik nem tudják a megélhetésüket biztosítani. Ők azonban

kórházba került. A feleségem azonnal hazarepült, és végigcsinálta vele az utolsó heteket, élete legnehezebb korszakát. Odakint kaptam meg a halálhíret – nyolcvanhárom éves volt –, és a fiammal hazajöttem a temetésre. Együtt mentünk vissza Teheránba még egy félévre.

Kapucsínski A *sahinsah* című, Iránról szóló könyvében egy perzsa szőnyegárus jellemzi legjobban önmagukat: a perzsák a szellemi, nem pedig az anyagi javak révén maradtak fenn két és fél ezer éven át. A költészetünknek és nem a technikának, a vallásunknak és nem a gyárainknak köszönhetjük, hogy perzsák tudtunk maradni. Mit adtunk mi a világnak? Költészetet, miniatűrfestészetet és a szőnyeget. De éppen ezekben fejeztük ki önmagunkat. Mi ajándékoztuk a világnak ezeket a csodálatos, egyedülálló, haszontalan hiábavalóságokat.”

Az iszlámban az uralkodó rangjához tartozott, hogy irodalmi műveltséget szerezzen, és maga is költeményeket írjon. Ugyanakkor ő volt a legnagyobb mecénás, a művészet legfőbb támogatója. Az összes költő, filozófus, építész az uralkodó körül, az udvarban élt. Közülük kerültek ki a perzsa költészet legragyogóbb géniusai, Szádi és Háfiz. A muszlim uralkodók presztízsből írtak, jól megtanultak perzsául a törökök is, hiszen a költészet nyelve a perzsa volt. Nagy Szulejmán szultánnak például versgyűjteménye jelent meg, dívánnak hívták ezt a műfajt, amelyet minden valamire való költőnek kellett írnia. A 15. század közepéig a perzsa és török kultúra szoros szimbiózisban élt. Erre a legjobb példa, hogy a török szultán, Szelim perzsa nyelvű verseket írt, ugyanakkor az első perzsa Szafavida uralkodó, Iszmáil viszont törökül. A 16. században kezdődtek az Oszmán Birodalom és a perzsa állam mély politikai ellentétei, de egymás kulturális megbecsülése végig megmaradt.

A muszlim kultúra kézíratos hagyatéka olyan mennyiségű, amit még hosszú ideig lehetetlen lesz feldolgozni. Az iszlámban ugyanis a könyvnyomtatás későn kezdődött. A kalligráfia Iránban ma is iskolai tantárgy. Kézzel írnak, nádtollal tanulják a kalligráfiát, ami egyben művészet. Egy Korán-idézetet nemcsak lejegyeznek, hanem sajátos stílusban díszítenek. Az első nyomtatott könyvek az Oszmán Birodalomban az 1730-as években jelennek meg, ezek egy magyar származású isztambuli nyomdász nevéhez fűződnek. Ibrahim Mütefferika Kolozsváron született, és nyilván fiatal korában fogolyként került ki, majd renegát lett. Ő tolmácsolt a Rákóczi emigráció tagjainak is. Isztambuli nyomdájában tizenhét könyvet adott ki, közülük

tizenöt ma az MTA Keleti Gyűjteményének tulajdona. Törökországban a 19. században már sok nyomtatott könyv megjelent, de a kézirásos tradíció sosem szűnt meg, az imakönyveket egészen az első világháborúig kézzel másolták és miniatúrákkal díszítették. Iránban még később, a 19. század végén kezdődött a könyvnyomtatás, addig csak a nyomatos könyvet, a litográfiát ismerték. Náluk az írás a mai napig megőrzött valamit a szentségi jellegéből, a kalligráfia művészet és szakralitás egyben.

Iszfahán főterén

Tudtam kutatni az Iszlámkutató Központban, a Nemzeti Könyvtárban, ahol nagy anyagok vannak, elsősorban perzsa és török források. Rengeteg perzsa könyvet vettem, mert ott még a könyv viszonylag olcsó. Hatalmas mennyiséget hoztam haza, a családom nagy „öröme”. Hatezer kötetes könyvtáram van, ennek egy része komoly szakirodalom – latin, arab és cirill betűs könyvek –, amelyeket valamilyen intézetre szeretnék hagyományozni. Iránban, bármennyit foglalkoztam is kultúrájukkal, nem lettem iranista, az egy másik nagy szakma, én turkológus vagyok. Az ELTE Orientalisztikai Intézetén belül három tanszék működik: az arab, perzsa és török, ez utóbbi a legnagyobb, a perzsa a legkisebb. A Távol-Keleti Intézet új kezdeményezés, mert Kína feljövőben van. Sokan jelentkeznek kínai szakra, de a japán nyelv a legnépszerűbb. Mikor a felvételin megkérdezzük, miért akarják tanulni a nyelvet, a fiatalok azt mondják: a japán harcművészet és a rajzfilmek miatt, amelyeken felnőttek. Perzsára kevesen jelentkeznek, de lehet, hogy belőlük igazi tudós lesz. Nem hálás dolog sokat dolgozni, keveset keresni, és lassú az előmenetel – ma nem így működik a világ. Hanyatló korszaka van a humán tudományoknak. Igaz, aki a pénzre hajt, soha nem ment filosofnak.

Fiatal korom óta írtam az *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*-be, a szakma idegen nyelvű akadémiai periodikájába. Hosszú ideig technikai szerkesztő voltam, majd szerkesztőbizottsági tag, végül tizenkét éve a folyóirat főszerkesztője vagyok. Ez a magyar orientalisztika egyetlen idegen nyelvű lapja, amelyet 1950-ben alapítottak, Ligeti Lajos vezetésével. Akkor az újjászerveződő MTA-n minden tudományban létrehoztak egy ilyet, közülük sok ma is megvan. A mienk is szépen kitarzott, jelenleg a hatvannyolcadik kötet jelenik meg, ami tekintélyes szám. Színvonalas lap, amit mindenütt a világon nyilván tartanak, ma már internetváltozattal. A *Journal Asiatique* például a legrégebb folyamatosan megjelenő orientalista folyóirat a világon, amelyet az 1820-as évektől a mai napig Párizsban adnak ki. Az *Acta Orientalia* negyedéves periodika, amely három havonként jelenik meg nyolc íven, tehát körülbelül évi ötszáz oldal. Bár van technikai szerkesztőm, de így is nagyon sok időmet leköti. Nem panaszként mondom, mert szívesen csinálom. Rövidesen szeretném átadni másnak a munkát, mert több időt szeretnék a saját munkámra szánni, de egyelőre nincs senki a láthatáron, akinek átadhatnám a folyóirat főszerkesztőségét, mivel nem tülekednek a posztért. Nem hálás feladat ugyanis, igen sok munkával és kevés anyagi megbecsüléssel jár.

A diplomácia miatt kimaradt majd tíz éve, ezért a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 2013-ban lett, székfoglalójának címe *Többnyelvűség és kulturális kölcsönhatások az Arany Hordában*, amely meg is jelent az MTA sorozatában. Az akadémiai tagsághoz szükséges három ajánlója: Róna-Tas András szegedi professzor, Honti László finnugor nyelvész, Kósa László néprajzos, művelődéstörténész.

A szegedi egyetemhez régi szálak fűznek, ott habilitáltam a kilencvenes években, de már a hetvenes évektől lejártam. Akkor ment oda Róna-Tas András professzor, aki török-mongol szakosként Ligeti tanítványa volt, most nyolcvanhárom éves. A finnugor tanszékre került, de szívós munkával elérte a török nyelv oktatását, és létrehozta az Altajisztikai Tanszéket. Odahívott embereket vendégelőadónak, így jártam le évekig. Jól éreztem magam, mert a kisebb tanszéken mindenki ismerte egymást, baráti légkör alakult ki. Magát Szegedet is megszerettem. Az elmúlt negyven évben sok kolléga védésén vettem részt, tehát kívülállóként benne vagyok a szegedi tanszék életében. A JATE-nak komoly szakmai könyvtára van, mert Németh Gyula és Ligeti Lajos is odaajándékozták a magukét. Az orien-

talista könyvtár, amelyet az Egyetemi Könyvtár új épületében, a keleti kabinetben helyeztek el, komoly értéket képvisel. A mi területünkön sokkal jobban lehet kutatni ma Szegeden, mint Pesten, ahol csak az MTA Könyvtárának van egy jó keleti osztálya. Ezért arra gondoltam, hogy a saját könyvtáramat majd én is a szegedi egyetemi könyvtárnak adományozom. Előbb a debrecenire gondoltam, érzelmi okok miatt, de mivel ott nincs keleti tanszék, halott könyvtár lenne.

Bagoly típusként sokszor éjfélig fent vagyok. Huszonöt éve nem kellett reggel nyolcra bemennem az egyetemre. Az alkotó periódusom reggel kilenctől egyig van, ez a legtermékenyebb időszakom. Délután is van egy-két óra, de este csak szöszmötölés, levélírás, olvasás. Ez korfüggő, régen tudtam később is dolgozni. Az irodalomból Mikszáth az egyik kedvencem. Őt öreg koromban jobban élvezem, mint fiatalon, bár akkor is szerettem. De ma inkább az éleslátását és a kedélyét dicsérem, azt, ahogyan átlátta a kicsinyes magyar valóságot. Pár éve olvastam megint az *Új Zrínyiászt*, és első perctől kezdve hangosan nevettem. Az aranyköpései verhetetlenek: „A magyar ember szereti keresni az igazságot. De nem szereti megtalálni. És ha mégis megtalálja, mindjárt beleun: ejnye, de kellemetlen pofája van!” Nem derűs alkat, inkább melankolikus. Szeretek újra elővenni könyveket, főleg őt és Szerb Antalt. Aki sokat gondolkodik, állandóan kételkedik – ez a gondolkodás lényege. Ezért nagyon szeretem Pascalt, nála együtt van a vallás, a gondolkodás és a kételkedés is. Bár nem olvastam végig sok filozófust, de az ő műve, a *Gondolatok* az egyik kedvencem. Most hetvenévesen talán lesz majd több időm nemcsak szakirodalmat, de szépirodalmat és filozófiát is olvasni, és régi kedves könyveimhez visszatérnem.

Tagja vagyok a Török Nyelvtudományi Társaságnak a Türk Dil Kurumunak, amelyet Atatürk alapított Ankarában. 1988-ban lettem levelezőtag, 1998-ban pedig tiszteletbeli tag. A nagydoktorimat az iráni kiküldetésem előtt írtam meg, 1999 májusában adtam le, de csak 2002-ben védtem meg. Ha nincs valaki itthon, lassabban mennek a dolgok. Az egyik opponensem, Engel Pál történész súlyos beteg lett, de nagybetegen is hősiesen végigcsinálta. A másik opponensem Káldy-Nagy Gyula, az elnök Kristó Gyula volt. Már egyikük sem él. A nagydoktorim megjelent könyv formájában angolul és törökül, magyarul nem. Ha valaki

lefordítja magyarra, megköszönöm. Azért írtam angolul, mert ha nem írom meg rögtön angolul, már nem bírom lefordítani, ez gyakorlatilag azt jelentené, hogy újra kell írnom. Engedéllyel lehet a nagydoktorit angolul beadni. A kandidátusi disszertációm egy része, *Az Arany Horda kancelláriája* megjelent magyarul, és huszonöt éve készülök a teljeset angolul kiadni. Úgy érzem, meg lehet tenni, legtöbb része nem avult el, ma is érvényes. Most talán ezt is el tudom kezdeni, mert jönnek a nyugdíjas évek, az elmaradt dolgok pótlásának időszaka.

Idén ünnepelte a hetvenedik születésnapját. Az egyetemen a tanítványai ez alkalomból külön kötetten lepték meg, a Kőrösi Csoma Társaság Keletkutatás folyóiratának különszámával, amelybe mindegyikük írt egy tanulmányt. Szerkesztők Dávid Géza, Fodor Pál és Péri Benedek. A köszöntőben szerepel egy ezeréves török vers, a Boldogító tudás (törökül Kutadgu Bilig) néhány sora a hatvanadik életév örömeiről, amelyet egy másik párvers követ a hetvenedikről. Csak szakértő szem veheti észre a betoldást, e két utóbbi sor ugyanis Péri Benedek munkája és ötlete volt. 2015. augusztus 20-án pedig Magyar Érdemrend Lovagkereszttel tüntették ki.

Sok tehetséges tanítványom volt és van. Korban hozzám legközelebb áll Péri Benedek, aki jelenleg a tanszékvezető docens. Péri Benedek perzsa szakos is volt, és fő kutatási területe a közép-ázsiai török, más néven csagatáj irodalom. Kitűnő költői-műfordítói vénája van, ő írt két sort a fent említett születésnapi köszöntőmhöz, ami pontosan simul nyelvileg és stílusban az eredetihez. A *Boldogító tudás*, törökül *Kutadgu Bilig* didaktikus költemény, Közép-Ázsiában írta Júsuf Balaszagúni 1069-ben. Tízezer sorával a török nyelv terített asztala, az iszlám-török irodalmi nyelv páratlan emléke. Az első nagy terjedelmű szellemi munka, amely a török nyelvnek és a szókincsnek hatalmas tárháza. Akkor tudjuk igazán értékelni, ha összehasonlítjuk az első magyar nyelvű szövegemlékünkkel, a *Halotti beszéddel*, amely az 1200-as évek elejéről származik, és mindössze egy oldal terjedelmű. Mennyivel többet tudnánk a kultúránkról, ha nekünk is maradt volna fenn ilyen tízezer sorunk, mondjuk Szent László korából! Persze nem maradhatott fenn, mert nem is létezett magyar írásbeliség az idő tájt, csak latin. A magyar nyelvű írásbeliség igazán a 15. században lódult meg.

Nem szeretem a nagy ünnepeket. Vannak, akik ilyen évfordulók alkalmából szeretik ünnepeltetni magukat, én nem ezek közé tartozom.

Az oxfordi All Souls könyvtárban, 2010

Persze a szolid megemlékezéseknek nem vagyok ellene, ez a mostani, amikor a tanszéken felköszöntöttek hetvenedik születésnapomon, a maga szerénységével, a kedves barátaim, kollégáim és tanítványaim részvételével megfelelt az alkatomnak. Azok a fiatalok jelentek meg, akik továbbviszik a stafétát. A dátumoknak nem tulajdonítottam különös jelentőséget az életemben.

A hatvanadik születésnapomon kicsit megálltam, visszaemlékeztem, de mivel még aktív voltam, ment tovább az élet. Most a hetedik X-nél úgy vagyok, hogy kétségtelenül lezárult életem egy hosszú, munkában töltött aktív korszaka, de egy új fázis kezdődik. Tudatosan és fókuszatosan készültem az életforma váltásra. Hatvanöt évesen abbahagyja az ember az intézet vezetését. Ez kötelező az egyetemen, amit sokan úgy élnek át, hogy félreteszik őket. Ez a fajta aktivitás idegen tőlem. Az az érzés van bennem, elég volt, csináljunk valami mást! Ezért tele vagyok írástervekkel, amelyekre azelőtt sosem volt időm. Nyesegettem ugyan a társadalmi funkcióimat, de azért maradt pár. Az Akadémia révén különböző bizottságokban és az OTKA bíráló bizottságában is benne vagyok. Szerencsére ma már csak a neten keresztül kell véleményezni a pályázatokat. A legrosszabb régen az állandó ülésezés volt az egyetem kari tanácsain. Ezek a mélypontok az életemben: óráig a teljes unalom és időpocséklás, hiszen a fontos kérdések már előre eldőlték, csak meg kellett szavazni. Minél jelentéktelenebb volt a dolog, annál hosszabban tárgyaltuk, ez a Parkinson-törvény. Másfél óra után úgy éreztem, kirohanok a teremből, mert nem bírom tovább.

A Márvány utcában majdnem negyven évig laktam, majd több mint tíz évet a Damjanich utcában, ahonnan szép kilátás nyílt a fasori evangélikus templomra és a budai hegyekre. Kellemes emlékeim vannak, a két fiú itt nőtt fel, és a fasori református templom, Végh Tamás tiszteletes vezeté-

sével igazi lelki otthonunkká vált; a két fiunk ott is konfirmált. Mindennek ellenére budaiként sosem tudtam teljesen megszokni a Damjanich utca környékét, különösen a Keleti pályaudvarig terjedő részt. Mindig bennem volt, hogy innen vissza kell menni Budára, a Kánaánba. Viszont sosem voltunk olyan fényes anyagi helyzetben, hogy kirázzunk a kabátujjunktól egy lakást. Iránban már spóroltunk rá, másrészt eladtuk anyósom telkét, így tudtam megvenni ötvennyolc évesen első önálló lakásunkat Budaligeten. Nem követtük el azt a hibát, hogy vegyünk egy nagy házat négyünknek, aztán ott maradjunk ketten, a fiúk kirepülése után. Akkor épült ott egy lakópark, abban vettünk egy lakást saját kis kertrésszel. A máriaremetei templomtól pár perc séta. A környéken lehet biciklizni, sétálni, élhető hely, kívül a fővárosi nyüzsgésen. Onnan bejönni a városba nem könnyű, de nekem nem kellett naponta megtennem ezt az utat a dugóban. A kisebb fiam ugyan morgott, mert a Baár–Madas gimnáziumba járt a 61-es villamossal, a hűvösvölgyi végállomáshoz levittük kocsival. Fiatalnak nem való hely, mert nem lehet esti programokat tervezni. A mi életkorunkban azonban egyre jobb. Van úgy, hogy napokig nem mozdulok ki. Ha be kell jönnöm a belvárosba, csak autóval teszem meg, inkább ülök a dugóban nyugodtan, mint a BKV-n tömegben. Tizenkilenc éves korom óta vezetek, az autó hozzám nőtt, a mozgásszabadság érzetét adja. Külföldre is sokat mentünk kocsival, főleg Európán belül. Törökországban is sokat utaztunk, és a Budapest–Isztambul–Ankara utat oda-vissza számtalanszor megtettük. Ez nekünk kétnapos út volt, Ankara–Szófia tíz óra, bár Törökországban végig sztráda van. Szófiában a követségen megszálltunk, majd másnap Szófia–Budapest viszont már csak hét óra. Emlékszem, hogy örültünk mindig, amikor török földre léptünk. Bulgáriában az idő tájt még minden lepukkant, elhanyagolt volt, olyan, sőt még olyanabb, mint nálunk a szocializmus idején. Úgyhogy mikor átléptük a török határt, felsóhajtottunk:

– Végre nyugaton vagyunk!

Örömben bementünk az első dönereshez. Más a szellem, az emberek nem olyan mogorvák, mint odaát. Ez a szocialista és nem szocialista világ közötti alapvető különbség volt. Keleten is van piszok, lepukkantság, de az élettel teli. Elárvult, lezüllött, érdektelen emberek és épületek, amikből áradt az enyészet – ez számomra a szocialista tábor jellemzője.

A nagy ellentét mindehhez képest a vidéki Anglia, ahová 2010-ben jutottam el. Régi vágyam teljesült azzal, hogy Oxfordban vendégprofesszor, visiting fellow lehettem. 2010 januárjától félévig voltam kint, a pályázatom anyaga a mongol hatás Irán intézményeiben. Az angolok pontosan úgy viselkedtek, ahogy el is képzeltem róluk: nincs bürokrácia, adminisztráció, beadási kötelezettség. Teljes szabadságban éltem a feleségemmel együtt, hagytak dolgozni két szemeszteren át. Az All Souls College-ban dolgoztam, egy 15. századi alapzatú épületben, amely a *Minden lelkekről* van elnevezve, a százéves háború halottainak emlékére. Fő előnye, hogy tudományos intézet, nem kellett órákat adnom, csak kutatnom. Kaptam egy szobát, teljes ellátással, komputerrel. Adtak egy házirendet arról, mi illik, mi nem. Nem megyünk be a másik szobájába, még kopogás után sem, hanem előtte felhívjuk telefonon. Ha dolgozni akartam, senki nem zavart, a légy zümmögését sem hallottam. Az ebéd utáni sziesztámban senki sem nyitott rám. Ezek az apró szokások teszik széppé az életet. Az egykori smoking roomban, ahol persze már nem lehetett dohányozni, rendelkezésre állt a napi sajtó és a tea délután négy és öt között, mint egy angol klubban. Ha valakinek kedve volt, lement, ha nem, nem. Ebben az egész rendszerben a személyiség tiszteletben tartása a vonzó. Az ember része volt a kollégium életének, de fölöslegesen nem zaklatták – ez a mechanizmus lényege, amelyet nálunk, Kelet-Európában nem ismernek. A vacsora este negyed nyolckor kezdődött. Negyedóra csevegés után, fél nyolckor bezárták az ajtót, késni nem lehetett. A kollégium vezetője velünk evett az asztalfőn, minden ceremóniálisan zajlott. Kioktatták az újakat, hogy mind a két asztalszomszédunkkal illik társalogni. Evés előtt és után a hagyományok jegyében latin asztali áldást mondott. Egy másik kollégium kápolnája, a Magdalen College-é volt az egyik kedvenc helyünk, oda minden szerdán elmentünk evensongra, azaz esti istentiszteletre, mert csodálatos fiúkórus énekelt. Az anglikán templomok őrzik a középkori építészetet, a hívek kétoldalt helyezkednek el, fapadokban. Sokat kirándultunk, Oxford környéke gyönyörű. A legkisebb faluban is olyan templomok vannak, mint nálunk a jáki. Százával állnak a gyönyörű kastélyok és udvarházak, köztük az egyik legismertebb és legnagyobb a Blenheim Palace, a Marlborough hercegek birtoka, Churchill szülőhelye. Közép-Anglia hihetetlenül gazdag várakban és kastélyokban.

Nagy élmény volt belülről látni, hogyan működik az angol kollégiumi rendszer. Megértettem, hogy itt egy tehetséges ember mindent el tud érni, mert lehetőségeket adnak neki és nem gyötrik felesleges adminisztrációval. Arra használtam fel az időt, hogy kutassak. Oxfordban van Anglia második legnagyobb könyvtára, a Bodleian Library, a számomra érdekes orosz, török, perzsa anyagok tömkelegével. A végén tartottam egy előadást a kutatásaimról és egyoldalas beszámolót írtam az utamról. Oxfordi kintlétemmel megvalósult egy nagy vágyam, késői elégtétel volt ez a félév. Fiatalkoromban el tudtam volna képzelni, hogy ilyen helyen élek és dolgozom. Az angolok tudományos életformája – amit nagyon szeretek – ma már ott is visszaszorulóban van, zárvány lesz.

A fiai nem lettek turkológusok. Bár az alma nem esett messze a fájától, mert a kisebbik, Ákos az ELTE francia szakát végezte, és érzéke van a nyelvekhez. Zoltán, a nagyobbik Kanadában végezte a Közgazdasági Egyetemet. Később kanadai lányt vett feleségül, akivel ma Németországban élnek.

Zoltán Iránban fejezte be a gimnáziumot, és onnan ment egyetemre. Az angol szinte a második anyanyelve, hiszen hatévesen már Washingtonban kezdte az iskolát. Mivel egy angol vagy amerikai egyetemet nem tudtunk volna megfizetni, Kanadára esett a választás. Ott járt négy évig, makroökómia szakot végzett, majd pénzügyi ismereteket szerzett Barcelonában, ma harmincnégy éves. Az egyetemen ismerte meg a feleségét, egy kanadai lányt, aki kvéker családból származik. Ez egy protestáns egyház, amelynek gyökerei a 17. századi Angliába nyúlnak vissza. Nagyon tisztességes emberek, akik komolyan veszik a hitüket, jótekönyak, adakoznak. A fiamék például befogadtak Bonnban fél évre a lakásukba egy egyiptomi kopt menekültet. Ott voltunk az esküvőjükön, amelyet Ottawában, a múlt karácsony után tartottak.

Mindkét fiú tizenéves volt a rendszerváltáskor, amikor kinyílt a világ. Ákosnak semmi emléke a szocializmusról, Zoltán arra emlékszik, hogy az óvodával mentek a Lenin-szoborhoz, és vittek virágot meg zászlókat. Ez a szobor ma az érdi szoborparkban található. Ők már más világ, széles a látóköriük, nyelveket tudnak, és alapvetően szabadabbak, mint mi voltunk. Ákos, a kisebbik most harmincéves, és egy évre Kairóba ment dolgozni az IBM-től. Az ELTE-n végzett, de a tudományhoz sosem volt kedve, én meg nem erőltettem. Vág az esze, jó szervező egyéniség, vagyis ebben nem az én fajtám. A humán tudósnak tudnia kell türelmesen ülni.

Ő pedig nyüzsgő személyiség, és most kiküldték egy évre az egyiptomi részleghez. Ez egy kaland számára, amit szívesen vállalt, nem idegen világba megy, hiszen már kilenc évet töltött muszlim területeken.

Tagja vagyok a Professzorok Batthyány Körének, amely a Horn-kormány idején úgy jött létre, hogy féltünk a visszarendeződéstől. Egy természettudós professzor barátom, Kiss Ádám ajánlásával 1997-ben léptem be. Akkor a polgári és keresztény értékek védelme volt funkciója, és mind nagyon lelkesek voltunk. 2002 után, nyolc évig megint jelentősége lett a munkánknak. Mi nyíltan nem politizálunk, mert eszmékben hiszünk és nem pártokban. Náray-Szabó Gábor elnök most próbál fiatalabbakat is behozni a Körbe, ez az ötveneseket jelenti, ami professzornál már fiatalnak számít. Jelenleg ugyanis többségben vannak az emeritusok, a hetven fölöttiek. Az embernek ebben a korban pedig már nem az a fő feladata, hogy a társadalmi cselekvésen gondolkozzék. Nincsenek terveim az elkövetkező évekre. Az egyetlen az, hogy ha a Jóisten adja, éljek. Nagy tervet már hatvanöt éves korom után sem akartam. Rájöttem, nem szabad három évre előre tervezni, hiszen nem is biztos, hogy van még három évem. Így csak egy évre tervezek, nálam ez már hosszú táv. Talán apámra hasonlítok, aki öregkorában szellemileg tiszta maradt, sosem beszélt a betegségeiről, egy zokszava nem volt, pedig a kilencvenharmadik évében halt meg. Két-három apró szélütés érte, szerencsére nem bénult meg. Az egyik után nem tudott írni, de szívósan újra megtanulta úgy, hogy hónapokig mindennap írt egy füzetbe. Kegyes és kíméletes véget képzel el magának az ember. A gyors halál a legjobb, de az a legritkább. Úgy vagyok a vallással, hogy akkor jó, ha testre szabott, mert minden ember külön világ. Van, akinek szűk ruha, van, akinek bő. Azt tapasztalom, ha bejön a halálfélelem, nem mindig segít a vallás. Pedig azt mondjuk, milyen jó a hívőnek, megnyugszik Isten akaratában. Én viszont azt látom, csak szent emberek állnak teljesen készen a halálra. Hálás vagyok Istennek, mert minden idejében jött, erőlködés nélkül. Tudós akartam lenni, és az lettem. Persze voltak válságok, rossz események, amelyek nélkül nincs élet. Mindig dolgoztam, de nem kellett megfeszülnöm célokért, mint számos kollégámnak. Látom, emberek mennyit küzdenek a pályáért, nekem meg bejött minden idejében. Sosem kaptam szakmailag komoly visszautasítást, sosem kritizáltak erősen a tudományos életben. Szerencsésnek tartom magam, nincsenek nagy vágyaim, a kicsik pedig mind teljesültek.

Tartalom

Előszó	5
I. Kis családi történelem	7
II. Készülődés a pályára	25
III. A fiatal tudós	37
IV. A régi dolgok tudománya	57
V. Eredeti helyszíneken	79
VI. Östörténeti tények és hiedelmek	103
VII. Az utolsó nagy kaland	119

A sorozat eddig megjelent darabjai:

A mindentudás professzora

Vizi E. Szilveszter életpályája

Türelem, tudás, tisztesség

Náray-Szabó Gábor életpályája

A tudomány nagykövete

Króó Norbert életpályája

Viharos vizeken

Vajna Zoltán életpályája

Felelős kiadó:
Dr. Simon Judit, a Lexica Kiadó ügyvezetője

Típusgráfia, tördelés: Los Logos Kft.

Készült a Gprint nyomdában
Felelős vezető: Wilpert Gábor